

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ
FILOZOFICKÁ FAKULTA

DISERTAČNÍ PRÁCE

2018

Jana Kostrounová

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra politologie

Politický islám v praxi: jeho vliv na proces demokratizace
a sekularizace po tuniské a egyptské revoluci 2011

Disertační práce

Autor: Jana Kostrounová
Studijní program: P6701 Politologie
Studijní obor: Africká studia
Vedoucí práce: Doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc.

Hradec Králové, 2018

Zadání disertační práce

Autor: Mgr. Jana Kostrounová

Studium: F12164

Studijní program: P6701 Politologie

Studijní obor: Africká studia

Název disertační práce: **Politický islám v praxi: jeho vliv na proces demokratizace a sekularizace po tuniské a egyptské revoluci 2011.**

Název disertační práce AJ: Political Islam in Practice: its Influence in Democratization and Secularization after the Tunisian and Egyptian Revolution 2011.

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Hlavním cílem disertační práce je analyzovat a posoudit roli islamistických hnutí v tuniském a egyptském demokratizačním procesu po roce 2011 v souladu se základními tezemi teorie tranzice a demokratizace. Autorka se prostřednictvím komparativní metody pokusí podle jednotlivých definovaných kritérií stanovit ne/úspěšnost tohoto procesu a odhalit jeho hlavní příčiny. Doktorská práce vyjde z hodnocení egyptského a tuniského nedemokratického režimu před rokem 2011 a zaměří se především na analýzu klíčových islamistických hnutí v Tunisku a Egyptě (Ennahda, Muslimské bratrstvo) a jejich politickou strategii ve vztahu k sekularizaci a demokracii. Autorka podrobně rozpracovává politický a ideový vývoj Ennahda (od fundamentalistické ke konzervativní politické straně) a Muslimského bratrstva, jejich politický úspěch a střet se salafistickým proudem, liberály a levicí a následný ideový posun od umírněného proudu politického islámu k autoritativnímu. Cílem výzkumu bude analýza všech klíčových institucí post-revolučního politického režimu, včetně nově přijatých ústav a důležitých zákonů (zejména volebních). Teoretická část disertační práce se bude opírat o teorii nedemokratických režimů, tranzice a demokratizace, v rámci které autorka bude věnovat zvýšenou pozornost vymezení vztahu islámu a demokracie. Doktorská práce v obou zemích vymezí základní modely demokratické tranzice a vliv islamistických proudů na charakter demokratizačního procesu. Analytická část se bude věnovat vzniku a vývoji islamistických politických stran, jejich ideologií, organizační struktuře a vytvoření pragmatických koalic sekularistů a liberálů. Zvláštní kapitoly jsou věnovány volebním a politickým programům obou islamistických stran, zejména v otázkách jejich výkladu demokracie, sekularizace, lidských práv, demokratického vládnutí a postavení žen v islámské společnosti. Významná pozornost bude věnována analýze volebních výsledků, nastolení nové politické moci a přijetí nových ústav. V závěrečné části bude vyhodnocen charakter nově vzniklých politických institucí (vztahy, kompetence, systém vládnutí, lidská práva) a politického režimu a v souladu s typologií nedemokratických režimů budou stanoveny základní typy politických režimů v Egyptě a Tunisku. Komparativní metoda výzkumu obou islámských zemí pak umožní posoudit, jaké okolnosti a příčiny měly největší vliv na ne/úspěšnost demokratizační procesu v Tunisku a Egyptě.

BERÁNEK, Ondřej; Čejka, Marek; Čuřík, Jan; Ditrych, Ondřej: Arabská povstání: transformace islamismu, ekonomické souvislosti, geometrie a evaluace politik EU a zahraniční politika ČR ve východním Středomoří. Praha: Orientální ústav Akademie věd České republiky; Ústav mezinárodních vztahů, 2014. BIRCH, Anthony: Concepts & Theories of Modern Democracy. London: Routledge, 2001. ISBN 0-415-22605-8. BUTENSCHON, Nils: Citizenship and the State in the Middle East. New York: Syracuse University Press, 2000. ISBN 0-8156-2829-3. BROWERS, Michelle: Political Ideology in the Arab World. Accommodation and Transformation. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 978-0-521-76532-9. BRYNEN, Rex: Beyond the Arab Spring. Authoritarianism & Democratization in the Arab World. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2012. ISBN 978-1-58826-853-2. CAVATORTA, Francesco: Civil Society and Democratization in the Arab World. The Dynamics of Activism. London: Routledge, 2011. ISBN 978-0-415-49129-7. COCHRAN, Judith: Democracy in the Middle East. The Impact of Religion and Education. Plymouth: Lexington Books, 2011. ISBN 978-0-7391-2213-6. DABASHI, Hamid: The Arab Spring. The End of Postcolonialism. London: Zed Books, 2012. ISBN 978 1 78032 224 7. DAWISHA, Adeed: The Second Arab Awakening. Revolution, Democracy and the Islamist Challenge from Tunis to Damascus. New York: W. W. Norton, 2013. ISBN 978-0-393-24012-2. EL-BADAWI, Ibrahim: Democracy in the Arab World. Explaining the Deficit. New York: Routledge, 2011. ISBN 978-1-55250-491-8. FATAH, Moattaz: Democratic Values in the Muslim World. London: Lynne Rienner Publishers, 2006. ISBN 1-58826-425-4. FILIU, Jean Pierre: The Arab Revolution. Ten Lessons from the Democratic Uprisings. London: C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd., 2011. ISBN 978-1-84904-159-1. GELVIN, James: The Arab Uprisings. Oxford: Oxford University Press, 2012. ISBN 978-0-19-989175-7. HUNTINGTON, Samuel: The Third Wave. Democratization in the Late 20th Century. Norman: University of Oklahoma Press, 1993. ISBN 0-8061-2346-0. KING, Stephen J.: The New Authoritarianism in the Middle East and North Africa. Bloomington: Indiana University Press, 2009. ISBN 978-0-253-35397-9.

Garantující pracoviště: Katedra politologie,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc.

Datum zadání závěrečné práce: 25.1.2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracovala pod vedením školitele Doc. PhDr. Vlastimila Fialy, CSc. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 28. června 2018

Poděkování

Ráda bych na tomto místě vyslovila poděkování mému školiteli, Doc. PhDr. Vlastimilu Fialovi, CSc. za cenné připomínky a rady při psaní disertační práce.

Anotace

KOSTROUNOVÁ, Jana. Politický islám v praxi: jeho vliv na proces demokratizace a sekularizace po tuniské a egyptské revoluci 2011. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2018, 209 stran. Disertační práce.

Hlavním cílem disertační práce je analyzovat a posoudit roli islamistických hnutí v tuniském a egyptském demokratizačním procesu po roce 2011 v souladu se základními tezemi teorie tranzice a demokratizace. Autorka se prostřednictvím komparativní metody pokusí podle jednotlivých definovaných kritérií stanovit ne/úspěšnost tohoto procesu a odhalit jeho hlavní příčiny. Doktorská práce vychází z hodnocení egyptského a tuniského nedemokratického režimu před rokem 2011 a zaměřuje se především na analýzu klíčových islamistických hnutí v Tunisku a Egyptě (Ennahda, Muslimské bratrstvo) a jejich politickou strategii ve vztahu k sekularizaci a demokracii. Autorka podrobně rozpracovává politický a ideový vývoj Ennahda (od fundamentalistické ke konzervativní politické straně) a Muslimského bratrstva, jejich politický úspěch a střet se salafistickým proudem, liberály a levicí a následný ideový posun od umírněného proudu politického islámu k autoritativnímu. Cílem výzkumu bude analýza všech klíčových institucí post-revolučního politického režimu, včetně nově přijatých ústav a důležitých zákonů (zejména volebních).

Teoretická část disertační práce se opírá o teorii nedemokratických režimů, tranzice a demokratizace, v jejímž rámci autorka věnuje zvýšenou pozornost vymezení vztahu islámu a demokracie. Doktorská práce v obou zemích vymezí základní modely demokratické tranzice a vliv islamistických proudů na charakter demokratizačního procesu.

Analytická část se zaměřuje na vznik a vývoj islamistických politických stran, jejich ideologii, organizační strukturu a vytvoření pragmatických koalic sekularistů a liberálů. Zvláštní kapitoly jsou věnovány volebním a politickým programům obou islamistických stran, zejména v otázkách jejich výkladu demokracie, sekularizace, lidských práv, demokratického vládnutí a postavení žen v islámské společnosti. Významná pozornost je věnována analýze volebních výsledků, nastolení nové politické moci a přijetí nových ústav. V závěrečné části bude vyhodnocen charakter nově vzniklých politických institucí (vztahy, kompetence, systém vládnutí, lidská práva) a politického režimu a v souladu s typologií nedemokratických režimů budou stanoveny základní typy politických režimů v Egyptě a Tunisku. Komparativní metoda výzkumu obou islámských zemí pak umožní posoudit, jaké okolnosti a příčiny měly největší vliv na ne/úspěšnost demokratizačního procesu v Tunisku a Egyptě.

Klíčová slova: demokratizace, islamismus, Tunisko, Egypt, arabské jaro 2011

Annotation

KOSTROUNOVÁ, Jana: The practice of political Islam: its impact on democratization and secularization in the aftermath of the Tunisian and Egyptian revolutions in 2011. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2018, 209 pp. Doctoral thesis.

The main objective pursued by this doctoral thesis is to analyze and assess the role of Islamist movements in the Tunisian and Egyptian democratization process following 2011 in line with the fundamental premises of transition and democratization theory. Using the comparative method and based on individually defined criteria, the author attempts to determine the successes and failures of the process and to expose the main drivers behind it. The point of departure for the present doctoral thesis is a critical evaluation of the Egyptian and Tunisian non-democratic regimes prior to 2011, whereas its central focus rests on an analysis of the key Islamist movements in Tunisia and Egypt (Ennahda, Muslim Brotherhood) and their political strategy as it is related to secularization and democracy. The author explores in detail the political and ideological development of Ennahda (from a fundamentalist to a conservative political party) and of the Muslim Brotherhood, the political successes of both, and their clashes with Salafist, liberal, and leftist currents and the subsequent ideological shift from a moderate stream within political Islam towards authoritarianism. The research objective is an analysis of all key institutions of the post-revolutionary political regime, including the newly adopted constitutions and fundamental laws (especially electoral laws).

The theoretical part of this doctoral thesis relies on the theory of non-democratic regimes, transition and democratization; within this context, the author gives special attention to outlining the interplay between Islam and democracy. For both countries, the thesis outlines the model of transition towards democracy and the influence which Islamist currents have had on the nature of the democratization process.

The analytical part focuses on the origin and development of Islamist political parties, their ideologies, their organizational structure, and the pragmatic coalitions which they formed with secularists and liberals. Special chapters are set aside to discuss the election platforms and the political program of both Islamist parties, especially as regards their interpretation of democracy, secularization, human rights, democratic governance, and the position of women in Islamic society. A major part of the author's attention is given to the analysis of election results, the installation of new political power, and the adoption

of new constitutions. A final part assesses the character of the newly created political institutions (relationships, competencies, system of governance, human rights) and of the political regime in place in each case; in accordance with the typology of non-democratic regimes, the author describes the basic types of political systems in Egypt and Tunisia. Comparative research of both Islamic countries allows for a qualified judgment as to which circumstances and causes had the greatest impact on the success or failure of the democratization process that played out in Tunisia and Egypt.

Key words: democratization, Islamism, Tunisia, Egypt, Arab Spring 2011

OBSAH

1	ÚVOD	11
1.1	Hypotézy disertační práce.....	13
1.2	Popis struktury práce	14
2	TEORETICKÉ ZAKOTVENÍ VÝZKUMU.....	23
2.1	Teorie ne/demokratických režimů	23
2.2	Teorie tranzice a demokratizace	25
2.2.1	Příčiny přechodu.....	27
2.2.2	Aktéři přechodu	28
2.2.3	Etapy přechodu.....	29
2.2.4	Modely přechodu.....	32
2.2.5	Koncept výzkumu.....	34
3	PŘEDPOKLADY TUNISKÉ A EGYPTSKÉ TRANZICE	36
3.1	Koloniální dědictví islámských zemí severní Afriky	38
3.2	Mobilizace na univerzitní půdě.....	41
3.3	Ekonomické faktory a sociální frustrace	44
3.4	Liberalizované autokracie.....	48
3.5	Gamal Mubarak	52
4	REVOLUČNÍ PROCES PO ROCE 2011	57
4.1	Velký třesk.....	57
4.2	Tunisko chronologicky: první fáze tranzice 2011	58
4.3	Egypt: armáda jako hybatel první tranziční fáze	61
5	VZNIK A VÝVOJ HLAVNÍCH POLITICKÝCH AKTÉRŮ.....	68
5.1	Politické strany a občanské organizace.....	68
5.1.1	Muslimské bratrstvo	68
5.1.2	Egyptští salafisté.....	76
5.1.3	Ennahda	79
5.1.4	Islámský radikalismus v Tunisku	94
5.2	Další aktéři.....	96
6	ISLAMISTICKÁ DOKTRÍNA V RÁMCI ARABSKÉHO JARA 2011	100
6.1	Islamistické tendence a polarizace egyptské společnosti.....	100
6.2	Příprava voleb	101

6.3	Kontroverzní porevoluční ústava z pera egyptských islamistů.....	103
7	ZAHÁJENÍ TRANZICE V TUNISKU A EGYPTĚ 2011	108
7.1	Ustavení tuniského Konstitučního shromáždění.....	109
7.2	Ennahda a kompromis	113
7.3	První překážky	115
7.4	Egyptská tranzice: armáda v popředí.....	118
7.5	Role egyptského Ústavního soudu.....	119
7.6	Egyptský parlament a sepsání nové ústavy.....	120
7.7	Muslimské bratrstvo v čele tranzice	125
7.8	Nucený odklon od zamýšlené islamizace Egypta?	142
8	ISLAMISTÉ A DEMOKRACIE	152
8.1	Formování volebních programů islamistických stran: hlavní vlivy	152
8.2	Arabské země a demokracie	156
9	KOMPARACE POLITICKÝCH SYSTÉMŮ V TUNISKU A EGYPTĚ PO PŘEVZETÍ POLITICKÉ MOCI.....	172
9.1	Egypt: od autokracie k autokracii?	172
9.2	Demokratizace v Tunisku: příliš mnoho konsensu?	175
9.3	Tranzice od autoritářské vlády po arabských povstáních 2011	178
10	ZÁVĚR.....	185
11	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	201

1 ÚVOD

Disertační práce s názvem „Politický islám v praxi: jeho vliv na proces demokratizace a sekularizace po tuniské a egyptské revoluci 2011“ si klade za cíl analyzovat demokratickou tranzici a proces sekularizace v obou uvedených zemích po revolučních událostech roku 2011 se zaměřením na participaci jednotlivých islamistických hnutí, jejich transformaci v nové politické strany a aktivní zapojení do politického života v Tunisku a Egyptě po pádu tamějších autoritářských režimů, které byly u moci po několik desetiletí.

Základním metodologickým východiskem je pohled současné politologie na západní způsob interpretace demokratické vlády v moderním politickém životě dvou vybraných islámských zemí včetně ovlivnění jejich politické kultury západními idejemi v rámci demokratizačního procesu po revolučních událostech roku 2011. Základní teoretickou koncepcí jsou teorie nedemokratických režimů a teorie demokratizace, zejména z pohledu analýzy úlohy politických aktérů, tzn. role islamistických hnutí v demokratizačním procesu.

Disertační práce se zaměřuje na procesy demokratizace a sekularizace, k nimž v regionu Blízkého východu a severní Afriky po roce 2011 dochází. Autorka se pokouší definovat hlavní rysy současného politického islámu s ohledem na fungování tuniské a egyptské společnosti, přičemž komentuje nejdůležitější mezníky porevolučního vývoje v obou zemích po pádu autoritářských režimů a soustředí se na proces demokratické tranzice započaté po roce 2011. Pozornost je věnována především prvním svobodným parlamentním a prezidentským volbám, přípravě nových ústav, uspořádání referenda a dalším klíčovými rysům procesu tranzice. Analytická část disertační práce se zaměřuje na hlavní islamistické myšlenkové proudy, zejména mocenskou vizi hnutí Muslimského bratrstva a naplnění jeho ambicí v podobě finálního převzetí moci v nejlidnatější arabské zemi, tj. Egyptě po revoluci 2011; současně analyzuje úspěch tuniské politické strany Ennahda, vítěze prvních porevolučních voleb v Tunisku, a porovnává jej s mocenskou vizí egyptských islamistů.

V rámci analýzy demokratizačního procesu se autorka zaměří na jednotlivé etapy tranzice v Tunisku a Egyptě po roce 2011; dále na sekularistické tendence vs. politické aspirace islamistických hnutí a jejich mocenské vize představující možný protiklad demokratizačních tendencí v západním pojetí; na ústavní pořádek, vliv islámského práva sharia v praxi, sociální spravedlnost, emancipaci žen, činnost odborových hnutí či aktivity sociálních spolků. Klíčovými proměnnými, které disertační práce analyzuje a vzájemně

porovnává, jsou proud radikálního politického islámu, islamistické nálady v zemi, aktivní hnutí v ideové opozici vůči režimu a jejich politický program, postoje mladé populace, složení elektorátu islamistických hnutí a role sociálních médií v rámci politického života.

Z metodologického hlediska disertační práce vychází ze synchronní komparace a zároveň porovnává analogické situace skrze strukturní analýzu. Její hlavní přínos spočívá v detailním rozboru míry ovlivnění procesu demokratizace a sekularizace islamistickým proudem na příkladu analýzy tuniské a egyptské revoluce 2011. Autorka používá empiricko-analytický přístup a vychází z případových studií Tuniska a Egypta. Důvodem zacílení práce výhradně na tyto režimy jsou faktory společné počáteční fázi revoluce v obou zemích, které však následně nabraly zcela opačný směr; zároveň obě revoluce inspirovaly další arabské země, v nichž se objevil během roku 2011 totožný scénář volání po hlubší společenské změně (Sýrie, Libye, Jemen, Jordánsko, Maroko).

Další významný důvod pro výběr těchto dvou zemí pak představuje jejich jedinečná historická zkušenost s politickým islámem v praxi (z hlediska časové osy komplikovaný vztah autoritativního režimu a islamistického proudu s ambicemi promlouvat do dění na domácí politické scéně) a fenomén národních islamistických hnutí (tuniská Ennahda a egyptské Muslimské bratrstvo), jejichž ideologie přesahuje hranice zemí původu, v nichž primárně působí. Zkoumán je fenomén islamistických politických stran, které po několik desetiletí fungovaly v ilegalitě a režim jim nedovolil jakoukoli participaci včetně možnosti ucházet se o přízeň voličů v řádných volbách. Jejich následné vynesení k moci díky ne/očekávaným revolučním událostem a úspěch v prvních svobodných volbách po několika desetiletích autoritářské vlády představuje základní porozumění ne/úspěchu demokratického přechodu v Tunisku a Egyptě, tj. nastavení kurzu plánovaných systémových změn, jehož součástí se islamisté stali.

Disertační práce se v teoretické rovině opírá o teorii nedemokratických režimů a teorii demokratizace (včetně teorie tranzice). Z hlediska teoretického ukotvení celkový rámec disertační práce vychází ze snahy aplikovat teoretická východiska těchto teorií na problematiku přechodu a demokratizaci politických režimů v Egyptě a Tunisku. V souladu s těmito teoriemi disertace analyzuje procesy změn politické struktury (státní instituce, volební systém, politické strany, vícestranický systém atd.) a prostřednictvím analýzy role politických aktérů (armády, politických stran, odborů, klíčových zájmových skupin atd.) sleduje následující politickou praxi včetně složitého procesu přijímání rozhodujících

ústavních norem a zákonů, přičemž se pokusí vyvodit z nich obecné závěry, které by mohly osvětlit rozdílný proces tranzice v obou zemích.

V případě Egypta se disertace zaměří zejména na dvě základní etapy tranzice, etapu liberalizace a fázové demokratizace, kterou však následně ukončil vojenský převrat. Podobný scénář bude disertace sledovat také u Tuniska, kde etapa liberalizace a fázové demokratizace nakonec vyústila ve vytvoření víceméně demokratického systému.

Disertační práce vychází z předpokladu shodného výchozího stavu tuniské i egyptské tranzice (autoritářské režimy), následně pracuje s jejím rozdělením do dílčích etap; současně si všímá odlišné úlohy politických aktérů a mas, jejich cílů, zvolených strategií a klíčových okolností majících vliv na zahájení, úspěšný či neúspěšný průběh samotné tranzice. Jako klíčový bod ukončení tranzice autorka chápe dohodu politických aktérů ve věci přijetí demokratických pravidel politické hry a konečné naplnění základních podmínek tranzice, tzn. přijetí ústavy a uspořádání prvních svobodných voleb (tzv. founding election).

Jedním z cílů disertační práce je rovněž zjistit, do jaké míry byl proces demokratické tranzice v porevolučním Tunisku a Egyptě naplněn, zdali v obou případech nedochází pouze k přechodům v rámci nedemokratických systémů. Jako proměnné jsou mj. využity ekonomické a sociální podmínky spadající pod tzv. ekonomický a sociální determinismus, s nímž pracuje např. Seymour Martin Lipset (včetně rozdílů mezi městskou a venkovskou populací).

1.1 Hypotézy disertační práce

- 1) Revoluce v Egyptě a Tunisku nevyústily přechodem k liberální demokracii. Příčiny neúspěchu procesu tranzice a následující demokratické konsolidace spočívají především v problematické úloze hlavních politických aktérů a jejich (zejména) ekonomických zájmů.
  - a. Hlavní příčinou víceméně neúspěšného procesu tranzice jsou islamisté a jejich agresivní ideologická ofenziva v rámci uvolnění porevolučních poměrů, která mj. zcela opomíjí řešení ekonomické krize.

- b. Zvláštní postavení egyptské armády v politickém vývoji včetně jejích ekonomických zájmů a snahy ovládnout legislativní proces je hlavní příčinou neúspěchu egyptské tranzice.
  - c. Apolitičnost tuniské armády umožnila v Tunisku dosáhnout určitých pozitivních změn v průběhu procesu tranzice.
- 2) Islamistické strany nejsou schopny vytvořit model úspěšně fungujícího islámského státu vzhledem k jejich utopické ambici stojící v protikladu vůči současné geostrategické realitě (model islamistického státu vs. model demokratického státu).
- a. Konzervativní elektorát a islamistické politické elity nábožensky orientovaných stran negativně ovlivňují výsledek demokratizačního procesu.
  - b. Nábožensko-nacionalistické politické strany v Egyptě a Tunisku se obtížně vyrovnávají se sociálním pluralismem a nedokáží se oprostit od svých extremistických kořenů, které představují překážku demokratické stability. Důležitou roli sehrává oscilace těchto stran mezi moderátní fází (tj. snahou být catch-all konzervativní stranou) a obdobím, v němž převládaly extrémní postoje.

1.2 Popis struktury práce

Úvodní část shrnuje současný stav dané problematiky ve vztahu k tuniskému a egyptskému přechodu k demokracii včetně islamistického proudu (postoj k islámskému právu sharia nevyjímaje). Následuje představení předpokladů spojených s tranzicí v Tunisku a Egyptě; dále charakteristika nedemokratických režimů v obou vybraných zemích s přihlédnutím ke klíčovým faktorům představujícím možnou spoušť revoluce, tj. obtížným životním podmínkám sociálněekonomického rázu, autokratickému způsob vlády či myšlenkové mobilizaci intelektuálních kruhů. Poté je představen přehled zaměřený na vznik a vývoj islamistických politických stran v Tunisku a Egyptě, který se mj. soustředí na jejich vztah vůči radikálnímu salafistickému proudu a demokratické opozici. Zvláštní kapitola se věnuje aktivní participaci islamistického proudu v rámci převratných událostí tzv. arabského jara 2011 včetně zahájení tranzice a obecného vykreslení vztahu islamistů k demokracii. Poslední tematická část disertační práce představuje komparaci režimů v obou

zemích po převzetí politické moci klíčovými aktéry tranzice a příčiny neúspěchu tamější demokratické tranzice.

Tématu se v českém prostředí dosud ve svých monografiích věnovali Miloš Mendel (2015), Ondřej Beránek (2013), Daniel Křížek a Zbyněk Tarant (2014); žádná z těchto prací se však primárně nezaměřuje na samostatné studium fenoménu islamistických politických stran, jejich program a participaci na politickém životě Tuniska a Egypta v kontextu politologických teorií spjatých s demokratickou tranzicí.

V rámci mezinárodní scény se problematikou spjatou s tzv. arabským jarem 2011 zabývali Abdou Filali-Ansary, Tarek Masoud, Nathan J. Brown, Olivier Roy, Husain Haqqani, Zoltan Barany, Lucan Way či Hillel Fradkin, jejichž poznatky v některých ohledech představují zajímavé body, které se disertační práce snaží nahlížet z jiného úhlu pohledu, komentovat či představit myšlenky zcela nové.

Z hlediska klíčové literatury a řešených témat se přerevolučnímu období v obou zemích věnovali např. Larry Diamond a Marc Plattner, Ibrahim Elbadawi a Samir Makdisi, Ben Fishman aj. Jako jedny z proměnných nezbytných pro pochopení moderního vývoje arabských společností někteří badatelé (např. Filali-Ansary) definují materiální základnu a infrastrukturu, tj. klíč k ekonomickému rozvoji země. Zároveň však upozorňují, že islám a jeho náboženská tradice potvrzují významný vliv vzdálené minulosti na dnešní arabskou společnost jako celek.

Někteří badatelé jednotlivá povstání v rámci tzv. arabského jara 2011 porovnávají s pádem komunismu ve východní Evropě roku 1989, kdy tehdejší změny vyústily v hlubší, dlouhotrvající transformaci, na jejímž konci se objevila regionální stabilita; rovněž byly eliminovány aktivity klíčových postav dosavadního režimu. Na rozdíl od událostí spjatých s rokem 1989 však vývoj po roce 2011 v arabském světě ukázal, že jednotlivé tamější autokracie dnes disponují nepoměrně lepšími vyhlídkami na vlastní přežití v porovnání s komunistickými režimy minulosti. Na příkladu Bahrajnu, Sýrie, Libye či Jemenu lze pak doložit jasnou absenci konkrétních a hlubokých strukturálních změn (Way 2011: 18).

Další ze zobecňujících tvrzení několika autorů označuje region MENA (tj. Middle East and North Africa Region) jako prostředí nepříznivé pro demokracii, mj. díky absenci obdobného fungujícího politického projektu, jakým je např. EU. K lepším vyhlídkám nepřispívá ani hrozba radikálního islamismu či výhradně energetické zájmy západních zemí,

kteří svou občasnou podporou režimů neislamistických autoritářských vládců nepřispívají k ideové ani faktické podpoře demokratických sil z řad opozice vymezujících se svými postoji proti vedení jednotlivých arabských režimů.

V rámci revolučního přechodu v Tunisku a Egyptě patří mezi klíčové autory mj. David Ottaway, Paola Rivetti a Rosita Di Peri, Jeff Haynes, potažmo Richard Dekmejian a jeho práce zabývající se islámským fundamentalismem a změnami, k nimž v rámci politického islámu dochází. V návaznosti na transformaci politického islámu přímo svázanou s procesy tzv. arabského jara Olivier Roy umísťuje tento koncept do množiny jiných revolučních hnutí uplynulých šedesáti let, přičemž vyzdvihuje lid jako hlavního aktéra; zároveň však upozorňuje na absenci individuálního konceptu občanství a chybějící charismatické vůdce, kteří by se stali skutečnou tváří revoluce a díky svým vizím i naplněním změny. Z jeho pohledu pak triumf islamistických stran v prvních svobodných volbách po změnách spojených s revolučním rokem 2011 v arabských zemích, Tunisku a Egyptě především, souvisí s jejich hlubokým zakořeněním v tamějších společnostech; mj. proto se těší legitimitě získané na základě svého působení po několik minulých desetiletí v opozici, pokládají se (a leckdy jsou částí veřejnosti tímto způsobem nahlíženy) za obránce konzervativních a náboženských hodnot (Roy 2012: 7). V tomto ohledu lze za největší překvapení u voleb v Egyptě považovat výsledek salafistické strany al-Nour (česky Světlo), která v porovnání s celkově vítězným Muslimským bratrstvem zaznamenala významně vyšší podporu především na egyptském venkově.

Charakter obou režimů ve svých pracech zkoumají Alfred Stepan, Larry Diamond, Seymour Martin Lipset, Emmanuel Sivan, Reinhard Schulze, Zoltan Barany, Nathalie Bernard-Maugiron či Olivier Roy, dle jehož názoru po revolučních událostech roku 2011 následovala tzv. neo-autoritářská arabská zima, zejména s ohledem na situaci, kdy se egyptská armáda vymezila vůči demokratickým tendencím nových elit, resp. nastaveného kurzu dalšího vývoje v zemi; hovoří o sekulárních diktátorech, potažmo islámském totalitarismu (Roy 2012: 6).

Tzv. arabskému jaru společně s následnou zimou dle jeho soudu nicméně v současnosti chybí nadnárodní přesah a agenda pro celou ummu, tj. celosvětové muslimské společenství; místo toho již v minulosti došlo k vytvoření několika regionálních odnoží Muslimského bratrstva v Egyptě, Jordánsku, Kuvajtu či Sýrii, které nadále disponují svými vlastními národními programy a organizací, chybí jim však společná regionální strategie. Roy

se zároveň domnívá, že dřívější striktní oddělení konceptu *din* a *dunia* (tj. náboženství a svět) bylo definitivně vyprázdněno tzv. arabským jarem, s čímž může také souviset sekularizace čelící jisté proměně, možná dekonstrukci islámu (Roy 2012: 15). Jedním z jejích rysů může být např. pojetí islámského práva *sharia* jako virtuální věci – je skutečně reálná? Jakou mírou dnes skutečně promlouvá do stavu myslí členů jednotlivých politických společenství islámského světa? A jsou její náboženské normy skutečnými hodnotami dnešního (politického) islámu?

Přesněji je zřejmě hovořit nikoli o sekularizaci společnosti, ale o jistém stupni autonomizace politiky od náboženství, resp. náboženství od politiky kvůli nemožnosti náboženství být politickou ideologií. Tento jev však vytváří paradox re-islamizace vedoucí k politické sekularizaci; současně otevírá dveře debatě spojené s hledáním skutečného islámu, čímž zároveň vstupuje na scénu diskuse v teologické rovině. V žádném případě se nicméně nebude jednat o demokratizaci muslimských společností. Klíčový přínos tzv. arabského jara Roy přesto spatřuje v počátečním, nezpochybnitelném zakořenění demokratizačního procesu v islámském světě; region MENA nahlíží jako jedinou oblast ve světě, kde jsou dominantní opoziční síly tvořeny silně centralizovanými ideologickými stranami s náboženskou agendou. Samotný proces sekularizace dle jeho soudu přichází po třiceti letech návratu posvátného, tj. viditelného procesu každodenní re-islamizace, o čemž svědčí prokazatelný vzestup islamistických stran (Roy 2012: 7). Roy striktně odlišuje mezi sekularismem a demokracií, v žádném případě je nepovažuje za ekvivalenty. Naopak islamisté a salafisté jsou pro něj skupinami se tzv. skrytou agendou úzce provázanou s myšlenkou ustavení islámského státu; obě tyto ideologické entity nicméně čelí tlaku stávající politické arény, která je nutí k otevřenějšímu demokratickému stylu vládnutí, čímž se nedobrovolně a nevědomě stávají nositeli demokratizace. Za klíčové proměnné spojené s procesem, který vygradoval tzv. arabským jarem, pak označuje demografické změny včetně snížení porodnosti, pokračující vzdělávání žen, obecný odklon od patriarchátu; nová generace (např. v řadách Muslimského bratrstva) volá po debatě, svobodě, demokracii a principech tzv. *good governance*. Vše popsané přitom vychází přímo z nitra arabské společnosti, jedná se o zcela přirozený proces sociální a kulturní změny, o čemž svědčí mj. skutečnost, že na demonstracích během revoluce v Tunisku i Egyptě se neobjevovala antiimperialistická a antisionistická hesla (Roy 2012: 9).

Alfred Stepan si klade otázku, zdali je náboženství skutečně tradiční a neracionální silou pro autoritářský režim, tudíž i překážkou modernity a racionality vedoucích k demokracii. Konkrétně případ Tuniska dle Stepanova názoru hovoří zcela opačně: několik

desetiletí vlády tvrdého sekularismu automaticky neznamená demokratizaci (Stepan 2012: 89). Proces tzv. arabského jara v tuniském případě pokládá za úspěšnou demokratickou tranzici, nikoli však konsolidovanou demokracii. Stepan hovoří o tzv. twin tolerations spočívající v 1) toleranci věřících (myšleno nábožensky založených občanů) vůči státu, kteří nepožadují, aby byl jedině Bůh tvůrcem veškerého práva, 2) opačném směru, tj. hierarchii od státu směrem ke zmíněné skupině občanů – ti mohou svobodně vyjadřovat své názory v rámci občanské společnosti a aktivně se účastnit politického života, jestliže respektují ústavní práva jiných občanských skupin, potažmo právo jako celek. Stepan se zároveň domnívá, že v demokracii náboženství nemusí nutně stát mimo politickou agendu země (Stepan 2012: 94). Zmíněný koncept jeho autor pokládá za přátelský vůči liberální demokracii, neboť odmítá teokracii a tzv. top-down strukturu, tj. nábožensky kontrolovanou verzi sekularismu (např. v podobě tureckého kemalismu).

Na samotné aktéry tranzice se zaměřují Vincent Durac, Thomas Carothers, Jamie Allinson či Guillermo O'Donnell společně s Philippem C. Schmitterem a Laurencem Whiteheadem. Dle názoru dalšího z autorů, Hillela Fradkina, oslabení egyptské armády během etapy bezprostředně po ukončení antimubarakovských protestů přispělo k urychlení realizace programu Muslimského bratrstva o 7 až 10 let; dokonce sami jeho členové předpokládali z hlediska časové osy mnohem delší boj o prosazení jejich myšlenek do politické praxe. Do role nového Hassana al-Banna¹ se v tomto ohledu stylizoval Khairat al Shater. Trvání na neměnné doktríně (včetně nastolení islámské vlády) hnutí lze z Fradkinova pohledu označit za příčinu celkového neúspěchu Muslimského bratrstva v moderním egyptském politickém životě, jelikož samo sebe nahlíželo jako jedinou skupinu se zvláštním posláním připravenou k převzetí vlády dle původní doktríny svého zakladatele al-Banna opírající se mj. o neměnnou hierarchickou strukturu a disciplínu. Fradkin se domnívá, že v souvislosti s eventuální transformací jednotlivých arabských politických systémů v rámci tzv. arabského jara se objevuje klíčový sociologický aspekt zkoumající, zdali nové síly v arabských společnostech mohou být překážkou islamistického projektu; zaměřuje se na rozpory mezi modernizací a patriarchálním modelem, díky nimž dochází k celkovému oslabení autoritářského modelu, proti němuž stojí zejména individualistická mládež. Islamistická hnutí nicméně zároveň zůstávají možností úniku od břemene moderního

---

¹ Povoláním učitel žijící v letech 1906-49 (Hafez 2014: 180), který založil Muslimské bratrstvo roku 1928 v egyptském městě Ismailia.

individualistického světa, s nímž se mnozí (mj. z řad mladých lidí v islámském světě) nedokáží ztotožnit (Frandkin 2013: 9-10).

Kontrastní názor představuje pohled jiných odborníků na tuniský transformační úspěch spojený s politickým procesem v rámci tzv. arabského jara, který významným způsobem ovlivnila početná střední třída a odborová hnutí; jejich role byla nezanedbatelná a dokázala převážit nad poměrně roztržitou demokratickou a sekulární opozicí, jejíž sílu lze v případě Egypta označit za velmi slabou. Patrný rozdíl rovněž panuje v případě tuniských starších, zkušených politických matadorů a veteránů domácí arény, kteří následně dominovali přechodné vládě; naopak v Egyptě se jednalo o armádu. Za klíčový rozdíl lze pak nepochybně označit pakt uzavřený mezi egyptskými vojenskými elitami a islamisty, který následně druhá jmenovaná skupina jednostranně neoficiálně vypověděla, nasměrovala zemi k náboženské diktatuře a nakonec vyústila v další lidové demonstrace podpořené armádou v červenci 2013, čímž fakticky došlo k ustrnutí demokratické tranzice (Selim 2015: 195), resp. k návratu zpět.

Samotná role armády, resp. podpora jejího vedení jakýmkoli snahám o změnu charakteru vládnoucího režimu může být skutečná, neutrální či tvrdě odmítavá (vyznačující se kompletním potlačením jakýchkoli protestů v jejich samotném zárodku). Tento jev je patrný zejména v rámci vzájemného srovnání mezi Tuniskem a Egyptem; v prvním případě důstojníci zůstali stát mimo celý demokratizační proces, v případě druhém byli jeho nedílnou součástí, nicméně zároveň příčinou jeho stagnace (Barany 2011: 28-29).

Stepan a Linz již dříve společně definovali čtyři klíčové požadavky tranzice (tzv. shift), které z jejich pohledu Tunisko plní; týkají se zejména potřeby reforem a nového institučního pořádku. Za klíčové body tzv. arabského jara v Tunisku lze z tohoto pohledu považovat skutečnost, že vítěz prvních porevolučních voleb v podobě strany Ennahda těsně nezískal většinu v Konstitučním shromáždění; současně ani sekulární opozice nedosáhla takového volebního výsledku, jaký sama očekávala – tento politický proud zároveň pochopil, že volby jsou skutečně jedinou společnou hrou, tudíž klíčem k demokratickým kořenům porevolučního uspořádání. V tomto ohledu je např. patrný rozdíl mezi Ben Achourovou komisí a egyptskými generály, kteří si i po Mubárákově vynuceném odchodu z prezidentské funkce ponechali velký podíl na moci.

Stepan oceňuje, že tuniská i egyptská společnost si v rámci regionu MENA vytvořily nejvíce kreativní a efektivní hnutí občanského odporu v historii bitev o demokracii, což se mj. přímo odráží v povaze občansko-vojenských vztahů v obou zemích. V případě

Tuniska tento dojem umocňuje pařížská výzva z roku 2003 s názvem Call for Tunis či přijetí vůbec první ústavy islámského světa v roce 1861. Tuniští sekularisté se dokázali s islamisty dohodnout na společné participaci v rámci plně demokratické politiky, přičemž druzí jmenovaní přijali doktrínu, že suverenita lidu je jediným zdrojem legitimacy. Právě z tohoto důvodu Tunisko dle jeho soudu překvapivě uspělo v rámci demokratické tranzice (Stepan 2012: 96-97).

Jedním z klíčových bodů současné debaty spojené s tzv. arabským jarem je téma islamismu, jímž se zabývá např. Hillel Fradkin; porovnává jej se starší a nesrovnatelně delší evropskou tradicí náboženské tolerance a pluralitního politického života, zejména díky náboženským konfliktům, nikoli vlivu osvícenství. Politika v západních zemích sehrávala větší roli než filosofie a teologie; jednalo se o zcela opačný stav situace převládající v orientálních společnostech. Proto se někteří badatelé domnívají, že arabská společnost musí nejprve zažít skutečný nábožensko-politický konflikt (skutečnou islámskou revoluci), aby se ukázala pravá tvář revolucionářského utopismu, např. díky otevřenému ideologickému střetu mezi salafisty, extremistickými islamisty a Muslimským bratrstvem (Fradkin 2013: 12-13).

V případě politických stran s islamistickým politickým programem je dle Hussaina Haqqaniho a Hillela Fradkina potřeba zdůraznit, že původní koncept islamismu nepočítá s pluralitním stranickým systémem, tj. myšlenkou západní politické kultury. Proto lze za skutečný paradox označit hojně užívané spojení „islamistické strany“, jelikož se jedná o zjevné metodologické pochybení; vhodnější by z hlediska islámské politické doktríny bylo důsledné dodržování pojmu „islámská strana“ či „muslimská politická strana“. U jednotlivých stran v muslimských zemích majících blízko k islamistickým myšlenkám a jejich případnému zavedení do politické praxe lze mj. vysledovat fázi taktického stažení se z veřejného prostoru a přípravy (v podobě kamufláže) na příhodnější okolní podmínky v rámci (přinejmenším formálně nastaveného) politického pluralismu v jednotlivých muslimských zemích. Současná liberální demokracie mj. řeší otázku, zda strana s islamistickým programem dokáže nějakým způsobem přijmout legitimitu politické a právní autority v kombinaci s autoritou islámského práva. V tomto ohledu je totiž naprosto klíčový argument liberální demokracie hovořící o politické straně, resp. státu jako celku, který by měl bez výjimky přijmout veškeré principy soukromé sféry a individuálních práv, tj. takových, na nichž liberální demokracie stojí či díky jejich absenci padá (Haqqani, Fradkin 2008: 13-16).

Zvláštní kapitolu v rámci událostí tzv. arabského jara představuje islámské právo, resp. volání některých skupin po jeho zavedení do praxe (přinejmenším některých předpisů z oblasti práva sharia). Wael Hallaq chápe islámské právo jako potvrzení islámské identity; jedná se o právní předpisy doplněné o psychologický aspekt v podobě usilování o příkladné vedení náboženského života v souladu s božími příkázáními (Filali-Ansary 2012: 11-12). Lipset v této souvislosti upozorňuje na nebezpečí extremismu objevujícího se v různých formách jako reakce na aspirace islámského práva pro jeho skutečné uvedení do každodenního života, což označuje za příčinu konceptu označovaného jako WP (Weltanschauung Politics) - v rámci politické reality islámského světa např. baasismus (Irák, Sýrie) či socialismus (Filali-Ansary 2012: 14).

Další z neopominutelných bodů při zkoumání vlivu islamistických sil na demokratickou tranzici v případě Tuniska a Egypta představuje ideový střet islámského fundamentalismu a islamismu, konkrétně ideály spjaté s tzv. obrodou (an-Nahda, arabský ekvivalent pro myšlenky osvícenství 19. století), přičemž tyto myšlenky mají dosud v některých arabských společnostech významný vliv promítající se např. do vymezení fundamentalistického vs. sekularistického proudu politického života v dané zemi. Této problematice se v rámci svého bádání věnuje mj. Roger Scruton, autor slovníku politického myšlení; tvrdí, že arabské národy jsou frustrovány svými nenaplněnými aspiracemi, což je patrné ve sloganech podkreslených náboženskými tóny, které odkazují na velkou a slavnou minulost, někdy také k volání po návratu islámského práva sharia, jelikož pouze islám je z jejich pohledu jediným možným řešením všech problémů sužujících tamější společnosti (Scruton 2002: 85).

Asef Bayat je autorem konceptu tzv. post-islamismu pracujícího s klíčovým tvrzením, že islamisté nezmizeli, ale jejich utopické ambice ukázaly, že nejsou schopny uplatnit se s ohledem na existující sociální, politické i geostrategické podmínky – např. ekonomiku a islámské bankovnínictví nevyjímaje. V rámci přímé souvislosti s tuniskou porevoluční praxí je potřeba uvést, že tvář a ideový vůdce strany Ennahda, vítěz prvních svobodných voleb po pádu autoritářského režimu v roce 2011, Rachid Ghannouchi zcela odmítá koncept tzv. islámského státu; stoupence a voliče islamistických stran nepokládá za revolucionáře, jelikož jsou ve svém smýšlení konzervativní (Roy 2012: 13-14). Aby mohla vzniknout forma islamistického autoritářství, islamisté by museli kontrolovat policii či armádu nebo mít své vlastní ozbrojené jednotky, což v Tunisku ani Egyptě nemají; armáda je zcela mimo jejich kontrolu, resp. v Egyptě mimo kontrolu všech.

Reinhard Schulze pracuje s islámskými termíny a symboly, na jejichž základě usuzuje, že ubývá náboženské rétoriky a objevuje se přístup vztahující se k modernímu světu, čímž fakticky dochází k jasnému oddělení islámského a evropského diskursu, tj. procesu kulturního překlada. Reálně mezi nimi nicméně zůstává velká podobnost, přináší však novou dynamiku pro politický život islámských zemí. Schulze zároveň hovoří o postupné eliminaci myšlenkové opozice mezi islámským a moderním diskursem; dodává však, že výsledek vzájemné polarizace nikdy nebyl kompletní a konečný (Schulze 2002: 14-24). Filali-Ansary jeho teorii rozvíjí, přičemž v celkovém kontextu výsledků tzv. arabského jara hovoří o prokazatelném neúspěchu: předem neočekávaná vlna vyústila ve vytvoření nového politického jazyka, který se bezprostředně promítl do aspirací a nadějí nové generace arabského světa včetně jejích moderních politických ideálů. Nově došlo k vytvoření absolutních ekvivalentů demokracie, lidských práv a občanské společnosti v rámci islámského politického myšlení, přičemž jednu z klíčových rolí sehrála elektronická média, fenomén sociálních sítí a internet obecně (Filali-Ansary 2012: 9-10).

Technická poznámka: v textu je jednotně dodržován anglický přepis jmen a názvů.

2 TEORETICKÉ ZAKOTVENÍ VÝZKUMU

2.1 Teorie ne/demokratických režimů

V rámci přechodu k demokracii přední představitelé světové politologie téměř shodně definují jako jeho výchozí stav existenci totalitářských a autoritářských režimů. Jak disertační práce ukáže později, řada těchto definic se liší kladením důrazu na nejrůznější aspekty fungování nedemokratických společností, zejména roli politických aktérů (jednotlivců, politických stran, armády), aplikaci ideologie, použití prostředků násilí a represe, cenzury a autocenzury, kontroly bezpečnostních, policejních či dokonce soudních institucí, omezení či pronásledování opozičních sil atd.

Disertační práce se v případě tuniského a egyptského přechodu k demokracii zaměřuje především na vymezení politických aktérů, tzv. vládnoucí politické elity (zejména jejich reformátorské křídlo), opoziční politické síly, roli občanské společnosti a význam politické ideologie (politického islámu). Dále je kladen důraz na nalezení klíčových rozdílů mezi rysy autoritářského režimu v Tunisku a Egyptě v předrevolučním období, konkrétně v návaznosti na definici Carla Joachima Friedricha. Jeho teorie vychází ze situace, kdy systém opírá svou legitimitu o oficiální ideologii obecně přijímanou všemi členy společnosti; velmi často se jedná o případ jedné politické strany s jediným vůdcem, hierarchickou organizací a přímým propojením se státní byrokracií, přičemž vládnoucí strana si ponechává monopol nad kontrolou všech prostředků ozbrojené moci, tj. armády. Vládnoucí strana, resp. jí kontrolovaná byrokracie, rovněž dohlíží na prostředky masové komunikace (Friedrich 1969: 123-164).

Linzova propracovaná teorie nedemokratických režimů popisuje autoritativní režimy jako politické systémy, v nichž existuje limitovaný politický pluralismus, nicméně v něm absentuje jasná a vůdčí ideologie. Totéž platí pro chybějící extenzivní či intenzivní politickou mobilizaci (vyjma některých vývojových etap). Vůdce či méně početná skupina uplatňuje svou moc v rámci chybně definovaných, nicméně předvídatelných hranic. Linzův limitovaný pluralismus pak představuje situaci, v níž vládnoucí režim toleruje (někdy i aktivně podporuje) existenci typově různých organizací; ty však musí bezpodmínečně zachovat režimu svou lojalitu – např. církevní spolky či podnikatelské asociace. Limitovaný pluralismus se vyznačuje poměrně vysokým počtem osob zaujímajících klíčové pozice v hierarchii státní správy, které se přímo rekrutují z řad byrokratických, technokratických,

armádních, náboženských či zájmových kruhů a skupin. S ohledem na Linzovu typologii se nabízí zařazení Egypta mezi byrokraticko-militaristické autoritativní režimy (Linz 2000: 159).

Wolfgang Merkel pak v rámci vlastního členění nedemokratických režimů hovoří o komunistických, fašistických a teokratických totalitních režimech, které dělí na komunistické a fašistické autoritativní režimy, militaristické režimy a modernizační autoritativní režimy - mezi posledně jmenované řadí např. Nasserův Egypt (Merkel 2004: 1-9). Merkel pracuje se způsobem funkčního a normativního zakotvení jejich klíčových prvků, přičemž hledá odpověď na otázku, jak se obecně projevují nedostatky mladých demokracií a kde lze tyto příčiny hledat.

Merkel přichází s tzv. *embedded democracy*, tedy zakotvenou demokracií vycházející z volebního režimu, který je demokratický a spravedlivý, nechybí v něm občanská práva a politické svobody, horizontální odpovědnost a efektivní moc vládnout. Rovněž se vyznačuje přítomností aktivního a pasivního volebního práva, svobodných a spravedlivých voleb, volených zástupců. Nechybí právo politické komunikace a organizace (Merkel: 2004, 34-39).

Opakem zakotvené demokracie je demokracie defektní, kterou např. Mikael Wigell řadí mezi režimy hybridní. Wigell zároveň pracuje s konceptem maximalistické demokracie, kterou definuje prostřednictvím základních rysů elektoralismu a konstitucionalismu. Politické režimy pak dělí do čtyř skupin: demokratické, autoritářské, elektorální a konstituční demokracie (Wigell 2008: 231-232).

Z pohledu disertační práce je významná otázka definování kritérií demokratického režimu, jejich nenaplnění pak představuje logický příznak existence nedemokratického režimu. S otázkou institucionalizované demokracie je úzce spjata zejména Dahlova teorie polyarchie, jejíž kritéria Larry Diamond doplňuje o politická a občanská práva, právo manifestace a ochranu menšin (Diamond 2002: 25-26).

Freedom House se pak ve svých analýzách opírá o maximalistické pojetí demokracie, přičemž dochází k závěru, že žádnou z arabských zemí nelze označit jako liberálně demokratický stát, zejména s ohledem na odlišný geokulturní systém. Kritéria modelu demokracie popisují také Philippe C. Schmitter a Terry Lynn Karl, přičemž se zaměřují na soutěžení v politice včetně boje o úřad, aktivní zapojení občanů prostřednictvím

politických stran a asociací, dále právní řádu a civilní kontrolu armády (Schmitter, Karl 1991: 77-78).

Vzhledem k tomu, že autorka bude muset zaměřit svou analýzu na výsledek tranzice, tzn. na charakter nově vytvořeného tuniského a egyptského politického režimu, je potřeba teoreticky vymezit i základní rysy konsolidované demokracie a porovnat je s tuniskou a egyptskou post-tranziční politickou realitou. Celkem pět oblastí konsolidované demokracie definují Juan Linz a Alfred Stepan: z jejich pohledu se jedná o občanskou společnost (spolčování a komunikaci), politickou společnost (svobodné a všeobecné volby), právní řád (konstitucionalismus), státní byrokracii (normy) a ekonomickou společnost, tj. institucionalizovaný trh. Za jednotlivé proměnné můžeme dosadit vnitropolitická rozhodnutí politických elit, sociálně-třídní konflikty, posilování občanské společnosti, boj s chudobou a nevzdělaností (Linz, Stepan 1996: 17-19).

2.2 Teorie tranzice a demokratizace

Každá tranzice představuje proces probíhající v konkrétním prostředí během určitého časového úseku a zapojují se do něj různí političtí aktéři. Důležité je v této souvislosti také hledání odpovědi na otázku, kdo zosobňuje autora přijatých politických změn a jakým způsobem se tyto úpravy odrážejí v praxi. Některé příklady však ukazují, že výsledkem jednotlivých přechodů může být i opačný trend než ustavení demokratického politického systému. Z tohoto pohledu je zřejmě vhodnější ukotvit tranzici jako jakoukoli změnu ústí do proměny režimu v jiný. Změna systémového rázu, tj. kompletní nahrazení politického systému zcela novým, je méně častá; ve většině případů se jedná o dílčí systémovou změnu či návrat ke starým pořádkům – Przeworski hovoří o tzv. slepých variantách (Przeworski 1991: 25-26). Tunisko se na první pohled jeví být tzv. pozitivní tranzicí promítající se do posílení svobody a demokracie; Egypt naopak disponuje znaky tzv. negativní tranzice vyznačující se vnitřní etapou přechodu k méně svobodnému systému (násilný zlom formou vojenského převratu), resp. zachování jeho původní povahy.

Samuel Huntington zmiňuje na počátku procesu tranzice tzv. částečné otevření autoritářského systému, které však nedokáže zajistit výběr vládních představitelů prostřednictvím svobodných a soutěživých voleb. Režim, v jehož rámci k liberalizaci dochází, může např. přistoupit k propuštění politických vězňů, uvolnění cenzury a přijetí dalších

opatření spojených s vykročením demokratickým směrem. Navzdory tomuto jevu však není zajištěno, že dojde k úplné demokratizaci (Huntington 2008: 18).

Někteří autoři se domnívají, že v mnoha případech demokratizace představuje nečekaný vedlejší produkt procesu probíhajících změn; z pohledu vládnoucích elit je takový vývoj navíc nežádoucí (O'Donnell et al. 1986: 4). Situaci na poli výzkumu v tomto ohledu mj. komplikuje neustálá proměna dočasně uzavíraných koalic, k níž dochází: vládnoucí i opoziční elity obměňují své cíle prostřednictvím vlastních zájmů. Obdobný výchozí stav nedemokratických režimů včetně totožných aktérů i jejich strategií však může vyústit v odlišný výsledek. V některých zemích, Tunisku a Egyptě nevyjímaje, pak zcela chybí historická analogie změn, k nimž v souvislosti s tzv. arabským jarem 2011 došlo.

Mezi klíčové faktory náleží úloha politických aktérů, konstelace jednotlivých příčin a podmínek vnitřního i vnějšího charakteru včetně sociálněekonomických ukazatelů či situace na mezinárodní scéně včetně tzv. demokratické difúze čili vnějšího tlaku na demokratizaci. Významnou roli také sehrává kultura a náboženské tradice dané společnosti, v případě Tuniska i Egypta tedy islám; dalším důležitým faktorem je rovněž aktivní občanská společnost.

U procesu tranzice je obvykle velmi obtížné definovat její samotný začátek, potažmo konec. Za počátek tranzice je obecně pokládána situace, kdy jsou vládnoucí elity přinuceny změnit dosavadní pravidla politické hry. Problematicky se stanovuje i charakter mocenského zlomu, tj. dohoda dosavadních vládnoucích elit společně s dalšími aktéry domácí politické scény na způsobu provedení změny v rámci režimu (Linz, Stepan 2013: 20-24).

Za tranzici tudíž považujeme jakoukoli změnu, k níž v rámci konkrétního politického systému dochází. Úspěšná tranzice obecně ústí v nastolení svobodnějšího politického režimu, tj. v případě Tuniska i (a zpočátku také Egypta) posun od autoritářských režimů v adjektivní nedemokracie (hybridní demokracie). Nastolení autoritářské formy vlády jako v případě Egypta po armádním puči v červenci 2013, během níž se staronové či nové elity krvavě vypořádají s bývalou vládnoucí elitou (Muslimské bratrstvo), je pak příkladem zvratu demokratizačního procesu a negativní tranzice, která zapříčinila uvíznutí Egypta v tzv. šedé zóně (Carothers 2002: 9-11). Juan Linz společně s Alfredem Stepanem v případě egyptského porevolučního vývoje po roce 2011 pracují s redemokratizačním schématem, přičemž Egypt označují za hybridní demokracii (Linz, Stepan 2013: 20-24).

Disertační práce se soustředí na tuniskou a egyptskou tranzici, konkrétně období mezi zhroucením starého režimu a nástupem nového; Adam Przeworski označuje přechod za strategickou situaci, která vzniká kolapsem diktatury (Przeworski 1991: 37); Munck a Skalník Leff hovoří o tzv. období režimní změny, potažmo přechodu od existujícího režimu (Munck, Skalník Leff 1997: 343-359). Dle Haynese se období tranzice vyznačuje intenzivní politickou nejistotou, bojem mezi jednotlivými silami zaměřeným na celkový charakter pravidel hry a podstatu budoucí politické soutěže (Haynes 2001: 19).

Disertační práce tudíž bude muset prověřit, zda Egypt vykazuje znaky dílčí tranzice a jedná se o přechod v rámci nedemokratického systému (dokonce opakovaný v letech 2011/12 a znovu 2013) či zda došlo k úplnému obnovení předchozího autoritářského režimu s kosmetickými změnami ve vedení politických elit. Naopak výzkum post-tranzičního politického vývoje Tuniska by měl ověřit tezi o systémové tranzici, tj. zda Tunisko úspěšně přešlo od nedemokratického systému k (liberální) demokracii.

2.2.1 PŘÍČINY PŘECHODU

Obecné příčiny demokratické tranzice lze označit jako socioekonomické, historické, politické, mezinárodní; v různých kombinacích pak vedou k pádu režimů. Nepochybně existují viditelné a skryté příčiny, které díky příznivé situaci mohou napomoci spuštění tranzice. Podle zakladatele teorie tranzice, Dankwarta Rustowa, velmi různorodé vnitřní i vnější faktory včetně chování jednotlivých aktérů a mas přispívají k neopakovatelnosti konkrétního přechodu: jedinečnosti, originalitě a specifčnosti tohoto jevu. Jako základní podmínku přechodu definuje národní jednotu (tj. kulturu a náboženství) mající bezprostřední vliv na úspěšnost (či neúspěšnost) demokratické tranzice (Rustow 1970: 352-358).

V samotné revoluční situaci sehrávají důležitou roli vnitřní i vnější faktory, přičemž o míře úspěchu či neúspěchu tranzice a demokratické konsolidace rozhodují sociální a ekonomické podmínky, ale také další aspekty. Mezi vnitřní podmínky lze zařadit ekonomickou a sociální úroveň společnosti, vybrané rysy sociální a politické struktury, národní jednotu. Důležitým faktorem je také kultura společnosti opírající se o tradice a občanskou společnost; roli sehrává i postavení a připravenost opozice. Mezi vnější podmínky náleží světový ekonomický rozvoj či mezinárodněpolitické prostředí včetně tzv. democratic diffusion, tj. tlaku demokratizovat se (Linz, Stepan 1996: 25-26).

Samuel Huntington spatřuje příčiny demokratické tranzice (mj. v souvislosti s tzv. třetí demokratizační vlnou v letech 1975-1991) v sociálně-ekonomických, politických a mezinárodních důvodech, přičemž zřejmě jediným, který lze aplikovat na tzv. arabské jaro 2011 v Tunisku a Egyptě, je tzv. lavinový efekt neboli inspirace příkladem (Huntington 1991: 52-53).

Disertační práce se pokusí v případě Tuniska i Egypta jasně definovat specifické příčiny zahájení procesu liberalizace a následující demokratizace v oblasti politické, ekonomické a sociální. Pozornost bude věnována dlouhodobému politickému napětí, rozložení vládnoucích politických sil a postavení opozice, ekonomickým příčinám, sociálním konfliktům ve společnosti (postavení mládeže a žen) a dalším aspektům, které vedly v Tunisku a Egyptě k zahájení procesu tranzice.

2.2.2 AKTÉŘI PŘECHODU

Velká pozornost je v teorii tranzice věnovaná úloze politických aktérů. Například Alfred Stepan s Juanem Linzem dělí politické aktéry na vládnoucí (hardliners vs. softliners) a nové (konzervativci, reformisté, revolucionáři/radikální); masy pak označují jako aktéry, tzv. mlčící většinu (Linz, Stepan 2013: 21-22). Naopak Samuel Huntington hovoří o stoupcích starých pořádků, liberálních reformátorech a demokratických reformátorech; opozici tvoří umírnění demokraté a revoluční extrémisté (Huntington 1973: 32-35). Philippe C. Schmitter společně s Terry Lynn Karl v souvislosti s tranzicí hovoří o iniciativě vycházející od mas; vládnoucí elity jsou díky vlastním obavám ochotny přistoupit na myšlenku hledání společného kompromisu (Schmitter, Karl 1991: 76-77).

Guillermo O'Donnell a Philippe C. Schmitter tvrdí, že nelze předem určit, jaké sociální třídy, instituce a další skupiny se ujmou konkrétních rolí, která řešení podpoří či jakou alternativu zvolí. Složení uzavíraných koalic se navíc permanentně mění: objevují se noví hráči, za klíčový jev lze v tomto ohledu pokládat nejistotu a nestálost spojenou s nepředvídatelnými událostmi, resp. nečekanými zvraty. Dosavadní autoritářský pořádek je nahrazen naprostým chaosem a neuspořádaností (O'Donnell et al. 1986: 3-4).

V rámci nedemokratického režimu však mohou vládnoucí elity, např. armáda, nadále disponovat mocí, která jim umožní udržení daného politického režimu, přičemž nebrání drobným demokratizačním změnám, nicméně bez jakékoli možnosti vlastní politické alternace. Je-li vládnoucí elita pod silným vnitřním tlakem a již nedokáže zabránit

požadovaným změnám, po nichž volají demonstrující masy, povolí uskutečnění voleb, zakládání politických stran, omezí činnost represivních složek státu; celkový charakter režimu se však nemění. Klíčová je pro demokratizaci skutečnost, zdali převáží vliv konzervativního či liberálního proudu z řad vládnoucích elit. V prvním případě může následně dojít k zachování hybridního režimu nebo návratu k autoritářství, v opačné situaci ke spojení s umírněnou opozicí a vykročení směrem k demokracii.

Ve všech procesech tranzice sehrává významnou roli především konflikt mezi starými a novými elitami. Do kritérií je řazena úloha politických aktérů, výběr strategie (kompromis či síla) a způsob provedení změny; lze se tudíž setkat se starými (vládnoucími), staronovými a novými elitami; dále reformátory a odpůrci změn ve vládě, přičemž provedení nepatrných kosmetických úprav v rámci systému nevyústí v demokratizaci.

Problematika ne/spolupráce politických aktérů je často klíčová pro pochopení všech změn politických režimů. Představitelé starých vládnoucích politických elit se snaží udržet si své politické a ekonomické pozice a využívají všechny diplomatické i nediplomatické prostředky (včetně krvavých represí - viz příklad Egypta), aby si zachovali své postavení. Rozložení a síla opozice (konflikty mezi jednotlivými opozičními křídly a jejich strategiemi), mobilizace společnosti (demonstrace) pak často předurčuje výsledek tranzice.

V případě Tuniska a Egypta se disertační práce zaměří na zevrubnou analýzu postavení a úlohy klíčových politických aktérů (staré a nové elity, politické strany, armáda, odbory, občanská společnost aj.) v různých etapách tranzice, aby mohla posoudit jejich konečný vliv na výsledek politických změn.

2.2.3 ETAPY PŘECHODU

Nikdo ze současných badatelů procesu tranzice nepochybuje o skutečnosti, že v rámci celého procesu demokratizace můžeme sledovat různé víceméně uzavřené vývojové etapy. Klíčový bod představuje výchozí stav tranzice, resp. definice jejího začátku a konce, přičemž se obvykle jedná o přechod od nedemokratického k demokratickému uspořádání. Některé z jednotlivých etap lze jen velmi obtížně definovat z hlediska času, mnohdy se překrývají, jindy zcela chybí; jedná se o tzv. nelineární vývoj (Burnell, Randall 2005: 188).

Zakladatel teorie tranzice Dankwart Rustow z hlediska jednotlivých etap tranzice hovoří o třech fázích: přípravné, rozhodující a uvykací (Rustow 1970: 352). V rámci přípravné fáze zmiňuje zformování pevně zakotvené společenské síly (obvykle sociální

skupiny), která si nepřeje pokračující opomíjení či násilné upozadění vlastních zájmů jinými aktéry. Tato nová elita je schopna mobilizovat nižší vrstvy obyvatelstva ke společné akci, přičemž v různých zemích se hybnou silou odporu mohou stát odlišné sociální skupiny se specifickými zájmy; z tohoto důvodu lze vysledovat určité rozdíly v rámci jedné země, v níž z hlediska časové osy proběhlo několik odlišných přechodů. V rozhodující fázi následně dochází k dohodě na nových pravidlech politické hry (Rustow 1970: 352).

Většina současných tranzitologů se z hlediska samotné tranzice shoduje na dvou základních etapách, tj. liberalizaci a fázové demokratizaci. Dokončením fázové demokratizace je ukončen proces tranzice, jejíž konkrétní model bezprostředně ovlivňuje celkovou úspěšnost či neúspěšnost (Huntington 2008: 20-22; Munck, Skalnik Leff 1997: 344).

Vladimíra Dvořáková s Jiřím Kuncem se domnívají, že některé koncepty fázování vývoje revolucí mohou být inspirací pro teorii přechodů. Oba autoři současně upozorňují, že pro období mezi jednotlivými politickými režimy je charakteristická neexistence pevně definovaných a všeobecně přijímaných pravidel hry; aktéři politického boje usilují o zachování či základní uspokojení svých bezprostředních zájmů nebo zájmů své sociální nebo nátlakové skupiny, přičemž výsledkem tranzice by mělo být stanovení nových pravidel politické hry (Dvořáková, Kunc 1994: 77-81).

Velmi podrobně se problémy tranzice a jejími etapami zabývají Guillermo O'Donnell a Philippe C. Schmitter. Tranzici definují jako interval mezi původním a následujícím politickým režimem; počet tranzic není omezen, na jedné straně může stát autoritářský režim, na opačném konci pak ustavení nějaké formy demokracie či návrat autoritářské vlády v pozměněné podobě, případně revoluční alternativa. Dle obou těchto autorů tzv. vzkříšení občanské společnosti následuje po prvotním otevření nového režimu, které navazuje na změny v rámci jeho bývalých elitních struktur, což je klíčem pro silnější demokratizační tendenci. Linz a Stepan se domnívají, že během všech etap demokratizačního procesu je přítomnost živé a nezávislé občanské společnosti neocenitelným prvkem.

Dle názoru jiných autorů tento sociální kapitál ztělesňuje schopnost lépe vládnout a přispívá ke stabilitě demokracie (Platzer 2014: 257). Občanskou společnost je nicméně potřeba rozdělit na 1) čistě politickou, tj. jednotlivé strany a další výhradně politické organizace usilující o získání podílu na moci ve státě a 2) ekonomickou, pod níž spadají mj. výrobní a distribuční organizace a nevládní organizace.

V porovnání se zeměmi východní Evropy a Latinské Ameriky tzv. třetí demokratizační vlna a její aplikace na země arabského světa nicméně přispívá k prohloubení světového názoru spojeného s orientální společností, která sama sobě vnucuje elementy pocházející z odlišného kulturně-politického okruhu. Tímto dochází k myšlenkovému střetu mezi západní občanskou společností, v níž se velmi dobře informovaný občan svobodně vyjadřuje k důležitým politickým otázkám bez jakýchkoli obav, a ostře kontrastními omezenými demokraciemi či autoritářskými systémy. Realita v podobě širšího překrytí mezi islamistickými organizacemi a mobilizací politických stran ztělesněná v podobě tuniské Ennahda a egyptského Muslimského bratrstva však poukazuje na koncepční rozdrobenost v rámci sociopolitických systémů arabského světa.

Samotný přechod může v Tunisku a Egyptě probíhat směrem od nedemokratického k demokratickému a jak ukazuje egyptská transformace, i zcela opačně, tj. od autoritářského k hybridnímu a následně od hybridního zpět k autoritářskému, přičemž tyto uvedené případy představují tzv. pozitivní, zároveň však také negativní tranzici. Během procesu tranzice dochází k ustanovení pravidel vycházejících z nové konfigurace, která rozhodne o vítězích a poražených v budoucnu, tj. jakých prostředků je legitimně možné užívat v politické aréně a jací aktéři budou ke hře připuštěni (Dvořáková, Kunc 1994: 77-78).

Disertační práce by měla ověřit egyptskou porevoluční zkušenost, že kontrolovaná liberalizace zaštitěná armádou umožnila pouze částečné demokratické změny i politickou alternaci, nicméně zabránila ustavení nového režimu. V případě Egypta by mohl být teoreticky uplatněn pohled Scotta Mainwaringa hovořící o tzv. přechodu oddělováním, tedy situaci, v níž je autoritářský režim oslaben, nicméně zůstává dostatečně silný, aby určoval jednotlivé etapy následného přechodu. Druhou variantou připadající v úvahu je přechodová situace v důsledku porážky režimu, tj. kolaps dosavadní autoritářské formy vládnutí (Mainwaring 1989: 21).

Porevoluční vývoj v Egyptě se týká liberalizace autoritářského režimu a jeho přechodu k hybridnímu režimu, resp. v případě Tuniska posunu od hybridního k demokratickému režimu. Události tzv. arabského jara dokládají liberalizační změny vycházející zevnitř nedemokratického režimu, jejichž vládnoucí politické elity přistoupily na myšlenku politických změn pod tlakem masových lidových demonstrací, resp. liberální opozice.

2.2.4 MODELÝ PŘECHODU

Velká pozornost je dnes v teorii tranzice věnována problematice modelů, kterými se političtí aktéři ne/dohodnou na přijetí nových politických pravidel a změně režimu. Na základě analýz došlo na přelomu 70. a 80. let 20. století k vymezení dvou základních modelů vycházejících ze stupně hledání kompromisů a konfrontace mezi aktéry požadující změny a obhájci starého režimu. Prvním modelem byl úplný rozchod se starým režimem, druhou variantu představoval přechod v rámci současného právního systému nebo prostřednictvím dohody mezi elitami.

Brzy se však ukázalo, že stanovení dvou základních modelů přechodů není dostatečné pro postizení všech existujících typů přechodů. První modely přechodu transakcí a zlomem formuloval v roce 1981 Juan Linz, který rozlišoval mezi okamžitou změnou (*ruptura by golpe*) a sjednanou reformou (*reforma pactada*). Podobnou typologii v roce 1986 aplikoval Leonardo Morlino a na oba autory pak o tři roky později navázal Guillermo O'Donnell, který používal termíny přechod transakcí a přechod kolapsem. V roce 1992 následně Scott Mainwaring za využití kritéria způsobu ukončení nedemokratického systému zavedl ještě přechod oddělováním (*transition through extraction*) (Mainwaring 1992: 322).

Pokusíme-li se stručně definovat podstatu těchto tří základních typů přechodu, představuje sjednaný přechod (přechod transakcí) situaci, kdy se část předchozí vládnoucí politické elity (tzv. reformátoři) nehodlá vzdát své politické moci a aktivně se podílí na přeměně. Část předchozích vládnoucích elit si tak ponechává možnost podílet se na politické moci, případně ji výrazně ovlivňovat. Podstatou sjednaného přechodu je tedy uzavření dohody mezi vládnoucí elitou nebo její částí a opozicí. Tento přechod se v odborné literatuře považuje za jeden z nejúspěšnějších modelů tranzice.

Výsledek transakce obvykle představuje strategie ve formě paktu, jehož součástí jsou definovaná pravidla hry včetně zahrnutí a garance životních zájmů všech významných politických aktérů. Pozitivní stránka sjednaných přechodů spočívá v postupném odstraňování bývalé vládnoucí elity, společnost se nepolarizuje a přechod lze označit za méně bolestivý. Velkou nevýhodou sjednaných přechodů je naopak její poměrně dlouhá délka a pomalé odstraňování institucionálních přežitků starého režimu. (Huntington 2008: 149-160).

Přechod kolapsem, respektive zhroucením nedemokratického režimu, je taktéž v politické praxi velmi běžný a charakterizuje jej neschopnost vládnoucích politických elit

zabránit přechodu nebo kontrolovat proces tranzice, kdy nedemokratický režim ztrácí veškerou legitimitu a důvěryhodnost, přičemž žádná složka vládnoucích elit nemá dostatečně silné postavení, aby se podílela na probíhajících změnách. S tímto přechodem se pojí vyloučení (odstranění) všech předních představitelů z politické scény, společnost je bipolárně rozdělena na „my“ a „oni“. Přechod kolapsem obvykle doprovází i zásadní institucionální změny, čímž nově budovaný režim postrádá výraznější kontinuitu.

Přechod sebevyloučením, případně oddělením (stáhnutím se) se vyznačuje podobně jako v předchozím případě neschopností vládnoucích elit uchovat si moc a dále vládnout. Jejich odstranění od politické moci však probíhá postupně a završují jej až první svobodné volby. Přechod sebevyloučením je typický zejména pro vojenské režimy, jejichž představitelé se rozhodnou předat moc civilistům, ale zachovávají si nadále určité mocenské pole působnosti a vlivu na politické dění.

Do této kategorie spadá i přechod tzv. přerodem, který vychází z rozhodnutí uvnitř vládnoucích nedemokratických elit nebo části z nich: věří, že přistoupit k politickým změnám je v jejich vlastním zájmu. K tomuto rozhodnutí dochází bez vnějšího tlaku opozičních sil nebo široké společnosti. Vládnoucí elity si uvědomí, že je pro ně snazší udržet politickou moc, když připustí určité politické změny, které budou mít pod svou přímou kontrolou. Celý proces přeměny je tudíž v režii vládnoucích politických elit, přičemž demokratizace probíhá obvykle bez spolupráce s opozičními silami. Jedná se o typickou přeměnu řízenou shora, jejímž obvyklým výsledkem je omezená demokracie, zejména z důvodu pokračující politické nadvlády úzké skupiny elit, které získaly politickou moc obvykle v předešlém nedemokratickém režimu².

Disertační práce vychází z tří výše uvedených teoretických modelů, které bude aplikovat na modely vyjednávání (charakter změn) v Tunisku a Egyptě, aby dospěla k závěrečnému konstatování, zda se jedná o naprosto specifické modely tranzice či naopak můžeme v případě těchto dvou zemí sledovat určité podobnosti. Politická praxe a tranzice v různých regionech světa ukazuje, že jednotlivé tranzice jsou velmi odlišné a obvykle neexistují v čisté teoretické formě.

---

² Samuel Huntington, ale i další autoři (Alfred Stepan) ještě uvádí čtvrtý typ, nepříliš běžný: tzv. tranzici zvenčí, k níž obvykle dochází po skončené válce či pod vlivem významných mezinárodních aktérů.

2.2.5 KONCEPT VÝZKUMU

Mezi nejdůležitější body následujícího výzkumu zaměřeného na analýzu přechodu v Tunisku a Egyptě patří stanovení výchozího bodu tranzice, její vlastní počátek a konec, charakter nedemokratického režimu, definování příslušných politických aktérů a určení jimi zvolených strategií v souladu s dílčími závěry předchozích teoretických kapitol.

Disertační práce se nejdříve teoreticky zaměří na důležitý mezník v rámci demokratizačního procesu, kterým je počáteční zlom, jehož charakter může být násilný či nenásilný, iniciován shora či zdola, potažmo zevnitř společnosti či vnějšku. Charakter zlomu lze v případě Tuniska definovat jako relativně nenásilný, probíhající shora a výhradně zevnitř systému; v Egyptě byl zlom o poznání násilnější, jednalo se o kombinaci zdola i shora, nicméně výhradně zevnitř režimu, nikoli zvnějšku. Klíčovou roli sehrály v obou případech masy iniciující nutnost změny, nicméně v rámci následné tranzice do ní nejhlasitěji promlouvaly elity starého režimu – zejména v případě Egypta na úkor elit nových.

Dle Stepanovy typologie bylo ukončení nedemokratického režimu v Tunisku výsledkem tlaku společnosti spojeného s redemokratizací zahájenou zevnitř autoritářského režimu; v případě Egypta se pak jednalo o jeho vnitřní přeformulování, přičemž klíčová je zde Stepanova myšlenka hovořící o tom, že pouze málokdy zamýšlený cíl tohoto procesu představuje skutečné předání politické moci (Stepan 1986: 65-72), což zejména v egyptském případě platí s ohledem porevoluční vývoj 2011 dvojnásob, mj. díky ukončení tranzice armádním pučem v červenci 2013.

Zevrubná pozornost bude z pohledu teorie věnována úloze starých a nových politických elit, tlaku a zájmu společnosti (mas) na případných změnách v rámci vládnoucího režimu. Disertační práce se zaměří zejména na Huntingtonovy koncepty politických aktérů. Chtějí-li nové elity skutečně prosadit zásadní změny, musí zastupovat početnou část společnosti a zaštitit se jejími bytostnými zájmy; v opačném případě by se nemohly stát rovnocenným partnerem mocenských elit.

Revoluční případ Tuniska i Egypta v rámci tzv. arabského jara 2011 se zdá být tranzicí od autoritářské vlády směrem k demokratickému systému. Tuto tranzici charakterizovala dohoda starých a nových elit, konkrétně v případě Tuniska vysoce postavených tuniských státních úředníků loajálních vůči Ben Aliho režimu s nově vyprofilovanou vůdčí opoziční stranou dosud pobývajících v ilegalitě, resp. exilu, tj. islamistickou Ennahda, v případě Egypta

elitních důstojníků egyptské armády se zakázaným islamistickým hnutím Muslimského bratrstva.

Obě zmíněné islamistické entity obratně využily tlaku mas volajících po změně a donutily tamější autoritářské režimy, optikou Stepanova schématu, k jejich redemokratizaci zahájené zevnitř systému, resp. v případě Tuniska k ukončení dosavadního režimu tlakem společnosti. Impuls k provedení zásadních změn v rámci poměrů panujících v obou systémech nelze bez detailní analýzy revolučního procesu zcela jednoznačně zařadit, neboť vyústění tranzice přinejmenším v případě Egypta velmi pravděpodobně stojí na rozhraní tzv. re-autoritarizace³ (Stepan 1986: 65-72), v níž důležitou roli sehrály staré politické elity, tj. armáda.

Z těchto důvodů se v následujících kapitolách autorka zaměří na zevrubnou empirickou analýzu všech faktorů tuniské a egyptské tranzice s cílem dosáhnout nejen komparace obou přechodů, ale zejména jejich posouzení s výše uvedenými teoretickými koncepty.

---

³ S ohledem na vojenský puč v červenci 2013.

3 PŘEDPOKLADY TUNISKÉ A EGYPTSKÉ TRANZICE

Tzv. arabské demokratické jaro či arabské probuzení bylo překvapením pro badatele i politiky, zejména po několika dekádách ustálení paradigmat spojených s autoritářskými režimy, jejichž opak představovala demokratizace, resp. tranzice dominující 80. i 90. letům 20. století. Události roku 2011 poukázaly na nutnost znovuotevření debaty zaměřené na autoritářské režimy: prvním případem se stalo Tunisko, kde byl autoritářský režim pevně usazen. Krátce poté vypukla revoluce v Egyptě a vyústila v odstoupení Hosniho Mubaraka. Příklad nejlidnatější země regionu MENA se silným politickým vlivem v regionu i mimo něj, její geostrategická pozice, vojenská síla i kulturní zázemí představuje druhý klíčový případ.

V souvislosti s tzv. arabským jarem se na politické scéně objevují noví hráči, např. hnutí mládeže či islamistická uskupení. Některé studie zaměřené na demokratizaci se snaží poukázat na odklon autoritářské vlády směrem k demokracii, jiné si všímají způsobu, jakým tento režim dokázal nadále přežít a vkročit do post-demokratizační fáze. Klíčová je role státu, vládnoucích elit, občanské společnosti, nestrukturované mobilizace a nových politických aktérů. Mubarakův pád symbolizuje nutnost přehodnotit paradigma odolnosti autoritářského režimu a jednotlivých mechanismů, které vládnoucí elity využily k přijetí určitých změn, tj. jistých liberálních reforem (Haynes 2013: 176-179). Částečná proměna autoritářských režimů byla z pohledu mnoha badatelů nevyhnutelná, nicméně téměř žádná pozornost se nevěnovala politickým a ekonomickým reformám přijatým během uplynulých dvaceti let včetně jejich přímého dopadu na fungování společnosti. Tento tzv. upgraded authoritarianism ústí v neočekávané následky, protože režim primárně cílí na přijetí částečných politických a ekonomických reforem, nikoli liberalizaci politiky. Zde jsou zakořeněna semena revoluce (Pace, Cavatorta 2012: 127-128).

Mezi klíčové faktory náleží stupeň konsolidace režimu a jeho typ. Typy vládnoucích režimů v regionu MENA se zabýval i zakladatel arabské sociologie Ibn Khaldun, jehož myšlenky následně rozvinul např. Max Weber, především tzv. charismatické hnutí institucionalizované patrimoniální vládou, částečně smíšenou s byrokratickou autoritou. Ibn Khaldun pracoval s cykly vzestupu a propadu při budování státu, čímž se region MENA z jeho pohledu vyznačuje. Kořeny arabských povstání tkví dle modernizační teorie ve výzvách adresovaných autoritářským režimům prostřednictvím sociální mobilizace, tj. vzdělání, gramotnosti, urbanizaci, velikosti střední třídy (Ibn Khaldun 1967: 33); propukají v okamžiku, kdy dojde k vyhocení nepoměru mezi sociální mobilizací a politickým

začleněním (Ibn Khaldun 1967: 9). Patrný je tento fakt na příkladu Tuniska, kde velmi rychle došlo k mobilizaci mas a odjezdu prezidenta ze země.

Důležitý, nicméně mnoha autory opomíjený faktor tzv. arabského jara, představuje úloha sociální třídy. V případě Egypta je totiž patrné, jak ekonomické reformy ovlivnily politické chování napříč tamější střední třídou (Kenney 2012: 441); v Tunisku obdobný jev v podobě predátorského chování vládnoucích elit vyústil v politický pád prezidenta Ben Aliho. Varováním pro vládnoucí režimy v obou zemích mohly být četné stávky a demonstrace, jimž však tamější elity nevěnovaly odpovídající pozornost. Spirála sociálního napětí se pozvolna roztočila. Ekonomické požadavky se staly jedním z hlavních aspektů lidových povstání proti autoritářským elitám, které nástroje ekonomické modernizace využily k zachování své moci a zabránění hlubší společenské transformaci, čímž však došlo k probuzení nových sociálních aktérů: jejich nástrojem pro šíření protestů se stal vliv sociálních médií a moderních technologií. V řadách protestujících v Tunisku a Egyptě na přelomu let 2010/11 chyběli islamisté, tj. nepředstavovali žádnou organizovanou skupinou či hnutí, natož vůdčí sílu, nicméně i pro ně bylo faktické ochromení vládnoucího režimu, resp. jeho váhavá odpověď, překvapením.

Arabské demokratické jaro může být nahlíženo jako test lineární tranzice od liberalizujícího se autoritářského režimu k demokracii liberálního typu, současně tranzice od represivních systémů k ustavení demokratických institucí zákonodárné, výkonné a soudní moci, jejichž etablování ve společnosti trvá až několik let. Arabská povstání si však nedokázala poradit s otázkou, jak masový protest převést prostřednictvím demokratizace do konečné demokratické konsolidace. Demokratizační teorie a postdemokratizační přístupy se v tomto případě soustředí na strategie elit s cílem uspokojit požadavky protestujících, zároveň však dochází k selhání revoluce s cílem dosažení demokracie. V tuniském i egyptském případě byla patrná protirežimní mobilizace; důležitým bodem jsou varianty odporu autoritářského režimu vůči požadavkům protestujících, které se pozvolna přeměňují v boj soupeřících sociálních sil, tj. armády, občanské společnosti, islamistů a pracujících. Výsledkem mohou být tři varianty: zhroucení státu a vypuknutí občanské války, restaurace hybridního režimu nebo demokratická tranzice (Hinnebusch 2015: 205 - 206).

3.1 Koloniální dědictví islámských zemí severní Afriky

Výchozím bodem změn v rámci státního uspořádání je koloniální dědictví severoafrických zemí, které zavedlo systém sekulárního vzdělávání a vytlačilo na okraj islám; roli náboženství ve veřejném prostoru převzaly jednotlivé cleavages. Konkrétní rozdíly mezi typy režimů v severní Africe pak bezprostředně souvisí s postavením a chováním panovníka vůči kolonialistům; v okamžiku, kdy přišel do styku s imperialismem, existovala zde tendence přechodu k nezávislosti, přičemž nacionalistická hnutí v Tunisku a armádní kruhy v Egyptě představovaly alternativní pilíře republik po vyhlášení nezávislosti (Fishman 2015: 13-15). Naopak v případě Maroka opakované ideové střety panovníka s představiteli francouzské koloniální správy vyústily v chápání marockého královského majestátu jako nacionalistického symbolu, který se stal ústředním bodem moderního státu po vyhlášení nezávislosti. Hlavní rozdíly mezi jednotlivými režimy v regionu se datují do let 1945-70, přičemž patrné jsou především na příkladu tradičního, monarchistického Maroka a modernizujících se republik nejprve prostřednictvím konsolidace neopatrimoniálního státu (1970-90), poté neoliberální autoritářskou modernizací (1990-2010), která vyústila v arabská povstání 2011 (Durac 2015: 245-249).

Analýzy zabývající se zformováním moderních severoafrických států během prvních desetiletí po vyhlášení nezávislosti se nejčastěji opírají o modernizační teorii, jejíž hlavní bod představuje mobilizace nových aktérů a jejich vstup do politiky, což se bezprostředně odráží na příkladu střední třídy a jejího vzestupu uvnitř modernizujících se režimů. Vytvoření nové autority bylo součástí širšího zapojení do veřejného života prostřednictvím vytvoření stabilních institucí, neboť na opačném konci stály pretoriánské hrozby v podobě případných vojenských převratů s cílem oslabit režim a přispět k jeho zhroucení. Politická efektivita byla měřena skrze skutečné fungování institucí včetně rekrutování politických elit, hájení zájmů společnosti a mobilizační podporu. Režimy jsou z pohledu Weberových typů autority hodnoceny optikou relativní koncentrace moci s možností provést radikální změnu nebo prostřednictvím ovládnutí tradičních právních institucí. V období po získání nezávislosti se jednotlivé režimy vydaly odlišnými cestami: nově ustavené republiky koncentrovaly svou moc skrze revoluce, zatímco monarchie se opíraly o tradici (Fishman 2015: 59). V porovnání se zeměmi Blízkého východu jednotlivé severoafrické státy vykazovaly větší schopnost k pokročilejšímu stupni modernizace a boji s pretorianismem (Rivetti, Di Peri 2015: 14).

Tunisko se stalo pro teoretiky modernizace příkladem, protože po získání nezávislosti disponovalo důležitými výhodami: malou homogenní společností, soudržnými elitami pocházejícími z vyšší střední třídy, poměrně vysokým stupněm regionalizace a vzdělanosti včetně zkušenosti s bojem za nezávislost. V čele režimu stanul charismatický zakladatel moderního Tuniska Habib Bourguiba, kterému se podařilo integrovat aktivisty spojené se střední třídou či příslušníky islámské buržoazie; v neposlední řadě pak významným způsobem rozvinul odborové hnutí. Režim byl v rámci severoafrického regionu hodnocen jako efektivní a jednoznačně přispívající k rozvoji, zejména díky investicím do vzdělání či modernizaci zemědělství prostřednictvím sítě kooperativ (Fishman 2015: 20-21).

Egypt disponoval obdobnou zkušeností jako Tunisko, také se jednalo o koherentní společnost s vlastní historickou identitou. V porovnání s Marokem zde monarchie, resp. oligarchie, byla rychle svržena v okamžiku, kdy britská správa v Egyptě oslabila. Někteří autoři nazírají osobu prvního egyptského prezidenta Nassera jako charismatickou, opírající se o antiimperialistickou zahraniční politiku. Objevily se zde četné pokusy o institucionalizaci vůdcovy legitimacy napříč institucemi včetně prezidentského úřadu či parlamentu. Mnozí hovoří o egyptských Svobodných důstojnících jako vládě pretoriánské. Egypt se stal modernizujícím se byrokratickým státem čelícím nezbytné industrializaci s ohledem na silný populační tlak. Nasserův režim rovněž přistoupil ke znárodnění bankovních domů, průmyslové a agrární reformě, čímž přispěl k vytvoření oligarchické sociální struktury. Zejména tyto reformy se pak významně odlišují od tuniské či marocké zkušenosti, což mj. přispělo k hodnocení Egypta jako úspěšného případu napříč arabským světem během panarabské éry (Kenney 2012: 435-438).

Během druhého klíčového období, tj. konsolidace režimů mezi lety 1970-90, došlo v Tunisku k faktickému odstavení opozice. Prezident Bourguiba toleroval mnohé disidenty, nicméně omezil možné politické vyzyvatele z řad vládnoucí strany, která se postupně stala poměrně autonomním tělesem. K jejímu oslabení následně použil tuniskou vládu a vládnoucí systém se stal více neo-patrimoniálním. Vládnoucí strana Neo Destour ztratila svou mobilizační schopnost, zatímco odborové hnutí ji naopak získalo: dřívější spojenec byl nově hlavním oponentem režimu. Malé opoziční strany sdružovaly liberály a levici, mnozí do jejich řad přešli z Neo Destour, zatímco islamisté se nadále nacházeli na okraji a svou kritiku směřovali výhradně na sekularisty (Rivetti, Di Peri 2015: 17).

Egypt byl v téže době svědkem tranzice od Nasserovy vlády k Sadatově s důrazem na pokračování prezidentského byrokratického režimu, který se posunul od charismatické k neo-patrimoniální autoritě. Sadat také přistoupil k faktickému odstavení mnohých ministerských a vojenských elit napojených na Nasserovy sovětské kruhy. Začal se naopak obklopotvat technokraty, kteří nově zastávali vysoké posty v rámci státní správy, odkud z rozhodnutí Sadata odešli mnozí z řad revolučních důstojníků. Byrokracie spojená s jurisdikcí a klientelistickým soupeřením byla nahrazena ideologickým pnutím. Sadatův režim přistoupil k experimentu v podobě kontrolované politické liberalizace a stranického pluralismu, do kterého se zapojili i bývalí disidenti. Ekonomické otevření země vedlo k relativní prosperitě zejména pro bohatší vrstvy egyptské populace, současně však ke zvýšení nejistoty u početné skupiny obyvatelstva, která nakonec vyšla do ulic v roce 1977. Hlavním úkolem režimu se tudíž stalo zajištění sociální rovnováhy.

Nejzranitelnějším bodem všech tří zmíněných režimů, tj. tuniského, egyptského i marockého, bylo vytváření nových elit, které následně státní správa nedokázala, s ohledem na nadbytečnost, přijmout. Jistá změna přichází s obdobím neoliberální globalizace a autoritářské modernizace mezi roky 1990 a 2011. Zmíněné období lze označit jako postpopulistické, přičemž hlavním motivem změn bylo několik různých faktorů. Severoafrické režimy trpěly významnými schodky svého zahraničního obchodu, také se nadále prohlubovalo jejich zadlužení v návaznosti na snížení cen ropy. Neoliberalismus se stal ústředním bodem vlád, v nichž zasedali technokraté nebo bohatí obchodníci, kteří však převážně naslouchali mezinárodním finančním institucím na úkor vlastního obyvatelstva. Egyptská politika infitahu vedla k oslabení konkurenceschopnosti vůči západním vývozcům; práva pracujících byla okleštěna a příjmy z bohatství země nově přerozděloval úzký okruh napojený na vládnoucí vrstvu nebo islamisty (Elbadawi, Makdisi 2017: 13).

V Tunisku tamější odborové hnutí hájilo zájmy pracujících mj. prostřednictvím svolávání protestů a stávek, zároveň trvalo na debatě zamýšlených reforem tripartitou. Toto nastavení odborů se však změnilo v okamžiku, kdy se začalo navyšovat zadlužení země a IMF představil zvláštní program se zaměřením na přijetí strukturálních reforem během 80. let 20. století. Následně během Ben Aliho vlády opírající se o technokratický kabinet došlo k prohloubení neoliberalismu (Hill 2016: 66). Nové vedení odborů se plně ztotožnilo se směrem nastaveným prezidentem, pracující se dle tohoto pojetí měli smířit s ekonomickou globalizací; významným způsobem byl rovněž omezen počet stávek.

Ben Aliho éra začala politickou liberalizací a národním paktem, v němž vládnoucí strana ztratila své privilegované postavení. Mezitím islamistické hnutí Ennahda nabývalo na síle. Ben Alimu se nepodařilo ovládnout opoziční síly a začlenit je do svého mocenského bloku, mj. proto přistoupil k oficiálnímu zákazu veškeré činnosti Ennahda, čímž dokázal zcela kontrolovat volby, v nichž vládnoucí RCD (Demokratické konstituční shromáždění) vždy získala drtivou většinu (Hill 2016: 71). Na rozdíl od jiných arabských zemí, které se nevyznačovaly relativně úspěšnými socioekonomickými ukazateli, však Tunisko čelilo nepoměrně většímu omezení svobody slova a politického sdružování (Härdig 2015: 1134-1136).

3.2 Mobilizace na univerzitní půdě

Důležitou součástí egyptských protestů představovali vysokoškolští studenti. K jejich mobilizaci opakovaně docházelo již v minulosti, zejména koncem 70. let 20. století, kdy se v univerzitních kampusech zviditelnili především islamisté, komunisté a násiristé. Tehdejší prezident Sadat zmíněnému studentskému aktivismu zamezil oficiálním rozpuštěním Národní studentské unie v roce 1979. Jeho nástupce v úřadu, prezident Mubarak, veškeré volby na půdě univerzit podrobil soudnímu dohledu a dosadil před jejich brány příslušníky bezpečnostního aparátu, kteří měli odrážet případné pokusy islamistických sil o posílení vlivu. Tímto způsobem se egyptský studentský aktivismus stal alternativní formou politické angažovanosti.

Zhruba od roku 2000 se pak tato forma zapojení do veřejného života zaměřila na zahraničněpolitická témata včetně americké invaze do Iráku v roce 2003 či druhé palestinské intifády. Univerzitní profesori v roce 2005, po opětovném vítězství Hosniho Mubaraka v prezidentských volbách, vytvořili Hnutí 9. března, které se mj. vymezilo vůči konkrétním opatřením obsaženým v tzv. Programu pro zlepšení vysokého školství, tj. reformním plánu egyptské vlády pro státní univerzity. Mezitím nabíraly na obrátkách např. aktivity Asociace pro svobodu myšlení a slova, která se v několika případech řešených soudem úspěšně postavila vedení univerzit, které vyloučily politicky aktivní posluchače ze studia; Asociace také bojovala proti přítomnosti zástupců bezpečnostního aparátu na univerzitní půdě – v této věci však neúspěšně. Zmíněný rok 2005 nicméně představuje mezník v podobě ustavení protestní platformy, která mohla významněji přispět k častějším demonstracím proti Mubarakovi a jeho režimu. Samotná reforma egyptského vysokého školství ani studentské protesty na akademické půdě nebyly přímou příčinou revoluce 2011,

ale připravovaly se na ni. Studenti i profesori se okamžitě po jejím vypuknutí přidali k protestním pochodům, které koncem ledna 2011 vycházely od univerzitních bran směrem k náměstí Tahrir v centru Káhiry.

Tato masová studentská mobilizace během egyptské revoluce 2011 nepředstavovala nečekané povstání, které vypuklo zcela náhle; byla snahou zamezit vedení jednotlivých univerzit a novému politickému zadání seslanému režimem, který usiloval o větší kontrolu nad děním na akademické půdě prostřednictvím zamýšlené reformy. O dynamice studentských protestů mj. svědčí jejich mimořádné nabývání na síle, které během pouhých 18 lednových dní 2011 přerostlo z menších shromáždění ve velké demonstrace (Valbjørn 2015: 223).

Po odstoupení Hosniho Mubaraka z prezidentského úřadu studentské protesty nadále pokračovaly, nicméně se primárně soustředily na odvolání dosavadního vedení univerzit z funkcí, zejména děkanů a rektorů. V případě soukromých univerzit jejich posluchači začali nově volat po právu ustavit své vlastní studentské unie, současně požadovali snížení studijních poplatků a právo detailně nahlížet do celkového rozpočtu své domovské univerzity. Sadatem zrušená Národní studentská unie se dočkala svého obnovení v srpnu 2011.

Egyptské povstání napříč tamější společností a široké rozkročení revoluce 2011 sdružující rozličné sociální vrstvy se rychle rozšířilo z ulic do univerzitních kampusů, kde přispělo k pozměnění strategie, za jejíž uvedení do praxe zodpovídaly jedny z opor Mubarakova režimu v čele státních univerzit. Po jeho rezignaci rektori rozhodli o odchodu příslušníků bezpečnostních složek z univerzitních kampusů; dále byly vedením jednotlivých univerzit vyhlášeny svobodné volby do studentských rad. V neposlední řadě došlo k odstranění místních názvů spojených s Mubarakovým režimem na akademické půdě.

První snahy o reformu egyptského vysokého školství se objevily v polovině 90. let 20. století, mj. ve spolupráci s OECD, resp. WB (tj. Světové banky). Tehdejší egyptský ministr Moufid Shehab v roce 1999 zřídil Národní komisi pro reformu vysokého školství, do níž jmenoval 25 profesorů technických oborů, jejichž úkolem bylo vypracovat ve spolupráci s experty zmíněné WB pilotní projekt pro zlepšení výuky na egyptských technických fakultách. K tomuto záměru byli přizváni také významní byznysmeni či bývalí ministři; chyběli však zástupci opozice se svým kritickým hlasem a věcnými připomínkami. Reformu tudíž vypracovaly elity s vazbou na Shehaba a zahraniční experti. Několik reprezentantů formálně náležejících pod hlavičku studentských a profesorských spolků bylo

velmi těsně propojeno s Mubarakovou NDP (Národně demokratická strana), jelikož egyptská vláda tyto syndikáty přímo kontrolovala.

Zamýšlená reforma se opírala o zřízení soukromých univerzit skrze transformaci dosavadních státních akademických pracovišť. Egyptská vláda příslušný zákon umožňující podniknout takový krok schválila již v roce 1994; první čtyři soukromé univerzity vznikly roku 1997. V současnosti v Egyptě působí celkem 22 takových institucí vedle dalších 18 čistě státních. K největšímu nárůstu soukromých univerzit došlo v rozmezí let 2002-10 díky neoliberální reformě Gamala Mubaraka a jeho nejbližších spolupracovníků (Korotayev et al. 2016: 344).

Počet nově založených soukromých univerzit zaznamenal po roce 2000 významný nárůst; přijatá reforma se však nijak nedotkla zlepšení rámce státního vysokého školství v Egyptě. Zvýšení mezd akademickým pracovníkům, vytvoření nového legislativního rámce či systém financování nedoznaly změn. Částečně byly upraveny jednotlivé studijní programy či forma výuky. O poznání bouřlivější emoce však vyvolal druhý projekt zacílený na vytvoření Akreditační komise dle anglosaského modelu. Nebylo zcela jasné, jakým způsobem bude nezávislý orgán dohlížet na chod univerzit, jelikož mu zcela chyběla administrativní, finanční a pedagogická autonomie. Díky četným protestům v čele se zástupci Hnutí 9. března se podařilo dosáhnout odložení plánů pro spuštění zmíněného tělesa, ale další kontroverze záhy následovala. Nový zákon o univerzitách z roku 2007 jim měl umožnit přejít k vlastnímu financování, což se však setkalo s velkou nevolí, díky níž tento záměr nebyl nikdy do egyptské praxe uveden.

Egyptskou reformu vysokého školství jako celek lze také charakterizovat omezenými kapacitami státu k ukotvení rámce pro fungování státních univerzit a jejich zviditelnění v zahraničí. Zmíněné nepodařené snahy o internacionalizaci se staly prvním znamením silícího odporu šířícího se nejprve mezi studenty a profesory; tento případ však poukázal na absolutní neschopnost elit Mubarakova režimu cokoli reformovat. Ve výsledku např. egyptské vysoké školství zaznamenalo rozevření pomyslných nůžek mezi vzděláním poskytovaným státem a soukromými vzdělávacími institucemi. Konkrétně egyptská vysokoškolská reforma a hnutí odporu, které se díky ní vytvořilo, rovněž přispěla k aktivizaci mladých demonstrantů na přelomu roku 2010/11 (Rivetti, Di Peri 2015: 66-67).

3.3 Ekonomické faktory a sociální frustrace

Mnozí badatelé se zabývali otázkou, do jaké míry politická destabilizace společně s moderními technologickými a ekonomickými prostředky přispívá prostřednictvím demografických trendů, zejména mládeže, k politické změně. Tuniská, egyptská, libyjská, alžírská a marocká populace bude z hlediska mládeže nejpočetnější kolem roku 2030. Demografové upozorňují na skutečnost, že mládež z historického hlediska představuje citlivou a přístupnou skupinu masové mobilizace s cílem prosadit politickou změnu. V Tunisku v roce 2010 dosahovala celková populace země 10,48 milionu obyvatel, z toho 43,5% představovala mládež ve věku 0-24 let; v Egyptě se jednalo o 51,2% z celkových 81,12 milionu. V porovnání s rokem 1950 porodnost v obou zemích klesla, očekávaný výhled pro rok 2030 v Egyptě počítá s porodností 2,2; tento trend však nevyřeší sociální a ekonomické požadavky tamější populace (Larémont 2012: 5-11). V případě Tuniska roku 2010 nejpočetnější věková skupina v rozmezí 15-34 let tvořila skupinu nejvíce deprivovanou z režimu prezidenta Ben Aliho a bylo očekávatelné, že se případně připojí k politickým akcím revolučního charakteru. Nahlíženo optikou politické stability, vyšší porodnost v Egyptě představuje výzvu pro kterýkoli postmubarakovský režim, protože bude potřeba zajistit rychlejší ekonomický růst země s cílem uspokojit potřeby rostoucí populace země. V roce 2010 tamější HDP per capita dosahovalo pouhých 1 150 USD, celkem 40% egyptské populace bylo začátkem roku 2011 nuceno vyžít s méně než 2 dolary denně (Tudoroiu 2011: 381) a nedokázalo pokrýt své základní životní potřeby (Farag 2012: 225). Zajištění demografické, ekonomické a politické stability představuje pro jednotlivé režimy v regionu MENA hlavní výzvu. K revolucím zcela výjimečně dochází ve stagnujících režimech: historie ukazuje, že se převážně jedná o země těšící se dlouhodobě z bezprecedentního ekonomického růstu zapříčiněného politickou reformou či náhlou ekonomickou krizí následovanou ekonomickou expanzí. Masy mobilizované opozičními silami ustupují od podpory režimu a přidávají se k revolučnímu hnutí s cílem naplnit své zvyšující se nároky.

V roce 2007 tuniské ekonomice dominoval soukromý sektor, IMF tehdy zemi ocenil vynikajícími známkami. Růst dosáhl 5% mezi roky 1982-86, následně 3,5% v letech 1992-96, nicméně hlavní problém představovala nerovná redistribuce bohatství země, což se přímo odráželo v úrovni života široké populace. Navzdory tomu se Tunisko, v porovnání s dalšími zeměmi regionu, těšilo příznivému investičnímu klimatu v rámci zdravotnictví a vzdělávání.

Roku 2008 bylo více než 20% mladé arabské populace v regionu MENA neschopno nalézt zaměstnání. Kombinace rychlého ekonomického růstu, nedostatečné možnosti pro mládež hledající práci a chybějící politická liberalizace napříč regionem vytvořila ideální prostředí pro revoluční situaci. Sebeupálení tuniského prodavače zeleniny Mohameda Bouazizihho v prosinci 2010 a šíření revoluční nálady prostřednictvím sociálních sítí představuje klíčový aspekt překotné první fáze arabského jara v Tunisku a Egyptě (v porovnání s ruskou revolucí 1917 a používáním telegrafu, Islámskou revolucí 1979 v Íránu a audiokazetami či revolucemi v zemích střední a východní Evropy roku 1989 a faxem). Analýza dat dokládá, že sítě Facebook a Twitter, dále také mobilní telefony a použití textových zpráv představují důležité faktory mobilizace mládeže v arabských zemích. K raketovému nárůstu předplatného u mobilních operátorů došlo mezi lety 2002-07, v Tunisku z 5,9% na 75,9%; v případě Egypta z 6,4% na 39,8% (Larémont 2012: 15).

Egyptská revoluce, navzdory často publikovaným tvrzením, však nebyla v porovnání s Tuniskem neoddělitelně spjata se sítí Facebook: oficiální data totiž ukazují, že oproti Tunisku či Maroku nebyla v egyptském případě využívána stejnou měrou. Jedním z důvodů je internetová gramotnost, která je v Maroku a Tunisku vyšší než v Egyptě. Mnozí pozorovatelé pokládali jisté změny v regionu MENA za nevyhnutelné, nicméně nedokázali odhadnout, jakým způsobem k nim dojde – nebyly předvídatelné. Někteří autoři hovoří o sociopolitických a finančně ekonomických systémech, které jsou zakořeněny v komplexnosti, vzájemné závislosti a nevypočitatelnosti. V okamžiku, kdy stát přijme opatření za účelem posílení stability, systém se stává extrémně zranitelným a odchyluje se od statistické normy, přičemž následný vývoj lze předvídat jen velmi obtížně. Snaha nalézt stabilitu tudíž paradoxně ústí v nepředvídatelný vývoj s neodhadnutelnými následky (Joffé 2011: 508).

Ekonomické motivy byly bezprostřední příčinou vypuknutí tzv. arabského jara v zemích severní Afriky během prvních osmi měsíců, nelze je však pokládat za dostatečné vysvětlení událostí, k nimž došlo. Významně do nich promluvila také snaha režimů o vlastní legitimizaci či vůle stát se tím, kdo třímá otěže dalšího vývoje ve svých rukou. Autoritářské režimy odmítly tolerovat aktivní všelidovou politickou participaci v rámci procesu vládnutí, zároveň pokračovaly v dosavadních represích, čímž se paradoxně otevřely dveře k následnému dočasnému politickému uvolnění poměrů v zemi a posunu k liberalizovaným autokraciím či neliberálním demokraciím. Občanská společnost se tímto stala součástí autokratického režimu, přičemž se pozvolna schylovalo ke konečné konfrontaci,

do níž se zapojila také další sociální hnutí s potenciálem být skutečnou výzvou pro vládnoucí režim.

Ekonomické pozadí arabských revolucí zaznamenalo dramatický vývoj roku 2008, následně 2010 a odrazilo se v citelném zvýšení cen potravin a energií napříč regionem MENA, zároveň velmi tvrdě postihlo nejchudší vrstvy tamějšího obyvatelstva (Elbadawi, Makdisi 2017: 25-30). Dle údajů FAO od července 2010 ceny cereálií a dalších základních položek vzrostly raketovým tempem: kukuřice zdražila o 74%, pšenice o 84%, cukr o 77%, oleje a tuky o 57%. Ceny potravin se v lednu 2011 oproti prosinci 2010 zvýšily o 3,4% a dosáhly svého maxima od roku 1990. Nepoměrně vyšší ceny zaznamenala také surová ropa: 1 barel zdražil ze 75 USD v červenci 2010 na 91 USD v prosinci téhož roku, následně cena poskočila na 109 USD v březnu 2011. Souhrnně ceny energií v regionu MENA během let 2009 a 2010 vzrostly o 29%, následně o 34% během let 2010 a 2011.

Navzdory mnoha opatřením přijatým IMF včetně Barcelonského procesu s cílem podpořit ekonomický růst jižního Středomoří od roku 1969 se populace žijící v MENA nedokázala s nárůstem cen potravin a energií vyrovnat. Jedním z důvodů je také vysoká nezaměstnanost mladých lidí napříč MENA pohybující se v rozmezí 10 a 20%. Zmíněnému trendu, který vyvrcholil na přelomu let 2010/11, mj. předcházela situace z roku 2005 v Egyptě, kdy se 3,8% tamější populace nacházelo v extrémní chudobě a nebylo schopno pokrýt své základní životní potřeby; dalších 19,6% spadalo do kategorie chudých s kupní silou 2 USD na den; celkem 21% náleželo do ještě chudší skupiny. Z hlediska nerovnosti bohatství ve světě (GINI index) Egypt mezi lety 1992 a 2006 figuroval na 19. příčce, přičemž horních 10% tamější populace kontrolovalo 27% veškerého národního bohatství. V roce 2011 celkem 20% egyptské populace žilo pod hranicí chudoby, nezaměstnanost v zemi dosahovala výše 13%. V Tunisku se roku 2010 jednalo o 7,4% populace pod hranicí chudoby, míra nezaměstnanosti pokořila hranici 14%. Nejbohatších 10% tuniské populace spravovalo 31,5% veškerého bohatství země (Joffé 2011: 508-509).

Citované statistiky dokládají mikroekonomické selhání, zejm. s ohledem na bezprecedentní nárůst cen potravin koncem roku 2010 včetně následného vypuknutí nepokojů sociálního charakteru v témže období napříč regionem MENA (Elbadawi, Makdisi 2017: 30-38). Vyjma Tuniska docházelo k protestům také v Maroku a Alžírsku, důvodem byly vysoké ceny potravin a nezaměstnanost. V těchto zemích však nedošlo ke zformování obdobných spontánních sociálních hnutí, kterým se záhy dostalo lidové popularity

a proměnilo se v jistou formu politického aktivismu. Důvodem odlišnosti Tuniska a Egypta, například v porovnání s Libyí, je v tomto ohledu samotná povaha tamějších vládnoucích režimů.

V arabském světě postupem času jednotlivé institucionální, ekonomické, ideologické, sociální a geostrategické faktory vyústily ve faktickou represi, kontrolu a pouze částečné společenské rozvolnění stávajících poměrů. Tento jev lze vysledovat již v roce 2002 a může být nazván neliberální demokracií, nicméně se ukázalo, že se nejedná o pouhý odklon od liberálně demokratického ideálu, nýbrž nástroj, jímž autokratické režimy upevnily svou moc (Volpi 2014: 154-155). Důležitou roli v neliberální demokracii sehrávají opoziční síly, které jsou režimem částečně tolerovány, tudíž zde existuje demokratická iluze možné alternativy. Částečná politická liberalizace pak není pečlivě promyšlenou volbou vládnoucí elity, nýbrž představuje způsob, jakým autokratický režim nahrazuje nedostatek jiných možností, jejichž prostřednictvím lze zajistit zachování autokracie. Příkladem může být Saúdská Arábie, Jordánsko či Maroko, které v tomto ohledu spoléhají na islámskou kartu (příbuzenská linie ve vztahu k Proroku Muhammadovi, čímž dochází k upevnění formální legitimacy režimu). Jedná se o liberalizované autokracie, které lze chápat jako tolerantní ve vztahu k chybějící dominantní politické ideologii, přičemž je v nich rovněž zajištěna existence pluralistické politické scény.

Současně panuje shoda některých autorů na tom, že USA a EU, přední advokáti demokratických hodnot, učinily příliš málo pro skutečnou liberalizaci blízkovýchodního a severoafrického prostoru v návaznosti na proces demokratizace (vyjma Barcelonského procesu 1995, americké blízkovýchodní iniciativy z roku 2004 s důrazem na principy tzv. good governance a lidská práva; totéž platí i pro vystoupení prezidenta Obamy na půdě Káhirské univerzity v roce 2009). Pouze nepatrné změny přijaté dotyčnými režimy v Tunisku a Egyptě měly přispět k uspokojení západních požadavků citlivého charakteru, přičemž vzájemné relace se světovými, resp. evropskými mocnostmi nadále dominovala témata regionální důležitosti. Příkladem může být francouzská tolerance Ben Aliho režimu (Hill 2016: 65) a umírněného politického islámu v praxi z důvodu obav možného rozšíření islámského extremismu.

Mubarakův režim v Egyptě toleroval jistý stupeň politického pluralismu a svobody médií, nicméně trvalá hrozba represe ze strany režimu směrem k občanské společnosti včetně korupce v rámci soukromého sektoru nadále přetrvávala. V případě Tuniska se obdobný trend

bezprostředně odrazil ve zdevastované národní ekonomice a opakovaným pokusům o represii politického rázu zacílenou na nezávislá odborová hnutí, lidskoprávní aktivisty, disidenty, novináře a právníky. Jediným faktorem, který představoval jistou formu záruky nevypuknutí lidového povstání, byla tuniská konstituční tradice v rámci domácího politického života země od roku 1860. Obdobný jev existoval také v Egyptě, kde Mubarakův režim během 90. let 20. století přeměnil fungování profesních sdružení, aby zabránil islamistickým uskupením získat vliv v jejich řadách. Nepodařilo se mu však zamezit aktivitám oficiálně zakázaného hnutí Muslimského bratrstva, které si již totožnou zkušeností prošlo během Nasserovy vlády.

3.4 Liberalizované autokracie

Společný rys zmíněných dvou liberalizovaných autokracií pak představuje schopnost systému vytvářet koalice s elitami, jejichž bytostným zájmem je zachování dosavadního vládnoucího pořádku. V případě Egypta se jednalo o armádu, která byla hlavním bezpečnostním pilířem Mubarakova režimu, nicméně také jedním z jeho hlavních ekonomických partnerů – postupem času od 70. let 20. století a nastavení politiky inflatu dodnes. Mubarakův režim lze chápat jako kontrolovanou vícestranickou volební demokracii; sám prezident totiž zpochybňoval vhodnost politického pluralismu pro Egypt. Zavedení demokracie by dle jeho názoru bylo možno dosáhnout výhradně během podstatně delšího období. Ke konsolidaci Mubarakovy moci přispíval i výjimečný stav, který byl v zemi opakovaně prodlužován: tato skutečnost měla přímý dopad na svobodu médií, politický život, pronásledování oponentů režimu či absolutní kontrolu občanské společnosti (Bhuiyan 2015: 499).

Tunisko se pod vládou Ben Aliho vydalo cestou silné orientace na soukromý sektor, který postupem času zcela ovládla prezidentova rodina prostřednictvím velmi arogantního přístupu a neskryvané korupce. Ben Ali se navíc opíral o tradiční konzervativní kruhy, tj. venkovskou nobilitu a městské velkoobchodníky. Z těchto dvou tříd následně učinil jádro podpory svého státu jedné strany RCD.

V případě Tuniska se ke střetu mezi mezi islamisty, levicovými silami a opěrnými body vládnoucího režimu schylovalo po několik dekád. Tunisko jednoznačně zapadá mezi charakteristiky vzestupu nacionalistických vojenských kruhů v 50. a 60. letech 20. století, přičemž tito důstojníci usilovali o širší změnu sociálních poměrů v zemi, v důsledku čehož následně vznikly populistické autoritářské režimy označované jako forma jisté pasivní

revoluce či revoluce shora (Allinson 2015: 300-301). Tento proces se vyznačuje odnětím moci skupině nejmajetnějších (např. kolonistům), přijetím redistributivních opatření ku prospěchu střední třídy pracující převážně v zemědělství a městské buržoazie s cílem vytvořit státem garantovaný národní kapitalismus. Během 80. let 20. století se tuniský prezident Ben Ali, v návaznosti na doporučení restrukturalizačního plánu IMF z roku 1987 přiklonil k neoliberálnímu modelu, což se následně promítlo do vytvoření nové soukromé a státní buržoazie, která dosud dominuje tuniské sociální hierarchii více než kdekoli jinde. Neoliberální politika spojená s privatizací a zapojením širšího trhu vedla k vytvoření jádra kolem prezidenta Ben Aliho, resp. zejména jeho manželky Leily Trabelsi.

Demonstrace v Tunisku, které vypukly na přelomu let 2010/11, bezprostředně souvisí s náhlým raketovým zvýšením cen potravin v samotném závěru roku 2010. Tento neutěšený stav eskaloval sebeupálením prodáváče ovoce a zeleniny Mohameda Bouazizihho 17. prosince 2010 v Sidi Bou Zid v reakci na postup místních autorit a jejich přístup ve věci chybějící licence k prodeji, jíž dotyčný nedisponoval. Bouazizi symbolizuje všelidový hněv vůči prezidentské rodině v čele s Ben Aliho manželkou – právě Leila Trabulsi měla klíčový podíl na korupci v rámci tuniského soukromého sektoru. Spontánní demonstrace sympatizačního rázu s Bouazizihho činem byly postupem času koordinovány jednotlivými místními pobočkami odborové centrály UGTT společně se zástupci jednotlivých právnických sdružení a novináři. Největší demonstrace proběhly v hlavním městě Tunisu, přičemž se jednalo o největší protirežimní shromáždění od roku 1991. Velmi rychlý odlet prezidenta Ben Aliho 14. ledna 2011 ze země a pád jeho vládnoucí strany RCD po 23 letech u moci započal demokratický konstituční proces v zemi.

Navzdory výše uvedenému však platí, že UGTT během Ben Aliho vlády disponovala poměrně velkou autonomií, která vyplývala z jejího historického postavení od roku 1946, kdy byla založena. Po několik desetiletí sehrávala důležitou roli v rámci centrální administrativy země. Totéž platí například pro lidskoprávní organizaci Ligue Tunisienne des Droits de l'Homme (tj. Tuniská liga pro lidská práva), později přejmenovanou na Comité National des Libertés en Tunisie (tj. Národní výbor svobod v Tunisku). Obě tělesa však z hlediska celkového významu sehrávala částečně skrytou roli, zejména díky angažmá právníků, nezávislých žurnalistů, později také blogerů.

Druhý důležitý faktor ve vztahu k Tunisku představuje velmi silná tradice konstitucionalismu: všechna hlavní politická hnutí, která stála v zemi u moci během

20. století dodnes, se v rámci svých programů odvolávají na ústavní principy. Tato tradice vždy režimu bránila v případné represi a snahách omezit politický pluralismus. Sekulární politické strany navíc počínaje rokem 1980 často spolupracovaly s režimem, jelikož se obávaly islamistického proudu a jeho stoupců.

Třetím klíčovým bodem je pak faktické postavení státu jako hegemonu v rámci jednotlivých koalic napříč společnostmi včetně kontroly tajných služeb, čímž trvale docházelo k marginalizaci tuniské armády, která se pro režim nemohla stát hrozbou. Vojáci vstoupili do domácí politické arény pouze jedinkrát, během hladových bouří v roce 1984 na rozkaz prezidenta Bourguiby. Veškeré vnitřní záležitosti řešila výhradně policie a tajné služby. Tunická střední třída se těšila relativní prosperitě, zatímco pracující vrstvy a zemědělci čelili převážně represi. Proto není překvapením, že Bouazizihovo čin vyvolal odezvu, která následně přerostla v hněv a hlasitý politický protest spojený s dlouhodobým a významným ekonomickým strádáním v oblasti základních lidských potřeb. Významnou roli sehrály velmi dobře připravené organizace, jejichž angažmá přerostlo v silné společenské hnutí volající po vymýcení korupce a boji proti nesvobodě; také se vymezilo vůči strukturám vládnoucí RCD, prezidentovi a jeho rodině. Z důvodu veškerého vyloučení armády během uplynulých dekád Ben Aliho vlády její velení odmítlo jakékoli nasazení vojáků proti demonstrantům, pokud by takový rozkaz dostalo. Vládnoucí RCD byla rozpuštěna nařízením soudu dne 6. února 2011, tedy tři týdny po spěšném odletu prezidenta Ben Aliho do Saúdské Arábie, čímž tunická revoluce naplnila první ze svých cílů a ukončila vládu dosavadního režimu, který byl u moci od vyhlášení nezávislosti, tj. roku 1956 (Hill 2016: 67).

Vytvoření liberalizované autokracie v Egyptě je spojeno s rozhodnutím prezidenta Sadata otevřít egyptskou ekonomiku soukromým investicím v rámci programu infitah a hledáním nových koaličních partnerů k zajištění klidu na domácí politické scéně po roce 1973, kdy Egypt upevnil své vazby se západními mocnostmi. Jeden z výsledků mj. představovala jakási forma nevysloveného, tichého spolenectví mezi Sadatovým režimem a Muslimským bratrstvem, které bylo pevně provázáno s egyptskou společností navzdory oficiálnímu zákazu činnosti. Sadat nebránil politickým stranám ve vstupu na domácí politickou scénu, protože žádná z nich nebyla reálně schopna ohrozit postavení NDP, vládnoucí strany režimu. Tento stav pokračoval během Mubarakovy vlády, kdy prezident rovněž přistoupil k rozsáhlé privatizaci egyptské ekonomiky, konkrétně v případě 312 státních podniků převážně v Deltě, do nichž nově směřoval příliv zahraničních investic. Tento trend se však téměř nijak nepromítl do zlepšení životních podmínek v zemi. Režim se obával

výraznější politické liberalizace a zaměřil se na omezení činnosti nezávislých organizací, které chápal jako hrozbu. Příkladem je nucené uzavření káhirského Ibn Khaldun Centre pod vedením Saad Eddin Ibrahima, který byl v roce 2000 uvězněn z důvodu přijetí finančních prostředků od EU. Navzdory tomu v Egyptě na přelomu let 2000/01 existovalo 30 000 organizací zaměřených na činnost ve veřejném prostoru. Muslimské bratrstvo bylo nadále formálně zakázáno a jeho vůdčí postavy opakovaně vězněny. Totéž platilo pro lidskoprávní aktivisty a zejména období egyptských voleb, kdy docházelo k násilnostem.

Výraznější frustrace se u veřejnosti, zejména káhirské střední třídy, objevila v roce 2004, kdy Mubarak hovořil o svém záměru získat další (dosud v moderních politických dějinách Egyptě nevídaný) v pořadí pátý šestiletý mandát prezidenta republiky, přičemž bylo všem jasné, že tak činí s cílem výhledového předání moci svému staršímu synovi Gamalovi. Prvním, kdo vyzval egyptskou veřejnost k vyjádření politického nesouhlasu, byl respektovaný právník Tariq al-Bishri. V následných prezidentských volbách roku 2005 se dosavadnímu prezidentu Mubarakovi neúspěšně postavil vůdce nové politické strany El-Ghad (česky Zítřek) Ayman Nour, kterého režim následně uvěznil. Egyptská střední třída poté přistoupila k myšlenkové mobilizaci, což se projevilo ve vytvoření nového politického hnutí s názvem Kifaya (česky Dost), které formou sjednoceného bloku menších opozičních politických stran usilovalo o změnu stávajícího pořádku v zemi. Kifaya začala využívat moderních komunikačních nástrojů včetně nových technologií, jejichž prostřednictvím dokázala oslovit širší veřejnost, přestože neměla takové lidské zdroje jako Muslimské bratrstvo. Současně dokázala, že tato zvolená taktika formou poklidného a širšího opozičního odporu byla poměrně úspěšná. Přestože se nakonec zhroutila, důležitý bod představuje její charakter v podobě aktivního zapojení egyptské střední třídy do politického života a vytvoření opozice vůči hnutí Muslimského bratrstva (Joffé 2011: 520).

Zlom v předrevolučním Egyptě však představovaly prosincové události roku 2006, kdy vypukly velké protesty v Mahalla al-Kubra, velkém průmyslovém městě ležícím v Deltě a tamějších textilních závodech. Stávky nebyly povoleny státem řízenou Egyptskou odborovou konfederací, organizovala je Nezávislá liga zaměstnanců textilního průmyslu. Režim, navzdory dosavadní obvyklé praxi, nenutil protestující dělníky k okamžitému návratu do továren, nicméně připustil jistou formu vyjednávání v návaznosti na požadavky vznesené v průběhu demonstrací. Výsledkem však byla ještě větší frekvence probíhajících stávek, která vygradovala 6. dubna 2008, kdy režimní síly zakročily silou proti protestujícím. Zde následně vzniká nové opoziční Hnutí 6. dubna, které prostřednictvím obrovského potenciálu sociálních

sítí, mobilních telefonů a internetu představuje významnou formu odporu vůči Mubarakovu režimu. Tento stav však vyvrcholil ještě dvěma dalšími událostmi, které oslabily prezidentovu pozici: zabitím Khaleda Mohameda Saeeda, mladého programátora, kterého dva příslušníci tajné policie zadrželi v jedné z alexandrijských kaváren dne 6. června 2010. Následně byl brutálně zbit a svým zraněním podlehl. Druhou ranou pro režim se stal ohlášený vstup Mohameda ElBaradeie, tehdejšího předsedy Mezinárodní agentury pro atomovou energii, jehož mandát v jejím čele vypršel v listopadu 2009, na egyptskou politickou scénu. Právě ElBaradei se postavil do čela jednoho z prvních protestních pochodů v Alexandrii ve jménu památky Khaleda Mohameda Saeeda (Sadiki 2017: 102). V témže okamžiku došlo také k prvním protestům na centrálním káhirském náměstí Tahrir. Počátkem roku 2011 k větší nespokojenosti stále početnější části egyptského obyvatelstva přispělo zvýšení cen potravin a energií, do čehož přímo vstoupily události v Tunisku (Elbadawi, Makdisi 2017: 83-84).

Aktivisté egyptského Hnutí 6. dubna, dále Kifaya, El-Ghad a Hnutí Khaleda Mohameda Saeeda svolali na 25. ledna 2011, výročí zabití 50 egyptských policistů britskými okupačními silami v Ismailii roku 1952, demonstraci na náměstí Tahrir. O dva týdny později, v návaznosti na velmi hlasité volání protestujících po celé zemi, Hosni Mubarak rezignoval na funkci prezidenta republiky. Na scéně se objevila armáda stojící celou dobu v pozadí loajálně za Mubarakem; navázala neformální spojení s Muslimským bratrstvem, nechala vypracovat a následně uvedla v platnost konstituční dodatky. V tomto okamžiku selhala koalice protestních hnutí, jejichž program nedokázal armádě vzdorovat (Joffé 2011: 521).

3.5 Gamal Mubarak

Za jeden z klíčových faktorů egyptské revoluce 2011 lze považovat nástupnický proces v rámci nejvyšších pater domácí politiky a reakci největšího opozičního hnutí v zemi, Muslimského bratrstva, na tento podnět. Egyptská vláda dokázala cíleně posílit roli Gamala Mubaraka v rámci zamýšleného procesu politické tranzice a nástupnické linie v čele státu (Frisch 2013: 186). Mladší ze dvou prezidentových synů a investiční bankéř působil v Londýně do roku 1996, kdy se vrátil do Káhiry. Jeho znalost finančního prostředí měla být jedním z hlavních předpokladů pro případné převzetí moci po svém otci včetně důležitého aspektu oživení nepřilíš výkonné a churavějící egyptské ekonomiky (Zahid 2010: 217). Na rozdíl od otce jej však minula jakákoli zkušenost z armády, v níž nikdy nesloužil (Albrecht, Bishara 2011: 13-14). První politické angažmá Gamala přichází roku 1997

v podobě jmenování do Americko-egyptské prezidentské rady zaměřené primárně na obchodní záležitosti mezi oběma zeměmi. Důležitým úkolem bylo rovněž představit Gamala jako mladou tvář zejména mladým Egyptanům bojujícím s nezaměstnaností a chudobou, neboť právě tato skupina ztělesňovala případnou hrozbu pro ekonomickou a politickou stabilitu Egypta. V reakci na tuto výzvu vláda vytvořila Future Generation Foundation, která se měla stát nástrojem pro oslovení zmíněné kategorie obyvatelstva. Ve skutečnosti se však jednalo o platformu v podobě Gamalova odrazového můstku k prezidentské kampani. Předtím, v lednu 2000, vstoupil do vládnoucí NDP a získal funkci v předsednictvu strany. O dva roky později byl zvolen do čela stranického sekretariátu, tzv. politického křídla se 200 členy, který představoval faktický mozek NDP. Na oficiálních rozhodnutích strany se však podílel výhradně Gamal a úzký kruh jeho nejbližších přátel, mezi nimi mluvčí strany a politolog Aly Eldin Helal, multimilionář Ahmed Ezz, ministr průmyslu a obchodu Rachid Mohammed Rachid a ministr investic Mahmoud Mohieddin, který měl na starost otázku spojené s privatizací (Zahid 2010: 218).

V téže době, kdy Gamal nastoupil do čela stranického sekretariátu, vypuklo hned několik kauz spojených s údajnou korupcí, v nichž hlavní roli sehrálo několik bývalých ministrů a další vysoce postavení státní úředníci. O načasování lze pouze spekulovat, nicméně došlo k posílení Gamalova mediálního obrazu jako reformátora s cílem modernizovat Egypt. Zároveň však byly postupně odstaveny bývalé stranické opory NDP, které nahradily nové tváře. Mubarakův mladší syn se během pouhých několika měsíců stal mocnějším mužem než ministerský předseda. Hlasitěji se proti kumulaci moci faktického šéfa NDP ohradila opozice vymezující se především vůči jednotlivým pravomocím a jasně dané úloze obou úřadů. Za klíčový moment dokládající narůstající moc Gamala Mubaraka pak mnozí analytici označují personální obměnu egyptského vládního kabinetu, k níž došlo v červenci 2004. Hosni Mubarak tehdy významným způsobem usnadnil cestu svému synovi k případnému nástupnictví v čele země, jelikož do klíčových pozic ve vládním kabinetu dosadil blízké spolupracovníky a přátele Gamala. Jednalo se o mladé muže, kteří absolvovali svá studia v západních zemích a sdíleli totožnou ekonomickou vizi jako mladší z prezidentových synů, který rovněž sehrál významnou roli v otcově kampani, v níž Hosni Mubarak usiloval o získání dalšího mandátu v čele země. Gamal se obklopil mladými egyptskými strategy, kteří žili dlouhou dobu v USA, přičemž zvolili moderní styl vedení kampaně a nepochybně přispěli k volebnímu vítězství dosavadní hlavy státu (Zahid 2010: 221).

Na domácí politické scéně se však postupně schylovalo ke střetu mezi Gamalem Mubarakem a Omarem Suleimanem stojícím v čele egyptské tajné služby, jehož tvář, kterou dříve znal jen menší okruh osob, se nyní začala objevovat na stránkách novin; postupem času si vytvořil platformu, o níž opíral své prezidentské ambice. Sulaimanova osobnost však představovala mnohem důležitější vazbu směrem k egyptské islamistické komunitě, s níž se dokázal z hlediska možných bezpečnostních hrozeb vypořádat. Stejně jako tehdejší ministr obrany Tantawi také Sulaiman bojoval ve válkách 1967 a 1973, tudíž se těšil všeobecnému respektu. Hlavní problém však představovala vzájemná rivalita mezi egyptskou armádou a bezpečnostními službami, které Sulaiman řídil. Někteří analytici současně spatřují v Sulaimanově politickém vzestupu taktiku prezidenta Mubaraka, jejímž prostřednictvím mohl mít částečně pod kontrolou proces následnictví, v němž měl hrát hlavní roli jeho syn Gamal. Raději proto podpořil Sulaimana, jelikož se obával ambic armády a jejích důstojníků (Zahid 2010: 223). Pokud by se Gamal stal prezidentem země, Egypt by opustil vojenskou tradici dosavadních hlav státu: Nasser, Sadat i Hosni Mubarak byli důstojníky.

Na jaře 2006 se proti případnému politickému angažmá Gamala Mubaraka a převzetí moci po svém otci v čele Egypta veřejně vymezilo Muslimské bratrstvo, které zcela odmítlo myšlenku Gamalova nástupnictví z důvodu jeho elitářské image; současně argumentovalo údajnou propastí mezi egyptskou veřejností, každodenní realitou a prezidentovým synem. Toto vyjádření mělo jistou váhu, neboť přišlo po úspěchu Muslimského bratrstva v parlamentních volbách 2005, v nichž získalo celkem 88 křesel, a stalo se hlavním mottem opozičního bloku několika stran, které nesouhlasily s Gamalovým politickým angažmá. Protestní hnutí, pod jehož křídly byli sdruzeni členové Muslimského bratrstva, zakázané Komunistické strany či strany Al-Karama, vyšlo do ulic v Káhiře i dalších městech a vzbouřilo se proti zamýšlenému nástupnictví v rodině Mubarak. V reakci na tyto události režim rozhodl o vyhlášení výjimečného stavu a odložení termínu komunálních voleb o dva roky. Současně egyptská vláda zahájila silnou ofenzivu vůči členské základně Muslimského bratrstva: mnozí z jeho řad byli zatčeni policií či příslušníky bezpečnostních složek mnohdy za bílého dne v kavárnách, restauracích nebo okamžiku, kdy vyzvedávali své děti ze škol. Tato taktika režimu měla jasné poselství: schopnost udeřit kdykoli a kdekoli, čímž se poměrně rychle vztahy mezi egyptskou vládou a Muslimským bratrstvem vyhrotily. Nejviditelnější tváře hnutí, mezi nimi Essam El Eyrian, Ibrahim al Zafrani, Khairat al Shater, Mohamed Morsi a Hassan al Hayawan, byly po volbách roku 2005 opakovaně zatčeny a umístěny za mříže.

Oba nedemokratické režimy v čele s Ben Alim, resp. Hosnim Mubarakem se vyznačovaly především široce rozevřenými sociálními nůžkami, přičemž opomíjely výbušný potenciál, které v sobě tento socioekonomický jev obsahoval. Neudržitelnost celospolečenské situace a sociální napětí posílené monopolem vládnoucích prezidentských rodin a klientelismem v podnikatelském i politickém životě (v případě Egypta navíc umocněné zamýšleným předáním z otce na syna) postupně směřovala k nevyhnutelnému střetu s většinovou společností.

Revoluce spojené s tzv. arabským jarem v Tunisku a Egyptě roku byly čistě ekonomického a politického charakteru, účastnili se jich převážně mladí lidé obávající se brutálních, etablovaných režimů a volající po sociální spravedlnosti a svobodě. Protesty nebyly iniciovány radikálními islamisty, jejich šíření naopak podporovala technologicky zdatná mládež. Mobilizace mas společně s procesem sociální a politické změny v regionu MENA bezprostředně souvisí s hněvem mladé generace včetně vysoké nezaměstnanosti (Farag 2012: 217). Sociální média (Facebook či Twitter) a televizní stanice s mezinárodním přesahem (al-Jazeera nebo al-Arabiya) se staly prostředky této mobilizace; sehrály důležitou úlohu s cílem poukázat na nutnost zlepšení ekonomického standardu lidského života, svobody slova a tisku, přístupu k lepšímu vzdělání a pracovním příležitostem.

Velkým překvapením pro tradiční opoziční strany a občanskou společnost v Tunisku i Egyptě byla neochota režimu naslouchat hlasu ulice. Hosni Mubarak v Egyptě usiloval o přímé propojení střední třídy se svým politickým projektem s cílem zůstat u moci; přijetí částečných ekonomických reforem a vzestup nových kapitalistů však vyústily ve střet sociálních tříd. Forma provedení neoliberálních reforem posledních dvou dekad a ekonomická modernizace se tudíž stala spouští lidových povstání, nikoli pozitivním přispěvatelem k základům demokracie včetně rovných pracovních příležitostí a rovné distribuce bohatství (Allinson 2015: 298). Mnozí badatelé se domnívali, že neoliberální ekonomický rozvoj nutně vyústí v politické změny napříč regionem MENA; opomenuli však skutečnost, že arabský svět není vyloučen z procesu modernizace a za jedinou možnou alternativu autoritářského režimu chybně považovali posílení náboženského aspektu v politice, tj. vzestup islamistických stran, jejichž dogma však stojí v přímém rozporu s demokratickými principy (Volpi, Stein 2015: 278-279).

Široce rozevřené sociální nůžky mezi arabskou mládeží a jejich vrstevníky jinde ve světě přestaly být tolerovatelné. Nově vytvořená elektronická platforma se stala

pro vládnoucí režimy jen obtížně kontrolovatelnou, jedinou možností pro ně bylo přistoupit k vypnutí telefonického a internetového připojení. Mobilní telefonní technologie ani internet nebyly tím hlavním, naopak aplikace Twitter či Facebook měly hlavní podíl na úspěchu demonstrací v Tunisku a Egyptě (Farag 2012: 217). Důležitou roli sehrálo také satelitní televizní spojení, jehož přerušení je o něco obtížnější. V případě islamistického faktoru, resp. umírněných islamistů v rámci tzv. arabského jara souhrnně platí, že se téměř vůbec nezapojovali do revolučních protestů. Výjimkou byli jednotlivci objevující se mezi stoupenci Hnutí 6. dubna, ovšem samotné Muslimské bratrstvo vlastní obdobnou aktivitu nevyvíjelo. Totéž platí pro tuniskou Ennahda, která se rovněž navzdory dlouhému období represe držela v pozadí (Joffé 2011: 525).

Tzv. arabské jaro ukazuje, že je chybou posuzovat jednotlivé arabské společnosti jako neliberální a antidemokratické (Volpi 2013: 971-972). Lidé žijící v regionu MENA bez výjimky usilují o přiznání politických a občanských práv jako občané jiných zemí světa. Současný Egypt, obdobně jako další ze zemí tzv. Třetího světa, se stal zónou, v níž navzájem soupeří dva koncepty svobody: na jedné straně stojí generace s nejnovějším typem mobilních telefonů v ruce a požadavkem větších daňových úlev; vedle ní pak většina volající po deghetoizaci egyptské společnosti a obnovení sociálních opatření vedoucích k blahobytu všech (Al Attar 2012: 1627). Otázkou zůstává, jakým způsobem včetně ukotvení příslušných institucí se svému cíli přiblíží, nicméně případ Tuniska a Egypta nastiňuje možný budoucí trend. Jednoznačně překvapivé je nezapojení islamistického proudu do všelidových protestů, přestože z nich v konečném důsledku profitoval. Autoritářské režimy, jejichž pozice se zdála být neohrožitelná, se otřáslы ve svých základech nikoli z důvodu veřejně prezentovaných hodnot západní demokracie. Mezinárodní společenství včetně EU pak neprokázalo téměř žádnou sebereflexi ve vztahu k dřívější podpoře autoritářských režimů ve jménu zajištění regionální stability za cenu přivírání očí nad porušováním lidských práv a občanských svobod (Hill 2016: 13).

4 REVOLUČNÍ PROCES PO ROCE 2011

Arabská povstání 2011 poukazují na několik klíčových faktorů: modernizační teorie pracuje s tvrzením, že větší míra sociální mobilizace doprovázená modernizací musí být odpovídajícím způsobem promítnuta do vyššího stupně ekonomického rozvoje a politického začlenění, pokud režim nechce čelit destabilizaci (Sadiki 2017: 16). Maroko dokázalo zareagovat na sociální mobilizaci, zatímco tuniský i egyptský režim učinil opačný krok: zaměřil se na modernizaci a upozadil politické začlenění. Ve společnosti s převládajícím neo-patrimoniálním vůdcovstvím platí, že tradiční monarchové se těší tzv. přirozené legitimitě, zatímco legitimita prezidentů se odvíjí od nacionalistických či socioekonomických úspěchů, které však nedokázali dostatečně využít k propagaci vlastní osoby. Monarchie navíc pracují se zděděným sekulárně-islamistickým rozdělením, zatímco republiky se pokoušejí vytlačit islám na okraj, který se tímto stává permanentně čekající opozicí (Malmvig 2014: 145-147).

4.1 Velký třesk

Region severní Afriky nabízí hned několik příkladů, jakým způsobem může být konstituční změna nadefinována, aby oddálila zástupce radikálního proudu od podílu na vypracování nové ústavy. Větší pozornosti se tomuto tématu dostalo především po roce 1989; věnoval se mu také Jon Elster prostřednictvím své teorie sil a mechanismů souvisejících s konstitučním procesem, která mj. hovoří o paradoxu v podobě přípravy nové ústavy během krize za doprovodu méně příznivých podmínek. Proto se Elster soustředil především na jednotlivce, skupiny a institucionální zájmy, jejich shlukování, proměnu a opomíjení v rámci zmíněného procesu. Elster současně argumentuje jistou formou omezení procesního a institucionálního rázu, kterou lze vysvětlit prostřednictvím zapojení rozličných individuálních, skupinových a institucionálních zájmů. Jako příklad uvádí 1) ustanovení vypracovaná na základě čistě individuálních zájmů, tj. zejména taková, které slouží ku prospěchu předních postav bývalého režimu, 2) ustanovení motivovaná skupinovými zájmy, mezi které řadí např. opatření spojená s volbami či regulaci vztahu mezi výkonnou a zákonodárnou mocí (Elster 1998: 97).

Obecně je tento klíčový okamžik mnohými autory nazýván jako Velký třesk v rámci konstitučního procesu. Jedná se klíčovou epizodu, v níž se střetávají zájmy různých skupin. Příkladem tzv. Velkého třesku může být např. načrtnutí tzv. roadmap, tedy cestovní mapy

spojené s tranzicí (Sadiki 2017: 20). V případě Tuniska její začátek signalizoval odjezd prezidenta Ben Aliho ze země v lednu 2011; roadmap však byla načrtnuta až během března 2011. Klíčovými postavami tuniského Velkého třesku byli politici, lidé ze státní správy a právníci, tedy osoby totožného společenského původu v rámci méně početné národní elity, z nichž naprostá většina patřila do administrativy obou tuniských prezidentů od dob získání nezávislosti, tj. Bourguiby a Ben Aliho. Někteří autoři se domnívají, že hlavní cíl tuniských sociálních a politických elit představovala kontrola nad státními institucemi převažující nad skutečným odpojením bývalého režimu od moci (Rivetti, Di Peri 2015: 33).

4.2 Tunisko chronologicky: první fáze tranzice 2011

V den Ben Aliho odjezdu ze země, k němuž došlo 14. ledna 2011, předseda vlády Muhammad al-Ghannushi dočasně převzal prezidentovy pravomoci v návaznosti na články 56 a 57 tuniské ústavy, jelikož prezident nebyl oficiálně schopen vykonávat službu své zemi. O den později zasedla Konstituční rada, která zvolila dočasným prezidentem země hlavu dolní komory tuniského parlamentu Fu'ada al-Mubazza, který funkci hlavy státu zastával až do 13. prosince 2011. Během jeho mandátu proběhly dvě fáze tranzice v podobě 1) přísné kontroly předních postav spjatých s bývalým režimem, 2) období, v jehož čele stály tváře spjaté v menší míře s minulým režimem pocházející z kruhů tuniské vyšší střední třídy.

Během zmíněné první fáze mezi 17. lednem a 27. únorem 2011, kdy Muhammad al-Ghannushi zastával funkci předsedy vlády, bylo všeobecně počítáno s příslibem konání parlamentních voleb v horizontu příštích šesti měsíců. V tomto období rovněž došlo k vytvoření Vysoké komise pro politickou reformu, v jejímž čele stanul profesor práva Yadh Ben Achour pocházející z elitní rodiny. V jistém ohledu nebyl přímo svázán s Ben Aliho režimem, nicméně v minulosti zastával četné funkce v rámci státní administrativy včetně Konstituční rady. Ben Achour si do svého týmu vybral nejbližší kolegy a spolupracovníky včetně svého bratra, za což byl mnohými opakovaně kritizován.

Mezitím přechodná tuniská vláda usilovala o co nejrychlejší tranzici s malými ztrátami; opozice se mobilizovala a vytvořila hned několik uskupení s cílem ochránit myšlenky revoluce. K nejdůležitějším patřila Fronta 14. ledna sdružující levice a nacionalisty, jejichž společná politická platforma se otevřeně postavila protirevolučním silám, mj. v podobě prvního protestního shromáždění koncem ledna 2011, kdy požadovala al-Ghannushiho rezignaci a vytvoření Konstitučního shromáždění. Následně dne 11. února 2011 členové

zmíněné Fronty společně se zástupci nevládních organizací, dalších uskupení a politických stran, včetně islamistické Ennahda, oznámili vytvoření Národní rady pro ochranu revoluce s ambicí být kontrolním orgánem v rámci legislativního procesu během období tranzice, dohlížet na přechodný vládní kabinet, na jmenování vysoce postavených státních úředníků a jurisdikci tří komisí vytvořených vládou; v neposlední řadě podpořit přijetí naléhavých opatření např. v oblasti soudnictví.

Vytvoření Národní rady pro ochranu revoluce představovalo pro přechodnou vládu vážnou hrozbu, protože mohla získat mnohem větší legitimitu než dočasný vládní kabinet. Všechny tři důležité postavy porevolučního vývoje v Tunisku, tj. al-Mubazza, al-Ghannushi i Ben Achour, reagovaly na vytvoření Národní rady pro ochranu revoluce poměrně ostře; pouze Ben Achourův přístup byl částečně smířlivější, což se odrazilo v nabídce týkající se případné fúze mezi tímto tělesem a Vysokou komisí, v jejímž čele stál. K tomuto kroku následně skutečně došlo, konkrétně prostřednictvím zvláštního dekretu. Jeho znění se mj. opíralo o členství, které může být stvrzeno výhradně souhlasem předsedy Ben Achoura či principem osoba-volební hlas, přičemž větší politická strana či veřejně známá osobnost měly totožnou váhu. Sjednocením zmíněných dvou těles byla vytvořena Komise pro naplnění cílů revoluce, politickou reformu a demokratickou tranzici.

Poslední dny al-Ghannushiho vlády se nesly ve znamení stupňujících se pouličních protestů, jimž předcházelo poměrně vlažné přijetí termínu červnových parlamentních voleb veřejností. Předseda vlády al-Ghannushi rezignoval na svou funkci dne 27. února 2011.

Během první fáze tuniské tranzice stál v popředí boj za legitimitu, druhá se nesla v duchu celkového rámce demokratické tranzice. Načrtnutí cestovní mapy značilo etapu spojenou s přípravou ústavy, tj. opěrným bodem a výchozí pozicí pro nové institucionální uspořádání v zemi. V průběhu druhé fáze byl ustaven nový vládní kabinet, nicméně klíčová rozhodnutí podléhala komisi vedené Ben Achourem.

V čele druhé tuniské porevoluční vlády stanul Ben Achourovi typově podobný Beji Caid Essebsi, právník pocházející z vyšší sociální třídy sloužící v minulosti jako ministr vnitra či obrany, resp. zahraničních věcí během prezidentského mandátu Habiba Bourguiby. V době, kdy se Ben Ali stal tuniským prezidentem, Essebsi zastával funkci tuniského velvyslance v Německu.

Mezitím v nové, Ben Achourem řízené instituci docházelo k přímé konfrontaci mezi zástupci levice a nacionalisty, kteří nesouhlasili se spojením dvou dříve oddělených těles, z nichž vznikla Vysoká autorita. Nejhlasitěji proti tomuto kroku vystupovala Fronta 14. ledna, přičemž záhy začala veřejně zpochybňovat její legitimitu. Ben Achourem se však podařilo poměrně úspěšně zareagovat: kritiky sporných nominací provedených Ben Achourem do jím vedeného tělesa umlčel skrze navýšení počtu členů během pouhých tří týdnů z původních 71 na 145. Tímto krokem mj. vyhověl požadavku několika cleavages, zároveň však jmenoval řadu známých veřejných postav, čímž měla být zajištěna rovnováha opozičních skupin; ve skutečnosti však převládalo zastoupení elit (Rivetti, Di Peri 2015: 36).

Dočasný prezident 3. března 2011 ohlásil cestovní mapu směřující k ustavení Konstitučního shromáždění; následovalo vydání dekretu pozastavujícího platnost tuniské ústavy a upravujícího přechodné fungování státních institucí. V okamžiku, kdy došlo k rozpuštění tuniského parlamentu, jediným reprezentantem na tuniské politické scéně zodpovědným za úpravu legislativy během tranzice byla Ben Achourem řízená Vysoká autorita (Plaetzer 2014: 258-259). Poměrně brzy představila dva nové zákony týkající se voleb do Konstitučního shromáždění a ustavení Nezávislé vysoké autority pro volby. Obě právní úpravy počítaly s dodržáním termínu voleb v polovině léta 2011.

Ben Achourem řízená instituce navrhla přímou volbu členů Konstitučního shromáždění dle proporčního systému zastoupení prostřednictvím čtyřmístných až desetimístných okrsků s uzavřenými kandidátními listinami, na nichž byli stejnou měrou zastoupeni muži i ženy. Bývalým členům vládnoucí strany RCD kandidatura umožněna nebyla, resp. došlo k vyloučení těch, kteří v rámci Ben Aliho režimu zastávali posty ve vládě či podporovali jeho kandidaturu v prezidentských volbách plánovaných na rok 2014.

Volby do tuniského Konstitučního shromáždění byly odloženy z 24. července 2011 na 23. října téhož roku. Předcházela jim předvolební dohoda napříč jedenácti hlavními politickými stranami v zemi, jejichž zástupci náleželi k Ben Achourově instituci, včetně strany Ennahda, která z ní vystoupila koncem června 2011. Sjednaný kompromis se týkal hlavních úkolů, jimiž se nově zvolené těleso bude zabývat. Konstituční shromáždění mělo během příštího roku své činnosti připravit znění nové ústavy a následně uspořádat parlamentní volby. Celková účast ve volbách do Konstitučního shromáždění dosáhla 52% oprávněných voličů. Z důvodu velikosti volebních okrsků celkem třetina všech odevzdaných hlasů připadla politickým stranám, které nezískaly žádné křeslo.

4.3 Egypt: armáda jako hybatel první tranziční fáze

V Egyptě sesazení Hosniho Mubaraka z prezidentského úřadu v únoru 2011 značilo začátek tranzice, následně však došlo k opakovanému pozměnění cestovní mapy. Delegování pravomocí hlavy státu na Nejvyšší radu ozbrojených sil nicméně nepředstavovalo institucionální změnu; záhy suspendovala ústavu a rozpustila obě parlamentní komory. Přechodný vládní kabinet jmenovaný Mubarakem zůstal u moci po několik týdnů do 3. března 2011.

Okamžitě po suspendování ústavy z roku 1971 Nejvyšší rada ozbrojených sil ustanovila zvláštní výbor, jehož hlavním úkolem bylo vypracování ústavních dodatků příslibených v posledním televizním projevu odcházejícího prezidenta Mubaraka k národu. Výbor tvořily seniorní postavy egyptského soudnictví, v čele orgánu stanul obecně uznávaný intelektuál s islamistickými sklony Tariq al-Bishri; po jeho boku se překvapivě objevil prominentní člen Muslimského bratrstva Subhi Saleh, což mnozí chápali jako věc velmi zvláštní. Složení tohoto výboru se zdálo být dohodou mezi armádou a Muslimským bratrstvem s cílem kontrolovat tranzici. Výbor připravil návrhy dodatků avizovaných v Mubarakově posledním veřejném vystoupení ve funkci prezidenta, současně se zabýval narýsováním cestovní mapy tranzice, v níž měly první zastávku představovat svobodné volby. Všechny zúčastněné strany pochopily, že brzké volby by napomohly silám s již vyzkoušenými mobilizačními strategiemi, především Muslimskému bratrstvu a stoupencům dosavadního politického uspořádání (Sadiki 2016: 101). Výbor přistoupil k opatření, jímž chtěl zabránit případným obstrukcím; proto stanovil, že absolutní většina hlasů zvolených poslanců následně určí členy Konstitučního shromáždění (Nafaa 2016: 179-181).

Nově vypracovaný dodatek článku 189 egyptské ústavy hovořil o tom, že Výbor navrhuje nepřímou volbu Konstitučního shromáždění; voliči by nejprve odevzdali svůj hlas voleným zástupcům obou parlamentních komor, kteří se následně sejdou ke společnému zasedání, na němž prostřednictvím absolutní většiny zvolí členy Konstitučního shromáždění. Požadavek absolutní většiny někteří autoři označovali za anomálii a věc nekonzistentní s cílem zajistit nejširší možné zastoupení napříč tělesem, jehož hlavním úkolem mělo být vypracování nové ústavy (Sadiki 2017: 106). Na druhou stranu požadavek absolutní většiny automaticky neznamena, že rovné zastoupení je respektováno koaliční většinou a váže

všechny kandidáty k lístku, který brání individuálním uskupením ve výběru jejich zástupců (Rivetti, Di Peri 2015: 37).

Muslimské bratrstvo a bývalá vládnoucí strana NDP, kterou následně čekalo oficiální rozpuštění, stanuly v čele kampaně s poměrně dobrými argumenty podporujícími dodatky představené Výborem, která cílila především na podobu anti-islamistické ústavy, nicméně se stala předzvěstí dlouhé tranzice s nejistým výsledkem a předem varovala před prodloužením mandátu vojenských vládnoucích elit. Ostatní politické síly v kampani naopak vystupovaly proti ústavním dodatkům, k jejichž schválení došlo 19. března 2011. Tímto byla dokončena první část tranzice v rámci egyptského Velkého třesku, po níž přišlo několik otřesů právního rázu, které nakonec vyústily v přímý zásah armády a jejich zrušení.

Hlavní úkol první etapy egyptské tranzice nicméně představovala příprava volebního zákona⁴. Dne 16. dubna 2011 Nejvyšší správní soud rozpustil bývalou vládnoucí stranu NDP prezidenta Mubaraka; debata týkající se přípravy volebního zákona se přesunula mezi Nejvyšší radu ozbrojených sil (Sadiki 2017: 107) a další aktéry, především jednotlivé politické strany včetně nově založené Strany svobody a spravedlnosti, tj. politického křídla Muslimského bratrstva; v neposlední řadě se také zapojily nevládní organizace a další uskupení nepolitického rázu.

Nejvyšší rada ozbrojených sil postupně během května, června a září 2011 představila celkem tři návrhy volebního zákona - vždy po zapracování připomínek jednotlivých politických sil. Konečný návrh hovořil o třetinovém až dvoutřetinovém smíšeném volebním systému, v němž bude jedna třetina křesel obsazena většinovou jednomandátovou volbou (tzv. first past the post) v rámci okrsků s nezávislými kandidáty, zatímco obsazení dvou třetin zbylých křesel mělo být řešeno prostřednictvím poměrného zastoupení mezi uzavřenými seznamy dílčích stran (Rivetti, Di Peri 2015: 38). Jednotlivá politická uskupení nesouhlasila s restrikcí v podobě nemožnosti umístit své kandidáty do tzv. first past the post okrsků a zákazem pro vítěze z těchto okrsků později vstoupit do politické strany; argumentovala tím, že pouze nezávislí kandidující v tzv. first past the post okrscích mohou zabránit vítězům v případném pozdějším navázání na politické strany, čímž by byla zachována volební dynamika starého režimu. Restrikce následně z konečného znění volebního zákona zmizely, nicméně Nejvyšší správní soud jej označil za neústavní; současně nařídil rozpuštění

---

⁴ V případě Tuniska byl volební zákon schválen 11. dubna 2011 (El Houssi et al. 2016: 14).

parlamentu, k čemuž došlo v červnu 2012 pouze několik dní před začátkem prezidentských voleb⁵.

Parlamentní volby proběhly v rozpětí tří měsíců mezi koncem listopadu 2011 a závěrem února 2012; celkem se jednalo o pět kol, resp. 20 volebních dní (Rivetti, Di Peri 2015: 38). Koalice vedená Muslimským bratrstvem získala více než 10 milionů hlasů, nicméně největším překvapením se stalo 7,5 milionu hlasů odevzdaných koalici salafistického proudu v čele se stranou al-Nour, za níž se s poměrně velkým odstupem umístila strana Nový Wafd s 2,4 milionu hlasů. Výsledky voleb do dolní komory egyptského parlamentu mj. upozornily na skutečnost, že al-Nour představuje hráče, kterého lze v rámci politického spektra jen velmi těžko zařadit; navíc nedisponovala žádnou zkušeností s parlamentní politikou, také její pozice byly velmi nezřetelné a odlišné od dosud oficiálně nastaveného vztahu mezi islámem a politikou v Egyptě. Někteří autoři se domnívali, že označení al-Nour jako islamistické strany a jejího vložení do totožné kategorie jako v případě Muslimského bratrstva není opodstatněné (Gauvain 2010: 805).

Cílem egyptských parlamentních voleb bylo získání absolutní většiny nutné pro zvolení členů Konstitučního shromáždění. Jestliže celkový počet těchto volených členů dosahoval 678, absolutní většina nutná pro volbu Konstituční rady činila 340. V případě dolní komory si Muslimské bratrstvo vedlo velmi dobře: získalo celkem 235 křesel (z toho 127 prostřednictvím systému poměrného zastoupení, dalších 108 díky většinové jednomandátové volbě), zatímco salafisté dosáhli na 123 mandátů (96 poměrným zastoupením a 27 většinovou jednomandátovou volbou); Nový Wafd získal pouhých 38 křesel (konkrétně 36 poměrným zastoupením a 2 díky tzv. first past the post).

V horní parlamentní komoře mělo Muslimské bratrstvo nově 340 poslanců, salafisté 168 a Nový Wafd 52. Přestože Muslimské bratrstvo, resp. jeho Strana svobody a spravedlnosti disponovala dostatečným počtem hlasů ke zvolení celého Konstitučního shromáždění, rozhodlo se pro vytvoření koalice se salafistickou stranou al-Nour. Minoritní politické síly přistoupily k bojkotu a následně se z Konstitučního shromáždění stáhly. Jeho fungování v praxi bylo velmi krátké, Nejvyšší správní soud v dubnu 2012 rozhodl, že poslanci zvolení do Konstitučního shromáždění porušili předpisy definované přechodnou egyptskou ústavou z března 2011. V rámci dohody napříč egyptským politickým spektrem bylo

---

⁵ Zajímavostí může být, že volební zákon zachoval 50% kvótu pro dělníky a zemědělce, na každé kandidátní listině musela figurovat alespoň jedna žena.

ujednáno, že předem stanovený počet mandátů bude přidělen každému volebnímu obvodu; dosazení konkrétních osob do těchto křesel mělo proběhnout prostřednictvím stejné většiny, která zvolila první Konstituční shromáždění.

Druhé Konstituční shromáždění zvolené v červnu 2012 však čelilo stejným výzvám jako první včetně opakovaného bojkotu, stažení se či vyhrožování skrze soudem nařízené rozpuštění. Vytvořilo však text označovaný sekularisty a liberály za nebezpečný, který byl navíc v rozporu s demokratickými principy. Následné referendum vyhlášené prezidentem Morsim na konec prosince 2012 navzdory nízké účasti hlasujících tento text schválilo. Druhé Konstituční shromáždění bylo začátkem června 2013 Nejvyšším správním soudem prohlášeno za neplatně zvolené, nicméně se tento rozsudek žádným způsobem nedotkl nové ústavy schválené prosincovým referendem 2012.

Tato konstituce pozbyla platnosti až po svržení prezidenta Morsiho v červenci 2013; nahradila ji přechodná ústava vydaná dočasným prezidentem, přičemž v čele úřadu stanul předseda Nejvyššího správního soudu Adly Mansour, kterého jako člena tohoto tělesa designoval Hosni Mubarak v roce 1992; Morsi jej jmenoval předsedou 1. července 2013. V době, kdy tehdejší vrchní velitel egyptských ozbrojených sil a ministr obrany Abdel Fattah al-Sisi prostřednictvím televizního vysílání oznámil Morsiho odchod z prezidentského úřadu, současně informoval veřejnost o jmenování Mansoura jako dočasné hlavy státu. Dne 4. července 2013 Mansour složil slib jako předseda Nejvyššího správního soudu, poté jako dočasný egyptský prezident.

O několik dní později, 8. července 2013, vydal Mansour konstituční deklaraci představující dočasnou ústavu s cílem nastavit mantinely pro přechodné období do okamžiku, kdy budou dokončeny dodatky ústavy z roku 2012, jimiž se nyní zabýval zvláštní výbor 10 elitních právníků. Druhou skupinou, která se na tomto podílela, byl výbor 50 osobností jmenovaných Mansourem, které zastupovaly všechny sektory egyptské společnosti. Dva roky dosavadní tranzice se náhle dočkaly kompletního vymazání. Začala další etapa Velkého třesku. Vlna jmenování nových postav a autorit významným způsobem promlouvajících do přepracování ústavy z roku 2012 patřila mezi výhradní práva dočasného prezidenta; za mnohem znepokojivější lze však označit skutečnost, že v očích egyptských voličů Mansour sehrával vedlejší roli v rámci procesu každodenního rozhodování.

Výbor složený z deseti právních expertů mezitím dokončil dodatky ústavy 2012: v nových textech převládal institucionální zájem, významněji byla také posílena role

soudnictví. Po dokončení seznamu variant pro úpravu ústavy jej právníci předali do Mansourových rukou a na řadu přišla zmíněná skupina padesáti, jejíž úkol spočíval v revizi předloženého návrhu změn. Tento výbor však trpěl značnou nevyvážeností stejně jako v případě prvního i druhého Konstitučního shromáždění: jeden ideologický proud významnou měrou převyšoval ostatní. Zatímco se v případě obou Konstitučních shromáždění jednalo o dominanci politického islámu a široce nastavené varianty, u právního rozboru v následujícím případě převládal proud sekulárně-nacionalistický (Carey, Reynolds 2011: 39-41).

Patrný byl také rozdíl mezi konzervativním porozuměním vůči prezidentskému zadání expertní skupině deseti; naopak seskupení padesáti odborníků svou roli pojalo rozsáhlejším způsobem: neomezilo se výhradně na debatu spojenou s ústavními dodatky navrženými skupinou deseti, ale operovalo např. prostřednictvím jednotlivých oborových podvýborů vycházejících z úplného znění ústavy 2012. Tímto bylo fakticky zabráněno úplnému přehodnocení celkové struktury a mohlo dojít k opětovnému zakomponování jednotlivých prvků obsažených v ústavě z roku 1971. Skupina padesáti upevnila institucionální ukotvení egyptského soudnictví jako jednoho z pilířů ústavy, zároveň načrtla veškeré skupinové zájmy, za které prezident země v okamžiku svého jmenování přebírá zodpovědnost. Zmíněných 50 expertů se však nedokázalo shodnout v oblasti základních lidských práv (Pahwa 2013: 194-195).

Konstituční referendum proběhlo v lednu 2014, přičemž se neslo v duchu silné polarizace napříč egyptskou společností. Souhlasně se vyjádřilo celkem 98,1% všech hlasujících, zatímco účast v porovnání s předchozím ústavním referendem v prosinci 2012 zaznamenala zvýšení z 32,9% na 38,1% (Rivetti, Di Peri 2015: 40).

Zmíněný Velký třesk v rámci procesu vytváření nové ústavy neznamena, že konstituce bude plně odpovídat konkrétní představě; totéž platí pro existující jedince, skupiny a jejich institucionální zájmy, jejichž podoba se také nutně nemusí promítnout do znění nové ústavy. Zapojení do Velkého třesku nicméně značí jistou výhodu, protože představuje nástroj pro přenesení určitého zájmu, aby sehrál větší roli v rámci zmíněného procesu. Bez ohledu na početné rozdíly mezi jednotlivými severoafrickými zeměmi během tzv. arabského jara 2011 se však ukazuje, že důležité bylo 1) kdo sepíše novou ústavu, 2) kdy padlo usnesení jednotlivých aktérů napříč domácím politickým spektrem předat moc

klíčových článků dosavadního vládnoucího režimu novým institucím, k jejichž ustavení došlo v rámci demokratického přechodu, 3) datum konání konání, volební systém, rozdělení okrsků.

Oslabení participace občanů na politickém životě země v Tunisku i Egyptě, k němuž následně po událostech roku 2011 došlo, však bezprostředně souvisí s faktickým zachováním podoby předrevolučních režimů zejména v personálních otázkách a otázce tzv. národních elit. Tito aktéři se následně stali jednou z výzev načrtnuté roadmap, která měla usnadnit vyjednávání jednotlivých skupin ohledně změny režimu – zde se nabízí srovnání s rokem 1989 a událostmi v zemích východní Evropy, nicméně charakter severoafrických tranzic po roce 2011 je odlišný (El-Beshry 2013: 407-409).

Konkrétně nízká volební účast dokládá, že se mnozí občané nechtěli podílet na legitimizaci případných machinací: podmínky jejich participace ve volbách zcela vyhovovaly mezinárodním standardům, nicméně skutečný výsledek se nepromítl do vytvoření nové politické reprezentace země. Objevilo se také několik studií hovořících o marginalizačním efektu voleb, který se bezprostředně dotkl několika sociálních skupin ve společnosti – nejen žen, mladých lidí a menšin, ale také obyvatel s nižším stupněm vzdělání a těch, kteří žili na venkově (Yefet 2017: 213-217).

Úspěšné příběhy tranzice jsou v současnosti spojeny především se stabilitou, nicméně politická participace je upozaděna. Stabilita zakrývá faktické pokračování dosavadního stavu na úkor změny, tj. jednoho z hlavních požadavků revoluce. Z krátkodobého hlediska se zdá, že stabilita bezprostředně souvisí s úspěchem Velkého třesku promítajícího se do otevřené politické participace v zemi. První fáze tuniské tranzice se nesla ve znamení předání moci v rámci elit bývalého režimu, během druhé se tyto tváře snažily napomoci novým politikům s přípravou výchozího bodu pro ustavení nového pořádku, zatímco se samy postupně loučily s participací na veřejném životě. Politický prostor se zcela otevřel nováčkům. V Egyptě naopak těžké chvíle Velkého třesku zbavily proces předání moci jeho legitimacy, věci zcela nejdůležitější. Kontinuita a stabilita byly zajištěny skrze potlačení politické opozice a nízkou účastí ve všelidových hlasováních o ústavě v roce 2012, poté 2014 (Roy 2013: 16).

Fakticky se tuniský politický prostor stal místem, které po roce 2011 zcela obsáhly elity bývalého režimu objevující se nyní v nově ustavených politických stranách, proti nimž stála Ennahda získávající pozice ve státních institucích (na úkor všech ostatních politických sil na levé i pravé straně tuniského politického spektra, které dokázala marginalizovat). Egypt

po několika tvrdých pádech dokázal obnovit pevnost tamějšího politického systému, která bude po nějaký čas nepochybně trvat (Moussa 2015: 794-795).

Události tzv. arabského jara 2011 v rámci srovnání jednotlivých zemí dokládají rozdílný politický vývoj bezprostředně související s jejich specifiky. V případě Maroka se jedná o legitimitu krále promítající se do faktického rozdělení a panujících; Egypt se opírá o historicky ústřední roli armády, které se znovu navrátila moc, zatímco tuniská odborová hnutí naopak přispěla k širší demokratické tranzici (Durac 2015: 245-249).

V Egyptě však následně, vlivem prohloubení pretorianismu, došlo ke zvratu v rámci demokratického směřování. Masové protesty, které vygradovaly událostmi 30. června 2013 a následným odstavením legitimně zvoleného prezidenta Morsiho od moci včetně užití násilí vůči protestujícím či označením Muslimského bratrstva za teroristickou organizaci, nebyly slučitelné s demokratickou tranzicí. V Tunisku demokratická tranzice zůstala ve svých kolejích, přestože čelila obdobným problémům jako Egypt. Islamistická strana Ennahda získala většinu v prvních porevolučních volbách; opírala se zejména o elektorát ve venkovských oblastech, zatímco její ideoví soupeři z řad sekularistů těžili z přízně městského obyvatelstva. Výsledkem byl vstup moderátního islámu do tuniské politické kultury. Ennahda se v porovnání s egyptským Muslimským bratrstvem dělila o moc se dvěma sekulárními stranami, přičemž sekulární politik se postavil do čela prezidentského úřadu a předsedou vlády se stal islamista.

Politickému úspěchu Ennahda napomohl také zákaz určený členům bývalé vládnoucí RCD jakkoli se angažovat ve veřejném životě, což představovalo celkem 2 miliony osob, jejichž absence nyní oslabilo sekularisty a liberály, kteří byli rozličným způsobem a na různých úrovních spjatí s bývalým režimem. Bývalí členové Ben Aliho strany RCD stáli za organizací protestů proti Ennahda; odbory svolaly generální stávkou a čelily odporu islamistických milic. Radikální salafisté se v téže době pokusili okleštit svobodu slova, v zemi došlo k zavraždění několika veřejně známých osob včetně předních tváří sekulárního politického proudu. Hlavním rozdílem oproti Egyptu je odpolitizovaná tuniská armáda, která neusilovala o využití vnitropolitické krize k získání vlivu. Roli, kterou v marockém případě sehrávala monarchie, v Tunisku převzalo odborové hnutí; arbitrem se staly armádní kruhy.

5 VZNIK A VÝVOJ HLAVNÍCH POLITICKÝCH AKTÉRŮ

5.1 Politické strany a občanské organizace

5.1.1 MUSLIMSKÉ BRATRSTVO

Muslimské bratrstvo založil učitel Hassan al-Banna v roce 1928 v době, kdy se profilovalo jako částečná odpověď na britskou koloniální přítomnost v tehdejším Egyptě a morální úpadek egyptské společnosti po pádu Osmanské říše, jejíž součástí Egypt v minulosti byl. Proto al-Banna zvolil za jednu ze svých klíčových myšlenek nutnost návratu k reformistickým učencům konce 19. století, mezi nimi Rashid Rida či Muhammad Abduh, kteří hovořili o možnosti čelit modernizaci a pokroku ztělesněnému západní civilizací pouze prostřednictvím svého vlastního návratu k nezkorumpovaným hodnotám islámské minulosti. Dle některých autorů se Hassan al-Banna opíral o islám, který byl v jeho očích jednoduchý, čistý a jasný, chyběla v něm jakákoli ideologická mnohotvárnost (Pargeter 2016: 17). Tu ve svých prvních poselstvích směrem k egyptské společnosti ostatně sdílelo Muslimské bratrstvo jako celek, přičemž nabízelo obsáhlý systém hodnot včetně vládnutí spojeného se sociální a morální obnovou.

Na scénu vstoupilo také jeho motto hovořící o tom, že řešením je islám. Hnutí nikdy nebylo vizionářským, nehovořilo o ustavení zcela nového pořádku. Jeho konzervativní ideologie naopak hledala způsob změny či nápravy přicházející shora. Dosud se zaměřovalo výhradně na otázky spojené se vzděláním a zlepšením sociálních potřeb jednotlivců a rodin s cílem položit napříč společností základy pro případné založení islámského státu. Od okamžiku svého založení bylo Muslimské bratrstvo převážně organizační, nikoli intelektuální jednotkou. Sám al-Banna byl svými nejbližšími spolupracovníky popisován jako člověk velmi praktický, který převáděl teoretické myšlenky do reality, díky čemuž jím vedená organizace držela pohromadě prostřednictvím stmelujícího prvku v podobě islámu pokládaného za ochránce tradic, nikoli revoluční sílu (Al-Awadi 2013: 546-548).

Přestože egyptské Muslimské bratrstvo nejprve působilo výhradně jako sociální a kulturní hnutí (Aknur 2013: 14), jeho členská základna významně narůstala a hnutí se postupně začalo zapojovat do politiky, čímž se nevyhnutelně přiblížil střet s autoritou státu (Munson 2001: 501-502). Egyptská monarchie v roce 1948 oficiálně zakázala jeho činnost z důvodu násilných akcí zaměřených proti britským kolonialistům i několika významným

postavám domácí politické scény. Obdobně se po převzetí moci v roce 1952 zachoval také prezident Nasser, proti němuž hnutí mj. iniciovalo neúspěšný atentát.

Ve zmíněném období začaly uvnitř Muslimského bratrstva poprvé získávat větší váhu radikální myšlenky, jejichž zastáncem byl především hlavní ideolog hnutí Sayyid Qutb opakovaně trestaný odnětím svobody. Qutb hovořil o dosažení stupně ideálního státu, tzv. Al-Hakimiya (tedy Boží vládě na zemi), prostřednictvím menšinové části uvnitř společnosti, pro kterou je Alláh skutečně srozumitelný; tato menšina by měla usilovat o uplatnění jeho pravidel v rámci celospolečenského řádu. Pouze tímto způsobem dojde k vymanění z jahiliya (tj. období nevědomosti) a obnovení morálního pořádku.

Zejména Qutbovo vykreslení egyptské společnosti jako konkrétního příkladu jím předloženého pojetí jahiliya včetně návrhu provedení revoluce shora se neseťkalo s přílišným pochopením ze strany vládnoucího režimu. V rámci samotného hnutí pak došlo k utvoření radikálního jádra obklopujícího Qutba, tehdejšího hlavního ideologa, označovaného jako Generace 1965. Tato skupina se nicméně neodchýlila od základních principů, na nichž bylo původní Muslimské bratrstvo vystavěno⁶.

Hnutí se zviditelnilo v rámci domácí politické scény v 70. letech 20. století, kdy úřad egyptského prezidenta zastával Anwar Sadat. V Muslimském bratrstvu spatřoval nástroj pro ideologický boj s levicovými oponenty i násiristy; proto otevřel egyptské věznice a přistoupil k propuštění předchozím režimem perzekuovaných Muslimských bratrů, přestože jejich činnost nadále zůstávala zakázána. Opětovné probuzení islamistických nálad v Egyptě mj. částečně souviselo s Islámskou revolucí v Íránu roku 1979 znamenající znovunadechnutí se pro politický islám. Během Mubarakova mandátu, tj. počínaje rokem 1981, se však opakuje scénář z dob Nasserovy vlády: Muslimské bratrstvo představuje hlavní opoziční sílu, současně dochází ke střídání období brutálního potlačování veškerých jeho aktivit a částečné tolerance ze strany režimu. Hnutí však významně posiluje zejména svou finanční nezávislost spojenou s chodem svých vlastních mešit, asociací, podnikatelskými aktivitami včetně proniknutí některých z řad členské základny do vedoucích funkcí v rámci odborových hnutí

---

⁶ Některí autoři v tomto ohledu polemizují s názvoslovím používané Hannah Arendt, zejména v jejím díle *Původ totalitarismu*; oponenti nesouhlasí s názorem, že islamismus je masové hnutí. Islamismus by měl být dle jejich soudu nahlížen jako politické náboženství s velmi nebezpečným potenciálem; Arendt pracuje s pojmy hnutí a systém vlády, což současná generace politologů ve vztahu k islamismu označuje za středověkou teologii v moderní politice doprovázenou totalitním způsobem uvažování a vystupování, čímž významnou měrou přispívá k míšení náboženství a politiky; Muslimské bratrstvo dle některých názorů reprezentuje takové hnutí, protože se snaží ovládnout veškeré aspekty lidského života, celou společnost i systém vlády – navíc jej charakterizuje záporný vztah vůči modernitě (Starkman 2013: 604 - 605).

či jiných profesních uskupení. Ve svém káhirském sídle rovněž poměrně často poskytovalo rozhovory médiím; dle některých expertů se právě v této době stalo státem ve státě a jednoznačně potvrdilo své pevné zakořenění v egyptské společnosti (Pargeter 2016: 20).

Během 70. let 20. století v Egyptě docházelo k dominanci islamistických organizací v rámci veřejného prostoru. Muslimské bratrstvo obnovilo své aktivity prostřednictvím pragmatického přístupu, což se mj. odrazilo v získání křesel oficiálně nezávislými kandidáty v parlamentu. Zmíněná dekáda nicméně představuje období sektářského konfliktu, vzestupu militantních islamistických organizací, což se projevilo např. zavražděním ministra pro náboženské nadace Muhammada al-Dhahabiho v roce 1977 i samotného prezidenta Sadata roku 1981. Během následujícího prezidentského mandátu Hosniho Mubaraka došlo k relativnímu politickému uvolnění poměrů: Muslimské bratrstvo prostřednictvím voleb získalo regulární zastoupení v parlamentu (přestože bylo nadále oficiálně zakázáno) a stalo se nejpočetnější opoziční frakcí s rostoucím vlivem ve vztahu k utváření názorů veřejnosti (Lavie 2017: 25-27).

Z hlediska ideologického postoje může být struktura Muslimského bratrstva rozdělena do tří hlavních skupin: první z nich je frakce označovaná jako Da'wa (česky Pozvání či Výzva), jejíž stoupenci věří v nezpochybnitelné historické poslání hnutí a hlásání islámských hodnot skrze jejich náboženský přesah. Jedná se o ideologické konzervativce, kteří jsou mj. přítomni v regionálních pobočkách hnutí. Hlavní úkol z jejich pohledu spočívá v kontrole nad veškerými byrokratickými úkony a získáním zdrojů včetně socializace nováčků; také dohlížejí na jejich náboženskou indoktrinaci, usilují o prohloubení loajality mladých členů k hnutí, zejména na egyptském venkově. V této skupině jsou primárně zastoupeni starší členové Muslimského bratrstva (jejichž věkový průměr přesahuje 70, potažmo 80 let), kteří se těší značné autoritě, např. Mohammed Badie, Mahmoud Hussein či Mahmoud Ezzat; mnozí z nich navíc strávili i více než 20 let ve vězení a většinu svého profesního života zasvětili práci pro hnutí, resp. jím vedené organizace, přičemž se vyhýbali dialogu a spolupráci se členy jiných skupin.

Druhou frakci tvoří tzv. pragmatičtí konzervativci, v současnosti mainstream celého hnutí. Jejich přístup se vyznačuje kombinací náboženského konzervatismu spojeného s myšlenkou zapojení do záležitostí veřejného prostoru. Mezi reprezentanty tohoto proudu patřili dlouholetí poslanci Muhammad Saad al-Qatani či pozdější prezident Mohamed Morsi. Přístup pragmatických konzervativců se vyznačuje vůlí spolupracovat se sekulárními

uskupeními a snahou o dosažení společných cílů, nicméně pouze v případě, nevyžaduje-li taková kooperace upuštění od islámské ideologie.

Třetí křídlo zastupují reformátoři volající po změně, která musí dle jejich názoru přijít zevnitř. Jedná se o advokáty progresivního výkladu islámu volající po hlubší ideologické revizi tradičních názorů Muslimského bratrstva ve věci práv žen či koptské menšiny (Wickham 2011: 210). Cíle egyptských islamistů se proměnily: tamější liberály využili jako prostředek pro svůj vlastní mocenský vzestup; Egypt se navíc stal více islamistickým a vydal se na cestu směrem k teokracii na úkor demokracie. Liberální proud si v parlamentních volbách na konaných v závěru roku 2011, resp. počátkem 2012 nevedl příliš dobře. Jednotlivá témata, o která opíral své politické angažmá, se pojila s občanskými svobodami, vládou práva či omezením pravomocí státu.

Politický program hnutí Muslimského bratrstva vychází z doktríny zveřejněné před parlamentními volbami v roce 2005, která je dosud platná a odvolává se na doporučení, od něhož se odvíjí způsob změny. Zmíněným návodem je islám, demokratické mechanismy moderního občanského státu a islámský způsob změny včetně mechanismu měnícího lidské bytosti, které by se měly řídit především vysoce morálními zásadami. Každý člověk přeje jiným tytéž věci, které přeje sám sobě, díky čemuž víra posiluje. Následně lidské svědomí přichází k životu a každý cítí Alláhovu přítomnost. Tímto současně dochází ke snížení korupce ve společnosti na několika úrovních: ekonomické, politické a sociální. Zmíněná islámská metoda zároveň klade důraz na lidskou důstojnost bez jakékoli diskriminace založené na barvě pleti, rase či náboženství. Osvobozuje člověka, napomáhá jeho tvořivým schopnostem a hodnotám v podobě spravedlnosti, charity, dovedností, odporu vůči jakékoli nespravedlnosti či tyranii. Také klade důraz na princip konzultací, který zohledňuje vůli občanů při výběru jejich zástupců nominovaných do jednotlivých institucí v rámci společnosti (legislativa, exekutiva, syndikáty); vyzdvihuje jejich právo klást dotazy těmto reprezentantům, případně jim prostřednictvím volby vyjádřit nedůvěru (Abdul-Majid 2013: 23-26). Islámská metoda totiž zastávání veřejných funkcí nahlíží jako službu občanům, nikoli způsob k jejich ovládnutí. Jedná se o úkol, nikoli čestné poslání, natož cestu vedoucí k osobnímu obohacení.

Zmíněná islámská metoda se opírá o právo sharia, které představuje základ pokroku, rozvoje a reformy; také rozlišuje mezi zákonným a nezákonným v rámci legislativy, všeho vyřčeného i veškerého lidského jednání a konání. Etika je propojena s politikou a činí cesty

člověka ušlechtilými - včetně jeho konce na tomto světě. Sharia rovněž upřesňuje povinnosti jedince i společnosti, je návodem pro získání lidské dokonalosti včetně systému vlády; jedná se o pevnost chránící společenství a autoritu, která se řídí restriktivními Alláhovými nařízeními. Islám popírá náboženskou autoritu, stát v islámu je občanský; z něj vychází celý systém a veškeré instituce. Národ představuje zdroj jednotlivých autorit. Jedná se o nezávislé lidské rozhodnutí, jedno z mnoha, které mění a zlepšuje pevné základy islámské jurisprudence. Občanský stát je založen na uplatňování práva sharia v praxi; v islámu neexistuje nikdo mající náboženskou autoritu, ať je kýmkoli, vyjma oprávnění k vedení správného kázání s posláním volat po konání dobra a varovat před d'áblem. Toto oprávnění náleží každému muslimovi či muslimce bez ohledu na jejich společenské postavení. Autorita vládce je dle společenské smlouvy mezi ním a lidmi založena na národu, který neustále zlepšuje své občanské instituce. Národ má právo jmenovat svého vládce, kontrolovat jej, případně ho sesadit, jestliže si toto žádá prospěch státu (Ranko, Nedza 2016: 521-522).

Islámská metoda rovněž pamatuje na nemajetné sociální třídy a zdůrazňuje nutnost zakátu, tj. almužny pro chudé (Ehrenfeld 2011: 73). Současně se zajímá o nové civilizační vynálezy rozvíjející průmysl a zemědělství s cílem prospět národu a oživit jej. Jednou z charakteristik islámu je právě reforma duše a lidské společnosti - nicméně bez chyb, jichž se dopouštějí náboženští fanatici, resp. nedbalosti ze strany sekularistů popírajících význam náboženství v životě člověka. Členové Muslimského bratrstva jednoznačně podporují existující instituce definované ústavou země a věří ve spravedlivé hlasování prostřednictvím voleb. Obojího je dosaženo skrze: 1) umírněného člověka, který dodržuje své vyznání bez jakéhokoli nátlaku plně v souladu s morálními principy, 2) opětovné zdůraznění absolutní svobody každého člověka – jedná se o základní právo zaručené Alláhem pokládané za opěrný bod civilizace národů, 3) založení společnosti, v níž jsou přítomna jasně definovaná pravidla pro existenci spravedlivého a nestranného režimu bez jakékoli diskriminace spojené s barvou pleti, rasou či vírou, 4) využití nových forem pokroku v rámci moderní civilizace, které nejsou v rozporu s principy práva sharia, např. oddělení jednotlivých autorit, pluralita politických stran či spravedlivé volby, 5) odmítnutí veškerých projevů násilí, jež by mohlo být použito vůči jiným jedincům nebo národům (Pahwa 2013: 193-196).

Vize Muslimského bratrstva je rozdělena do tří pilířů: 1) obrody zacílené na svobodu, lidská práva, morální hodnoty, práva občanů, kulturu, média, mládež, ženy a děti, 2) rozvoje spojeného se zemědělstvím, vzděláváním, vědeckým výzkumem, zdravím a životním prostředím, 3) reformy politického charakteru ve vztahu k zahraniční politice, občanské

společnosti, národní bezpečnosti a samosprávným celkům; ekonomického charakteru s cílem snížit nezaměstnanost, rozpočtový schodek, zahraniční zadlužení země a inflaci; sociálního charakteru zaměřeného na osvětu týkající se etiky, sociálních služeb zajištěných státem, zdravotního pojištění a penzijního systému (Ehrenfeld 2011: 74-75).

Základní svobody a lidská práva včetně práv občana Muslimské bratrstvo chápe jako přirozený nárok jedince či rodiny na důstojné životní podmínky. Každý člověk má právo na zdravotní péči, přístup ke vzdělání a práci; vzdělávání dívek a dětí (zejména v Horním Egyptě) je považováno za právo ekonomické – primárně sociální, nicméně s ohledem na boj proti nezaměstnanosti převažuje ekonomický rozměr. Zvláště ženy by měly být zařazeny mezi skupiny, které si zasluhují větší péči, jelikož zastávají své povinnosti směrem k rodině, zároveň společnosti jako celku. Jejich práva musí být garantována státem v oblasti politické, ekonomické i kulturní. Žena není v podřízeném postavení vůči muži, těší se finanční nezávislosti, může se věnovat jakékoli činnosti v souladu s právem sharia; účastní se voleb, náleží jí členství v legislativních radách. Zvláštní důraz je kladen na boj proti negramotnosti žen zejména ve venkovských oblastech, ochranu na pracovišti nebo v prostředcích hromadné dopravy.

Každé dítě má právo na chráněné dětství, jeho problémy spojené s případným bezdomovectvím, dětskou prací či drogovou závislostí musí být řešeny. Stát ve vztahu k dětem rovněž zajišťuje, vedle klasických škol, také fungování vzdělávacích zařízení pro nezletilé se zvláštními potřebami, současně se v tomto ohledu snaží pomoci jejich rodinám prostřednictvím sdílených finančních nákladů. Vláda i celá společnost je vybudována na základech sociální solidarity, lidských práv, vzdělání, zapojení muslimů i křesťanů do intelektuální debaty. Občanství náleží každému Egyptanovi žijícímu v Egyptě, dále každému Egyptanovi žijícímu v zahraničí s právem zapojit se do rozvoje své vlasti; v neposlední řadě také cizinci žijícímu v Egyptě dočasně i trvale, přičemž je mu bez rozdílu zaručeno právo na ochranu (Vannetzel 2017: 214-215).

System islámských morálních hodnot je spjat s pravdou a spravedlností mezi všemi lidmi bez rozdílu barvy pleti, rasy či vyznání; islámský stát, jehož vizi chce Muslimské bratrstvo v praxi naplnit, se řídí principem spravedlnosti ve vztahu k vlastním občanům i ostatním národům. Jednotlivé nástroje v rámci společenské kultury by měly být odrazem identity národa; jejich cílem je stvořit lidskou bytost schopnou vylepšit svou zemi, současně člověka toužícího po rozvoji vlastní osobnosti a schopností. Většina problémů, jimž egyptský

národ čelí, pramení ze slabé kultury a špatného chování. Oživení morálních hodnot představuje základ reforem (Farag 2012: 220-221).

Média, stejně jako vzdělání, vytvářejí myšlenky, vštěpují hodnoty, posilují národní uvědomění a určují priority společnosti. Muslimské bratrstvo věří, že hlavním poselstvím médií je apelovat na společnost, zejména mládež, aby přijala za vlastní myšlenku svobody a sounáležitosti. Jednotlivcům a institucím vlastnícím média musí být zajištěna svoboda, nicméně je žádoucí, aby existoval státní úřad, který by jejich činnost posuzoval. Jednotlivá sympozia, konference, výstavy a umění jako celek se řídí společenskými hodnotami (Aly 2007: 7).

Reforma zacílená na spravedlnost, svobodu a rovnost, včetně přístupu k potravinám, lékům či zbraním, je cílem rozvojového procesu, mezi jehož priority patří také zajištění přístupu ke zdravotní péči, vzdělání či dopravní infrastruktury. Udržitelný rozvoj se opírá o politickou, strategickou, ekonomickou a sociální oblast včetně navýšení míry využívání domácích zdrojů, čímž dochází ke snížení zahraničního zadlužení, půjček a objemu vnější pomoci. Mezi klíčové národní strategie náleží vybudování integrované infrastruktury, průmyslový a technický rozvoj včetně národního jaderného, vesmírného, leteckého a zbrojního programu. Zároveň je potřeba dbát na integraci islámských a arabských zemí jako celku.

Egypt by měl přijmout opatření, která napomohou jeho hospodářské soběstačnosti a rozvoji průmyslových měst (mezi nimi Damietta či Mahalla); soustředit se na vybudování technické a finanční podpory, propojit vzdělávání a výzkum s průmyslovou praxí, usilovat o úzké hospodářské vazby s dalšími arabskými a islámskými zeměmi (Munson 2001: 490-493).

V rámci zemědělského sektoru představuje hlavní prioritu zvýšení egyptské konkurenceschopnosti a navýšení vývozu, také zlepšení vědeckého výzkumu na univerzitách a zvláštních centrech pro něj určených. Stát by měl současně podporovat opatření vedoucí k trvalému růstu podílu zemědělství na národním HDP, přičemž v roce 2071 dosáhne 4,1%. Ke kýženému navýšení zemědělské produkce napomůže také uvedení nových plodin a odrůd vyžadujících méně vody. Šetrné hospodářství ve vztahu k vodním zdrojům a hnojivům včetně další podpory zahraničních investic představují další pilíře egyptského zemědělství (Aly 2007: 6).

Zvláštní pozornost musí být věnována také bytové výstavbě včetně budování nových sídlišť v nadále se rozvíjejících lokalitách (mezi nimi Sinaj, Al-Wadi Al-Gadid, severozápadní pobřeží země). Řešení si také žádá přelidnění v některých metropolích včetně Káhiry. Další z priorit, vzdělání, se opírá o identitu národa a jeho ústavu, přispívá k uchování arabského jazyka; souvisí s plánem rozvoje, bere na zřetel potřeby trhu práce a snaží se mu vycházet vstříc (Munson 2001: 495-496). Děvčata a chlapci od určitého věku studují v oddělených třídách. Na poli univerzitního vzdělávání je důležitým tématem kýžené navýšení počtu odborných publikací v arabském jazyce, což mj. souvisí s národním plánem arabizace vědy. Celkem 2% z veškerých příjmů států by měla putovat do vědeckého výzkumu.

Poslední, třetí pilíř představuje reforma: 1) politická s důrazem na politické svobody, místní samosprávy, podporu občanské společnosti, zahraniční politiku a národní bezpečnost, 2) ekonomická zaměřená na prosperitu, 3) sociální zacílená na zdravotní pojištění či reformu rodinného práva.

Základním principem politických svobod je pro Muslimské bratrstvo republikánské státní zřízení opírající se o parlamentarismus a ústavu zastřešenou principy islámu. Prezident republiky zodpovídá za obranu, národní bezpečnost a zahraniční politiku země (El Houssi et al. 2016: 96-97), zatímco předseda vlády je odpovědný za otázky spojené především s rozvojem zemědělství, průmyslu, obchodu, vzdělávání či zdravotnictví.

Muslimské bratrstvo považuje dosažení reformy za možné pouze tehdy, zapojí-li se do tohoto procesu občanská společnost, jejíž členové přispívají k řešení problémů celého národa. Navrhována je úprava zákona o pracovních spolcích s cílem umožnit vstup do takových sdružení také osobám toho času nezaměstnaným.

Národní bezpečnost se opírá o institucionální stát, je založena na stabilitě vnitřního a síle vnějšího bloku. Uvnitř státu by měla panovat spokojenost a propojení režimu s občany; rovněž vláda není v takovém případě v rozporu s národem. Bezpečnost státu vychází ze svobody, především svobody vybrat si své vládcy a volené zástupce. Vzájemné konzultace jsou základem demokratického mechanismu v rámci moderního státu. Vnitřní stabilita ekonomického rázu se bezprostředně odvíjí od hodnot a kultury ve společnosti a má schopnost chránit geografické hranice země před případnou zahraniční invazí, agresí, westernizací a dalšími hrozbami. Vládoucí režim by měl jako svou prioritu stanovit podporu ozbrojených složek, které mohou zemi ochránit a bránit ji. Jedním z klíčů pro zajištění

regionální stability jsou rovněž islámské vazby napříč regionem, zejména ve vztahu k Súdánu a Libyi, které se vyznačují geografickou blízkostí a historickými vazbami na Egypt. Vláda musí dbát o východní část Sinajského poloostrova, Palestinu a prohlubující se konflikt se sionisty (El Houssi et al. 2016: 91). Muslimské bratrstvo podporuje národní odpor na všech arabských územích (Palestina, Golanské výšiny, Irák) všemi možnými způsoby; je nutné přijmout jednotnou arabskou politiku zaměřenou proti sionistům, současně by měla být revidována stávající podoba egyptsko-sionistických vztahů. Liga arabských států by nadále měla usilovat o rozšíření svých politických, strategických, sociálních, kulturních a ekonomických aktivit, zejména na společném arabském trhu.

Provedení ekonomické reformy je nutné zejména s ohledem na katastrofickou nezaměstnanost, která se bude (při zachování současného systému a neměnné vládní politiky po dobu uplynulých 20 let) nadále zvyšovat. Absolventi univerzit se každoročně řadí mezi ty, kteří nemohou najít zaměstnání. Vládnoucí režim plýtvá svým největším bohatstvím, tj. egyptskou mládeží schopnou pracovat. Velkým problémem je také trvalý růst cen potravin a veškerého zboží. Totéž platí pro egyptský státní rozpočet, který vyjma let 1995 až 1998 vykazuje chronický schodek. Proto je potřeba přijmout tvrdší opatření, jinak dojde k dalšímu nárůstu chudoby v Egyptě a proces rozvoje bude ohrožen. Vládní ekonomická politika, především pak rozmach byrokracie a korupce, přispěla k odlivu investic ze země. Zdlouhavé úřední postupy, leckdy velmi komplikované, představují mj. jeden z důvodů zpožděného dokončení jednotlivých projektů. Stát by měl rovněž přistoupit k provedení daňové reformy (Munson 2001: 506).

5.1.2 EGYPTŠTÍ SALAFISTÉ

Dle některých politologů v Egyptě existují čtyři ideologické proudy: tradicionalisté, modernisté, sekularisté a statisté, tj. pasivní účastníci celospolečenského dění. Tradicionalisté usilují o oživení islámského učení, přestože se prokazatelně jedná o přímý protiklad moderní demokracie. Modernisté hledají kompromis mezi demokracií evropského typu a islámem mj. prostřednictvím argumentu, že současnost se značně odlišuje od doby Proroka Muhammada. Sekularisté hlásají jasné odlišení náboženství od státu, zatímco statisté tvrdí, že se Egypt potýká s velkou mírou nigramotnosti a přílišného emocionalismu bránícího prosazení demokracie. Současně se domnívají, že stát je oprávněn určit jasná omezení pro osobní svobodu člověka, která nemůže být bezbřehá.

Jiní z řad současných autorů hovoří o tom, že islám obsahuje jiný diskurz, tudíž může být propagandisticky využíván vícero politickými ideologiemi – viz případ 60. let 20. století k podpoře socialistické ideologie, následně 70. léta 20. století a obhajoba liberalismu, poté militantní boj islamistů proti němu během 80. let 20. století. Role náboženství může být totalitní, dostane-li prostor skupina lidí se schopností výkladu boží moudrosti, kterou však využije k vládě nad zbytkem národa ve jménu Boha.

Samotná revoluce může být projevením silné víry, která muslimy povzbudí, aby vše špatné napravili vlastníma rukama, což přímo vychází z islámské věrouky (konkrétně hadíthů, tj. slov a činů Proroka Muhammada zaznamenaných jeho blízkými přáteli a následovníky). Právě tohoto argumentu, resp. ideologické zbraně, využívají islamisté v rámci volání po odstranění dlouholetého vládce. Umírnění islamisté či zástupci extremistického proudu mohou podpořit revoluční hnutí, dokáží-li sesadit neoblíbeného vládce. Jeho odstranění, v arabské terminologii označováno jako takfir, nemusí automaticky vyústit v revoluci, která může trvat i několik let. Takfir se stal jedním z prostředků moderního náboženského diskurzu v rámci vztahu mezi státem a muslimskými politickými uskupeními. Jedním z příkladů může být Sayyid Qutb, jedna z vůdčích postav Muslimského bratrstva během 60. let 20. století, který mj. prostřednictvím své nejznámější knihy Milníky na cestě pranýřoval tehdejšího egyptského prezidenta Nassera jako nevěřícího a jeho vládu označil za éru nevědomosti, tzv. jahiliya. Nasser ve své odpovědi odkázal na doktrínu islámu, když převrat hnutí Svobodných důstojníků z roku 1952, v jejichž čele stál, přirovnal k džihádu; navíc jej rozlišil, rovněž dle ustálené věrouky, na menší v podobě zisku pramenícího z ukončení kolonialismu a větší s odkazem na delší proces znovuvybudování Egypta (Mellor 2014: 85 - 86).

Salafistická vize státu je v egyptském případě spojena se stranou al-Nour odlišující se od Muslimského bratrstva především eschatologickým pojetím: stát je nahlížen jako prostředek k dosažení tawhid (tj. jedinečnosti boží) představující centrální teologický koncept salafistů, na který se často odvolávají, včetně spásy jedince v posmrtném životě. Občanství je v takovém státě naprosto odlišné od západního pojetí a váže se k osobnostním kvalitám včetně prohlubování osobní zbožnosti. Neexistuje v něm absolutní rovnost všech jedinců před zákonem, přičemž toto omezení platí především pro občany nemuslimského vyznání. V porovnání s Muslimským bratrstvem strana al-Nour tímto způsobem nelimituje pouze Kopty, ale také muslimy, u nichž panuje podezření týkající se nedostatečné zbožnosti. Salafisté z této strany rovněž požadují plnou implementaci islámského práva sharia;

lid je pro ně suverénním hráčem, který si vybírá své vládcce a zástupce v parlamentu. Pojetí pocházející od Muslimského bratrstva je v této věci více flexibilní – dává parlamentu určitou míru svobody k vytváření zákonů regulujících běžný život. Strana al-Nour je obecně skeptická vůči konceptu demokracie (Pahwa 2013: 204) a zmiňuje možné přijetí pouze několika jejích mechanismů, zatímco Muslimští bratři hovoří o jisté formě islámské demokracie (Ranko, Nedza 2016: 524). Během egyptské porevoluční tranzice strana al-Nour stejně jako další salafistické politické subjekty nicméně stála částečně v pozadí, proto se rozhodla pro podporu Morsiho protikandidáta, Abdul-Munima Abu al-Futouha v prvním kolem prezidentské volby 2012 (Abdul-Majid 2013: 20).

Další z egyptských salafistických stran, al-Raya, je myšlenkově vzdálena Muslimskému bratrstvu a opírá se výhradně o salafistický diskurs; vyzdvihuje lidskou podřízenost Bohu, přičemž žádný z přijatých zákonů nesmí být v protikladu k sharia, která je garantem veškerých práv a svobod; al-Raya je v případě používání výrazu demokracie mnohem opatrnější než al-Nour. V porovnání s Muslimským bratrstvem al-Raya nenahlíží národní stát jako základní politický rámec, nýbrž prostředek pro navázání politického a ekonomického spojení s arabskými a islámskými státy (Ranko, Nedza 2016: 524).

Myšlenkově blíže Muslimskému bratrstvu stojí salafistické strany al-Watan a al-Fadila; al-Watan se profiluje jako inkluzivní a otevřenější, používá mj. přístup Muslimského bratrstva v podobě vyzdvihování společných, nikoli rozdělovajících pozic. Na rozdíl od al-Nour se al-Watan prezentuje jako pragmatická strana politického středu mj. usilující o odstranění náboženských učenců z politiky (což je také názorem Muslimských bratří) a hovoří o tom, že jakákoli záležitost týkající se náboženského ritu a dogmat by v ní neměla být přítomna. V tomto ohledu se al-Watan inspiruje taktikou Muslimského bratrstva uplatňovanou počínaje 80. lety 20. století, jemuž je však v rámci pojetí sharia ideově bližší al-Fadila (Tavana 2011: 566) podporující flexibilní výklad islámského práva (Ranko, Nedza 2016: 525).

Na opačné straně salafistického spektra se nachází militantní proud ztělesněný Ansar al-Sharia, také sem náleží Ansar al-Jihad představující odnož Al Qaeda. Primárně se soustředí na 1) strategii vzdáleného nepřítel (tj. Izrael a USA jako oponenty islámu ztělesňující kolonializaci a christianizaci), 2) vnitřního nepřítel, tj. egyptský stát – tato kampaň běží od července 2013 v podobě vedení ozbrojeného džihádu na Sinaji a boje proti vládnoucím egyptským armádním kruhům (cíli především na příslušníky policie a armády),

keré se opětovně dostaly k moci. Hlavním mottem těchto radikálů je použití násilí představujícího obranný džihád jako odpovědi na neislámskou agresi zvenčí a ustavení islámského státu či chalífátu (Ranko, Nedza 2016: 527).

5.1.3 ENNAHDA

Během 70. a 80. let 20. století bylo islamistické hnutí v Tunisku zdaleka nejlépe organizovaným uskupením v regionu. Z historického hlediska tuniský islamismus sehrával důležitou roli v rámci ochrany občanské společnosti včetně snahy zabránit nebezpečné polarizaci mezi ní a státem, tj. úloze, která od dob represe hnutí zůstávala nenaplněna. Ennahda, tzv. Hnutí obrody, nabyla na důležitosti během Bourguibovy éry; poté čelila útlaku ze strany Ben Aliho režimu. Z hlediska jejího politického angažmá lze hovořit o tzv. prvním období od 60. let 20. století do roku 1973, následně rozmachu mezi lety 1973-79, politizaci v letech 1979-87 a tzv. post-bourguibovské fázi započaté roku 1987 (Abbate 2015: 67-82).

V Tunisku byl během 60. let 20. století v rámci Bourguibova modelu národního rozvoje spuštěn socialistický program zaštitěný Ahmedem Ben Salehem. Do popředí se dostala byrokratizace islámu prostřednictvím nacionalizace náboženských institucí a cíleného podryvání tradiční role náboženských učenců. Nová generace muslimských intelektuálů se začala soustředit na efektivní využití klíčových zdrojů v podobě mešit a středních škol, v nichž hlásali alternativní, nikoli státní ideologii. Cílené vyčlenění tradičního islámu ze strany státu na okraj společnosti jednoznačně napomohlo expanzi Ennahda; druhým aspektem jejího zapojení do politického života země byl úspěch Islámské revoluce v Íránu roku 1979.

Ben Saleh, bývalý odborový předák, následně Bourguibův ministr plánování a financí, nasměroval Tunisko k řízené socialistické ekonomice. Usiloval o navýšení HDP per capita prostřednictvím posílení zemědělské výroby a vybudování národního průmyslu, který by snížil závislost země na zahraničních zdrojích. Těchto cílů mělo být dosaženo díky desetiletému plánu počínaje rokem 1964, tzv. érou nové transformace. Ben Saleh přistoupil ke kolektivizaci zemědělství; půdu z velké míry vlastněnou francouzskými statkáři přeměnil na jednotlivé farmy. V zemi začal fungovat systém kooperativ složený z jednotek v podobě 500 ha. Postupem času se však ukazovalo, že Ben Salehův experiment čelil mnoha problémům i vzrůstající nelibosti opozice; zemědělské výnosy klesly, ke kýženému navýšení HDP per capita nedošlo a nezaměstnanost ve městech se nedařilo snížit. Státem vynucená kolektivizace vyústila v drastické následky; nepříznivé ekonomické výsledky a vzrůstající

sociální nespokojenost začala pozvolna otrásat Bourguibovým režimem i jeho osobní popularitou. Veřejnost nabyla dojmu, že stát nebyl schopen nabídnout úspěšný ideologický rámec pro skutečně fungující model rozvoje. Chybějící stabilní politická ideologie včetně neutkované vládní politiky a nestálost jejích pozic přispěla k vyvolání apatie a zmatení zejména u mladé generace Tunisánů. Mnozí z nich se přidali k nově vzniklému Hnutí islamistické tendence, předchůdci Ennahda, které upozorňovalo na chybějící jasnou vizi vládnoucího režimu. Některé z jeho tváří sice byly zbaveny funkcí, nicméně nastaveného směru státní politiky se žádné změny nedotkly.

Hnutí islamistické tendence se zformovalo v rámci tuniské centrální mešity a jednoho z pilířů islámského duchovního světa, tj. Zaytouna, která se stala útočištěm pro mnohé tradiční učence hledající azyl před sekularizačními pokusy Bourguibova režimu – mezi nimi např. Muhammad Saleh al-Naifar, Ahmed Ben Melad či Abdel Qader Salama (Shahin 1997: 67); sekularizaci tuniské společnosti včetně zestátnění náboženských institucí odmítali.

Ahmed Ben Melad v polovině 60. let 20. století veřejně prezentoval své námitky vůči chybějící islámské výuce na tuniských středních školách a univerzitách. Jeho myšlenky následně rozpracoval Rachid Ghannouchi, který se začal zabývat oživením islámských hodnot ve společnosti. Ghannouchi, narozen v roce 1941 do rolnické rodiny žijící na jihovýchodním pobřeží Tuniska, docházel do tradiční náboženské školy, kterou však vláda v důsledku protináboženské kampaně uzavřela. Protože neuměl francouzsky, nemohl si své vzdělání doplnit na žádné z tuniských frankofonních univerzit; z tohoto důvodu v roce 1964 odešel do syrského Damašku, kde o čtyři roky později promoval na Filosofické fakultě. Z odborného hlediska se věnoval arabskému nacionalismu, vstoupil mj. do jedné ze syrských nacionalistických stran a přijal za vlastní myšlenku sekulárního postoje v rámci politického života. Oddělení islámu a arabismu, jímž se vyznačovaly mnohé režimy blízkovýchodních islámských zemí, jej přinutily k hledání alternativní cesty a nového přístupu.

K následnému posílení vlivu islamistického proudu v Tunisku během 70. let 20. století přispělo více faktorů: 1) pokračující neúspěch národní ekonomické politiky v tomto období, 2) vypuknutí masových demonstrací roku 1978 a široká sociální nespokojenost, 3) narůstající deziluze studentů a mládeže, 4) Islámská revoluce v Íránu roku 1979 (King 2012: 6).

Pod křídly tuniské smíšené ekonomiky existovaly různé sektory: veřejný, kooperativní a soukromý; posledně jmenovaný postupně získával stále větší podporu od státu. Mezi lety 1973-76 tuniský HDP zaznamenal zvýšení o 7% a rostl až do roku 1980, kdy začal klesat.

Velkou zásluhu na předchozích příznivých výsledcích měla neobvyklá úroda roku 1972, příliv zahraničních turistů v důsledku četných vládních investic do cestovního ruchu i navýšení světových cen ropy a fosfátů, tj. hlavních komodit tuniského vývozu do zahraničí. Přesto zemi postihly ekonomické obtíže v podobě snížení zemědělských výnosů, pokles cen na mezinárodních trzích včetně návratu tisíců Tunisánů pracujících v Evropě a Libyi, kteří přicestovali zpět do své vlasti. Nezaměstnanost dosáhla hranice 25% u sezónních pracovníků a mladých lidí. Dle oficiálních údajů došlo mezi lety 1970-76 k navýšení cen spotřebního zboží o 47%, což bylo současně doprovázeno citelným propadem mezd, tudíž i kupní síly tuniského obyvatelstva. Zároveň docházelo k velkému odlivu dělníků z venkovských oblastí, kteří nově směřovali do metropole Tunisu a větších průmyslových měst. Právě lidé zastávající dělnické profese a mládež představovali z hlediska tíživé životní situace nejvíce postiženou část společnosti (Shahin 1997: 74).

Na situaci, v níž se ocitli dělníci tvořící neopomenutelnou skupinu tuniské populace včetně volání po jejich aktivizaci v rámci politického života, se zaměřili islamisté, kteří v návaznosti na represivní opatření přijatá vládou začali suplovat roli odborů. Zdůrazňovali především hodnoty spojené s prací a islámskou ekonomickou perspektivou. V okamžiku, kdy došlo k obnovení činnosti odborové centrály UGTT, se k ní islamisté připojili.

Významným prvkem, který přispěl k nárůstu popularity islamistického hnutí v Tunisku, bylo celkové rozčarování tuniské mládeže; někteří analytici také uvádějí, že se mj. znatelně rozevřely pomyslné nůžky mezi elitami a mladší generací; počet nových absolventů univerzit navíc každoročně překračoval možnosti pro jejich uplatnění na domácím trhu práce. Tato frustrace se následně přímo promítla do nepokojů na půdě tuniských středních škol a univerzit počínaje od bojkotu výuky po stávky i občasně násilné demonstrace včetně protestů během Šestidenní války v roce 1967, které vyústily ve vlnu zatýkání v řadách studentských vůdců a mladých intelektuálů. Zejména univerzity nicméně představovaly živnou půdu pro šíření islamistické ideologie a získávání nových kádrů (King 2012: 12).

Ennahda rozdělila své aktivity do dvou úrovní: 1) mešit – s cílem získat nové členy, 2) středních škol a univerzit – za účelem naverbovat učitele a profesory sympatizující s islamistickými myšlenkami, které by následně předávali svým studentům a posluchačům. V tomto ohledu jí velmi pomohlo přelomové nařízení vlády z počátku 70. let 20. století, které povolovalo zřizování modliteben přímo na půdě továren či škol. Islamisté tohoto využili; svou pozornost přesunuli primárně na dělníky a studenty. Vývoj na tuniské islamistické scéně

významnou měrou ovlivnilo také opětovné nadechnutí Muslimského bratrstva v Egyptě a jeho faktická restrukturalizace; Tunisané byli ovlivněni mj. publikacemi významných postav z řad zmíněného islamistického hráče egyptské politické scény, konkrétně Hassana al-Banna či hlavního ideologa Muslimských bratrů Sayyida Qutba. Tunišští sympatizanti od nich např. přejali metody spojené se šířením vlastního poselství kladoucího hlavní důraz na nutnost vzdělávání a resocializaci společnosti věřících, které ve svém důsledku přispívají k obnovení islámských hodnot ve společnosti (El Houssi et al. 2016: 33). Rachid Ghannouchi, vůdčí postava Ennahda, v této souvislosti mj. sepsal několik děl, např. „Co je Západ?“ či „Naše cesta k civilizaci“; také „Islám mezi idealismem a realismem“ nebo „Obecný rámec islámského ekonomického systému“ (Kessler 2012: 11-14).

Hnutí islamistické tendence, myšlenkový předchůdce Ennahda, přejalo zejména mezi lety 1973-79 rétoriku a některé z klíčových myšlenek egyptského Muslimského bratrstva, např. dynamické a militantní paradigma pocházející z pera Sayyida Qutba obsahující koncept jahiliya (tj. nevědomost či úpadek), hakimiya (nadvláda Božího zákona), al-jama'a al-mu'mina (společnost věřících) či al-infisal al-shu'uri (ideologická rozluka). Qutb jednotlivé muslimské společnosti nahlížel jako upadající z důvodu nenaplnění závazků Božího práva; proto zdůrazňoval nutnost vytvoření společnosti věřících, kteří by se vyčlenili od zbytku společnosti (ideologicky, nikoli fyzicky) a společně by pracovali na znovuoobnovení islámských hodnot. Qutb nicméně nikdy přesně nevysvětlil, jakým způsobem je možné tohoto cíle dosáhnout. Většina členů tuniské islamistické obce mainstreamová hnutí (mezi které patří mj. Muslimské bratrstvo) kritizovala z důvodu jejich ortodoxního výkladu náboženských textů, holistického přístupu a zjednodušujících myšlenek změny. Z tohoto důvodu upřednostnila rozvíjení vlastní ideologie, kterou by bylo možno co nejlépe uvést do tuniské praxe, přičemž odmítla přejímání radikálního a cizího Qutbova přístupu (Shahin 1997: 79).

Tuniské islamisty však významně ovlivnily politické symboly a slogany Islámské revoluce v Íránu včetně frází hovořících o sekulárním imperialismu, utlačovaných sociálních třídách a despotických režimech; začali se hlasitěji vymezovat vůči vládě a svolávat demonstrace. Během roku 1979 došlo v Tunisku k přímé konfrontaci mezi oběma stranami, což vyústilo v přehodnocení postoje vládnoucích kruhů vůči islamistům: začali v nich spatřovat hrozbu. Proto následně zahájili několik kampaní v tisku s cílem své oponenty zdiskreditovat včetně osočování z využívání islámu pro ospravedlnění politických cílů. V září 1979 Ghannouchi s dalšími spolupracovníky založil nové uskupení nazvané al-Jama'a al-Islamiyya fi Tunis (Islámské sdružení v Tunisku) a byl zvolen do jeho čela; během dvou let

se stalo velmi dobře organizovaným, mj. se šesti regionálními pobočkami. V dubnu 1981 se prohlásilo za Hnutí islámské tendence a formálně podalo přihlášku k vlastní registraci jako politické strany. Následně definovalo pět klíčových témat svého zájmu: 1) zaměřit se na oživení islámské identity v Tunisku (tj. pilíře islámské kultury v Africe) a ukončit stávající stav nepřátelství a závislosti na druhých, 2) obrodu islámského myšlení v souladu se základními principy a potřebami moderního života a očištěnou islámu od nánosů úpadku spojeného s westernizací, 3) obnovení legitimního práva lidí svobodně rozhodovat o svém osudu zcela nezávisle bez jakékoli kontroly zevnitř systému či pod cizím vlivem, 4) restrukturalizaci tuniské ekonomiky na základě rovného přerozdělování národních zdrojů, 5) potřebu oživit kulturního a politického ducha islámu na maghribské, arabské i mezinárodní úrovni s cílem zachránit muslimské společenství před psychologickým podřízením se druhým a sociální nespravedlností (Kessler 2012: 14).

K naplnění stanovených cílů mu měly napomoci aktivity na půdě mešit a dalších institucí, které začalo využívat pro myšlenkovou mobilizaci spojenou s oživením spícího procesu arabizace, přijetím politického pluralismu, odmítnutím násilí a představením islámské alternativy. Hnutí islámské tendence však již 18. a 19. července 1981 postihla vlna zatýkání ze strany režimu v reakci na podanou žádost o registraci; celkem 66 jeho prominentních členů a předních tváří včetně vedení putovalo za mříže, následně před soud, kde čelili obvinění kvůli založení ilegální organizace, údajnému urážení prezidenta a publikování lživých informací. Podporu všem zadrženým vyjádřily další opoziční skupiny, které se obávaly, že brzy mohou být dalšími na řadě.

Hnutí islámské tendence se během několika následujících let nadále potýkalo se silnými útoky ze strany vládnoucího režimu v podobě mediálních kampaní a pokračujícího zatýkání jeho členů. Navzdory tomuto nepříznivému stavu se mu však podařilo zachovat svou organizační strukturu; také tajně vydávalo letákovou formou dva názorové plátky nazvané al-Risala (Poselství) a al-Masar (Stezka). Věznění členové hnutí nadále udržovali kontakty s dalšími opozičními skupinami, odborovou centrálou UGTT a Tuniskou ligou pro lidská práva; v lednu 1983 však přišla druhá vlna zatýkání zacílená na 40 vůdčích postav z jeho řad. Mnozí členové v reakci na tuto událost zemi opustili a přesunuli se do Francie, kde založili tzv. druhou politickou kancelář, která měla celé hnutí řídit ze zahraničí. Díky početné členské základně zejména mezi univerzitními studenty se mu podařilo vyvolat demonstrace v chudinských čtvrtích hlavního města Tunisu i sehrát klíčovou roli během masových protestů v lednu 1984. Tyto hladové bouře donutily režim k přehodnocení celkové situace vyvolané

širokou sociální nespokojeností včetně ohlášení záměru přijmout novou vládní strategii či prezidentskou amnestii, která se dotkla také vězňených členů Hnutí islámské tendence. Na svobodu byli propuštěni v srpnu 1984. Na následné tajné konferenci se do jeho čela prostřednictvím volby znovu postavil Rachid Ghannouchi. Organizační struktura představovala pyramidu se základy v podobě tzv. otevřených buněk, přičemž každou z nich tvořilo pět členů; jejich úkol spočíval ve vypracování opěrných argumentačních bodů souvisejících s jednotlivými náboženskými, politickými i ekonomickými tématy. Další typ, tzv. uzavřené buňky, měly za úkol připravovat své příslušníky na hlubší názorovou expertizu ve vztahu k jiným islámským hnutím ve světě. Všichni členové museli na této úrovni složit slib věrnosti vůdci hnutí. Uzavřené buňky byly sdruženy kolem 18 regionálních rad; v čele každé z nich stál vždy 'amil (guvernér) jmenovaný přímo vůdcem (amir). Zvláštní kategorii pak představovali členové hnutí zodpovědní za aktivity studentského křídla na půdě středních škol a univerzitních kampusů. Nejvyšší výkonnou radu hnutí pak tvořilo celkem 5 až 6 členů jmenovaných vůdcem, kteří se scházeli pravidelně v týdenním intervalu. Fakticky řídila 5 zvláštních výborů: organizační a administrativní, finanční, výzkumný, sociální, vzdělávací a profesní. Legislativní křídlo tvořila tzv. konzultativní rada s počtem 21 členů; tzv. konference, tj. těleso sdružující zástupce ze všech regionů, čítalo 70 delegátů, kteří vždy během dvouletého časového úseku mohli znovuzvolit či odvolat vůdce, projednat změnu ideového směřování hnutí a jednotlivých taktik (Shahin 1997: 91).

V rámci tuniské politické scény začalo být hnutí aktivní po boku dalších stran (socialisté, komunisté, Hnutí národní jednoty); připojilo se k vydávání společných komuniké k vybraným tématům, také obnovilo svou činnost spojenou s agitací v mešitách. Současně nasměřovalo svou pozornost k problémům odborové centrály UGTT s vládnoucím režimem. V roce 1985 ostře odsoudilo izraelský nálet na sídlo Organizace pro osvobození Palestiny, která tehdy sídlila v Tunisu, rovněž se zapojilo do protestních pochodů odmítajících americké nálety v Libyi.

Politický život v Tunisku se postupem času začal vyznačovat nejistotou spojenou se spekulacemi ohledně Bourguibova zdravotního stavu, který nadále zůstával u moci a snažil se držet vnitřní opozici na uzdě. Zároveň narůstala rivalita mezi elitami země, které usilovaly o vzájemné oslabení s cílem vybudovat si strategickou pozici pro případnou post-bourguibovskou éru. Nejbližší okolí prezidenta také doznalo změn: dřívější hlavní poradní hlasy, tj. manželka Wassila Ben Ammar, syn Habib Bourguiba ml. i osobní tajemník hlavy státu a chránělec Allal al-Uwati se stáhly do ústraní; jejich místo zaujala tzv. palácová

skupina – Mansour Sikhiri, Bourguibova vlivná neteř Saieda Sassi a Mahmoud Bel Hussein, kteří měli plně pod kontrolou, kdo se k prezidentovi dostane, přičemž hlavu státu velkou měrou svými názory ovlivňovali. Sám Bourguiba pak žádnému z domácích politiků nedovolil, aby svou funkci zastával příliš dlouho, což mohlo přispět k popularitě dotyčného a případně ohrozit kult osobnosti prezidenta; tato skutečnost byla také jedním z důvodů, proč prezident bránil opozičním skupinám sehrávat významnější roli v rámci tuniského vnitropolitického života. Poslední dva roky Bourguibovy vlády se vyznačovaly autoritativními opatřeními namířenými proti různým opozičním frakcím – sekulárně i nábožensky založeným. Ministrem vnitra byl jmenován vlivný generál Zine el-Abidine Ben Ali, historicky první kariérní důstojník zastávající vládní post v civilní vládě. Ben Ali si získal prezidentovu důvěru a zahájil kampaň zacílenou na opozici včetně islamistů. Odborová hnutí byla fakticky rozpuštěna a nahrazena novou organizací; pokračovala vlna zatýkání, která se mj. dotkla lidskoprávních aktivistů, také došlo k nucenému ukončení činnosti některých nezávislých novin. Policie rovněž opakovaně přistoupila k zásahům na půdě univerzit, kde protestovali studenti.

Celkové oslabení sekulární opozice naopak napomohlo posílení role islamistů a jejich pojetí ze strany širší veřejnosti jako životaschopné alternativy vůči vládnoucím Bourguibovým socialistům. Proto se režim rozhodl k rozhodnému útoku na tyto své ideové protivníky, k němuž došlo v závěru roku 1986. Vůdčí postavy islamistického proudu byly pod stálým dohledem bezpečnostních složek, nicméně nejnásilnější střety mezi oběma stranami propukly v březnu 1987 v návaznosti na veřejné vystoupení Rachida Ghannouchiho; úřady jej obvinily z agitace na půdě mešity bez předchozího schválení ze strany příslušných úřadů a podněcování k veřejným nepokojům. Krátce po této události francouzská policie oznámila zadržení skupiny teroristů včetně 7 tuniských občanů, kteří plánovali atentáty v Paříži; také měli údajně spolupracovat s Íránem. Tuniská vláda tohoto bezpečnostního incidentu využila a zesílila kampaň zaměřenou proti islamistům; přestože nedisponovala jakýmkoli důkazy, veřejně rozvíjela linku tzv. chomejnistického komplotu, který měl za cíl domnělé svržení sekulárního režimu v Tunisku a jeho nahrazení íránským modelem (Ramazan 2017: 189-214). Země zároveň přistoupila k přerušení diplomatických styků s Íránem a Ghannouchimu hrozil trest smrti. Islamisté však nadále působili v ilegaltě, na čemž mělo zásluhu především jedno z jeho křídel zformované roku 1981: zde se poprvé objevuje jedna z hlavních postav pozdějšího tzv. arabského jara 2011 v Tunisku spojená s Ennahda, budoucí premiér Hamadi al-Jibali, inženýr specializující se na solární energetiku,

který během 80. let 20. století významně přispěl k proměně organizační struktury a přeskupení jednotlivých členů v rámci organizace, aby nezankla.

V srpnu 1987 byl zahájen proces s 99 islamisty obviněnými z pokusu o vládní převrat ve spolupráci s Íránci. Ghannouchi na svou obhajobu uvedl, že odmítá jakékoli násilí; vyzdvihl naopak trvalou podporu demokratickému procesu v Tunisku a popřel jakékoli spojení s Íránem, přičemž tamější revoluci z roku 1979 označil za zklamání. Celkem 7 jeho kolegů si vyslechlo rozsudek v podobě trestu smrti, dalších 69 bylo odsouzeno k odnětí svobody v rozmezí 2 let až doživotí (Shahin 1997: 96-99).

Někteří experti spatřují ve vztahu mezi tuniskými islamisty a Ben Alim jeden z důvodů, které ho vedly k Bourguibovu odstavení z prezidentské funkce 7. listopadu 1987. Hlava státu trvala na potrestání Ghannouchiho a dalších členů hnutí formou popravy, zatímco Ben Ali krátce po svém nástupu do čela země veřejnost ujistil o arabské a islámské identitě Tuniska; toto gesto mj. zahrnovalo televizní a rozhlasové vysílání spojené se svoláváním k modlitbě pětikrát denně, znovuotevření duchovního centra v podobě centrální tuniské mešity Zaytouna a na ni napojenou univerzitu zaměřenou na náboženské vzdělávání či založení Nejvyšší islámské rady, jejímž hlavním úkolem měl být dohled nad veškerými záležitostmi spojenými s náboženstvím v zemi (Marks 2017: 102-115).

Před Ben Aliho nástupem k moci a vyhlášením jeho nové politiky tuniští islamisté vyjádřili podporu myšlence Bourguibovy rezignace a pomoci nové hlavě státu s cíli stanovenými Deklarací 7. listopadu, přičemž se vyslovili pro užití výhradně nenásilných prostředků a snahu stát se regulérní politickou stranou v souladu s řádnou právní procedurou, mj. prostřednictvím vyjednávání s režimem v této věci. Ben Ali v roce 1988 nařídil propuštění Ghannouchiho a dalších vězňených členů hnutí, oba muži se dokonce během listopadu téhož roku osobně setkali a společně jednali. Ghannouchi usiloval o oficiální uznání své strany včetně účasti v parlamentních volbách, proto souhlasil se změnou názvu jím vedeného Hnutí islamistické tendence odkazujícího přímo ve svém názvu na islám; v dubnu 1989 skutečně došlo k přejmenování a pozměnění hlavních cílů. Vznikla Ennahda (Hnutí obrody), která podala oficiální žádost o svou registraci – tu však, k překvapení mnohých, nezískala. Navíc jí byl ze strany režimu udělen přímý zákaz jakkoli participovat v rámci parlamentních voleb. Jednotliví kandidáti Ennahda v nich nakonec kandidovali jako nezávislí (Shahin 1997: 100). Tuniské dubnové parlamentní volby 1989 se tudíž staly rozkoem mezi Ben Alim a Ennahda, jejíž kandidáti získali celkem 15% všech odevzdaných hlasů, dařilo se jí také ve velkých

městech včetně Tunisu; potvrdila své postavení nejsilnější opoziční síly v zemi, přičemž z hlediska preferencí významně předstihla řádně registrované politické strany. Ben Ali v ní začal spatřovat skutečnou hrozbu a přistoupil k její cílené likvidaci. V reakci na tento vývoj Ghannouchi v květnu 1989 opustil Tunisko a odcestoval do britského exilu, odkud začal hlasitě kritizovat nový autokratický režim ve své vlasti. Následoval oficiální zákaz vydávání časopisu al-Fajr (česky Úsvit) v červnu 1990, který Ennahda dosud distribuovala; v dubnu 1991 byl nařízen zákaz činnosti její studentské unie. Duchovní působící v mešitách putovali do vězení nebo se potýkali s naprostým omezením veřejného angažmá spojeného s náboženskou agitací. Totéž opatření se dotklo všech nábožensko-vzdělávacích institucí, což režim odůvodňoval nezbytným odstraněním veškerých zdrojů islámského extremismu: bezprostředně se projevilo systematickým uvězněním příznivců Ennahda, zákazem tradičního islámského odívání na půdě vzdělávacích a vládních institucí; mešity byly vždy uzavřeny ihned po skončení každé z pěti denních modliteb, navíc v nich nově působili výhradně vládou dosazení duchovní. Amnesty International v souvislosti s zářím 1990 až březnem 1992 hovoří o uvěznění nejméně 8 tisíc sympatizantů Ennahda, z toho 3 tisících osob putujících před soud a odsouzených z důvodu příslušnosti k zakázané organizaci.

Tuniská vláda pokračovala v používání islamistické hrozby jako záminky pro hájení svého monopolu v rámci politické moci vyznačujícího se naprostou intolerancí jakéhokoli disentu - islamistického či sekulárního; režim také pronásledoval členy Tuniské ligy lidských práv, následně mj. uvěznil jejího bývalého předsedu Moncefa Marzoukiho⁷, který se chtěl Ben Alimu postavit v prezidentských volbách roku 1994. Z dubna téhož roku mj. pochází petice 120 ženských aktivistek, lékařů, novinářů a univerzitních profesorů nazvaná „Výzva k demokracii“, která žádala větší míru svobody v zemi a respektování lidských práv.

Pozvolný vzestup Ennahda v rámci tuniské politiky odráží vývoj v současnosti mainstreamového hnutí od jeho počátku v 60. letech 20. století jako malé skupiny k nelicencované politické straně od začátku 80. let 20. století. Ghannouchi má velký podíl na moderátním obrazu hnutí, který z politické scény v Tunisku nevymizí: představuje symbol pluralismu, svobody, respektu vůči svobodám jedince i společnosti, navíc se vyprofilovalo jako síla všelidové opozice vůči autoritářskému způsobu vládnutí, který bylo potřeba odstranit (Lang et al. 2014: 9-15).

---

⁷ Pozdějšího tuniského prezidenta v rámci vývoje spojeného s tzv. arabským jarem 2011 v zemi.

Islamistická politická ideologie je součástí vnitřního dialogu mezi muslimskými intelektuály a aktivisty usilujícími o zlepšení kvality života v jednotlivých národních státech i celosvětové muslimské obci; zároveň se opírají o zcela racionální volání po změně na úrovni jednotlivce i komunity, k níž má dojít prostřednictvím socializace a mobilizace, resp. integrace islámských hodnot do politické, ekonomické i administrativní struktury v rámci společnosti. Jako příklad může posloužit právě přístup Rachida Ghannouchiho a postojů Ennahda, které se vyznačují zpřetrháním veškerých vazeb s kapitalismem a komunismem a příklonem k modernímu islámskému systému. Zároveň se poměrně kriticky staví vůči Západu včetně odsouzení tzv. westernizovaných elit v různých zemích světa. Hlavním znakem je přeměna individuálního rozměru islámu v kolektivní víru promítnutou do skutečné praxe a přechod od vnitřně narušených slabých islámských zemí v moderní společnosti dnešní doby vyznačující se ekonomickou soběstačností, politickou nezávislostí a morálními zásadami (Marks 2017: 102-115).

Ghannouchi se podivuje, proč islámská společnost nevěnuje pozornost osobnostem, jakými byli Descartes, Marx, Durkheim, Sartre či Darwin a nepracuje s tezí, že muslimská obec se opírá o kulturu, která dokáže nabídnout vlastní řešení pro své problémy. Ghannouchi mj. pracuje s definicí pokroku, kterou opírá o několik koránských veršů a dochází k závěru, že postup vpřed představuje zákon přírody, je nezbytný a dynamický. Pokrok je přechodem od jedné vývojové etapy do další, přičemž uchovává minulou zkušenost (tj. nashromáždění) a usiluje o získání nových zkušeností (tj. inovace). Ghannouchi je současně stoupencem nacionalistického přístupu a hovoří o tom, že musí být zachován kritický pohled na minulost každého národa, což napomůže k rozhodnutí, jaké myšlenky a přístupy by měly být uchovány pro budoucnost. Paměť národa se nesmí vytrátit výměnou za zachování jeho vlastní identity a sociální koheze tváří v tvář jiným kulturám; také by měla fungovat jako motor úsilí spojeného s pokrokem. Ghannouchi dochází k závěru, že muslimové jsou si vědomi nutného rozvoje jejich kultury a propojení minulosti se současností. V jedné ze svých dřívějších prací s názvem „Ještě jednou: Západ a my“ z roku 1978 se zaměřuje na Západ a westernizované elity; upozorňuje své souvěrce na chybné doktríny a ztrátu iluzí, přičemž na Západ nahlíží z historické perspektivy a předpojatosti muslimských reformátorů 19. století a okamžiku probuzení tzv. západním dělostřelectvem ničícím již samovolně se hroutící zdi a instituce islámu včetně jeho vlastní hrdosti; dle Ghannouchiho byly prvním takovým případem již křížové výpravy a mezi klíčová témata náleží samotná povaha pokroku Západu, rozličné důvody jeho kulturní nadřazenosti a rozptýlení jím hláсанých hodnot v době vrcholu

kolonialismu včetně vzájemných vztahů se světem islámu. V mnoha případech byl Západ a jeho koloniální dědictví nahlížen s velkou mírou fascinace a úcty, také jako zdroj inspirace; v menší míře vyvolával úzkost a protichůdné citové postoje. V Ghannouchiho pojetí tyto rozpaky nadále přetrvávají, přestože vznikly nové formy sociálního vyjadřování, které se odrážejí např. v nerovných ekonomických vztazích, přejímání sekulárních modelů národního rozvoje či distribuci moci mezi industrializovanými a rozvíjejícími se národy v rámci mezinárodního systému. Islám je z tohoto pohledu vystaven přímému útoku a pokusu podrobit islámské společnosti západnímu modelu práva a pořádku.

Dle Ghannouchiho názoru westernizovaní sekulární intelektuálové pokládají islám za pokrokový a socialistický nebo demokratické náboženství, přičemž vyzývají k nastolení liberálního islámu či marxistického islámu. Ghannouchi tvrdí, že toto svědčí o několika skutečnostech: 1) populistický islám je realita, kterou lze těžko popřít či změnit, 2) všechny pokusy o vyřešení problémů islámského světa prostřednictvím zbavení se islámu jsou marné, 3) technologie západní civilizace se (navzdory jejímu částečnému úspěchu v podobě zdeformování identity některých národů) v případě muslimské identity setkává s obtížemi, 4) pokračující zhoršení celkového vývoje v muslimském světě na úrovni politické i ekonomické zřejmě dosáhlo svého dna (Shahin 1997: 204 - 206).

Ghannouchi tvrdí, že navzdory četným překážkám jsou vztahy muslimského světa se Západem stěžejní a představují důvod pro přehodnocení role Západu v rámci jakéhokoli transformačního procesu v jednotlivých islámských společnostech. Doba imperialismu si zaslouží přehodnocení; rozšíření přístupu ke vzdělání napříč světem islámu přispělo k ochabnutí fascinace Západem, protože mladší generace si je vědoma, že jeho nadřazenost spočívá výhradně v přístupu k technologiím, které jsou však nyní dostupné všem. Západ tudíž přestává být všemocným a kontrolujícím celý svět. K procitnutí a upuštění od idealizace Západu ze strany muslimů přispěly také obě světové války, které prokázaly jeho omezenou schopnost kontrolovat sám sebe. Současně došlo k posílení sebevědomí spojeného s islámskou identitou a myšlenkou vzájemné důležitosti: Západ potřebuje islám, přičemž totéž platí také opačně. Západní imperialistická zkušenost vyvolala v muslimech zklamání spojené s humanitárními a rovnostářskými hodnotami, k nimž vzhlíželi kapitalisté a komunisté, které však nakonec svým celkovým přístupem zradili a opustili. Ghannouchi se domnívá, že nastal čas, aby muslimové přehodnotili svůj přístup a vztah k Západu, oprostili se od pocitů méněcennosti či arogance a navrhli moderní islámský kulturní model, který by přispěl k rozvinutí potenciálu společenství muslimů. Ghannouchi také vyzývá k dialogu mezi

Západem a Východem (Colombo, Voltolini 2017: 8-11); Západ pokládá za myšlenkovou protiváhu islámské doktríny vládnutí, práva a pořádku, jeho hodnoty jsou zasazeny do jiného rámce než v případě islámu. Obě kultury se dle Ghannouchiho liší ve vnímání základního konceptu, který označuje jako tzv. skutečné myšlenky. V případě Západu hraje klíčovou roli víra v člověka jako znalce vesmíru včetně jeho schopnosti ovládat jej rozumem, vůlí a technologií; zároveň ho chce zlepšit prostřednictvím vlastního úsilí a práce. Moderní západní kultura povzbuzuje člověka k dosažení nezávislosti a nadvlády vůči přírodě; v případě potřeby je rovněž schopen postavit se jakékoli vnější síle. Toto pojetí přináší pozitivní i negativní důsledky.

Na Západu pak Ghannouchi oceňuje osvobození člověka od pocitu podřízenosti vůči přírodě, rozvoj vědeckého a empirického myšlení, víru v neustálý pokrok a vývoj, odvahu spojenou s dobrodružstvím a hledáním neznámého, hodnoty spojené se svobodou a zodpovědností, připravenost vzepřít se jakékoli formě tyranie (feudalismu, církvi, buržoazii, kapitalismu či komunismu). Demokracie je přímým vyústěním tohoto ducha. Mezi negativní aspekty Ghannouchi naopak řadí neschopnost jedince zevrubně porozumět podstatě člověka, tj. chápání, které nevyklučuje jednotlivé fenomény v rámci sféry přesahující materiální život. Tento argument se mj. opírá o selhání vědy ve věci vysvětlení smyslu života a univerzálních morálních standardů včetně skutečného významu demokracie, jež se stala převážně sloganem ospravedlňujícím vykořisťování, což Ghannouchi pokládá za jedno z hlavních selhání Západu. Současně dodává, že v islámském pojetí je člověk následníkem Boha na Zemi, přičemž Bůh ztělesňuje základní hodnoty vesmíru a stvrzuje materiální i duchovní podstatu člověka.

Westernizované elity Ghannouchi staví do přímé souvislosti s výsledkem diktátorské vlády, přičemž tyto dva atributy nahlíží jako charakteristiky převažující v rámci politických systémů arabského a islámského světa. Westernizace dle jeho soudu vykořeňuje národ, zbavuje ho původní kultury a nutí jej k přejímání cizího modelu. Tento proces současně obsahuje jistý stupeň násilí, politické i ekonomické diktatury s cílem narušit jednotlivé vazby v rámci politického, vojenského a kulturního aparátu, které chrání systém a utváří privilegovanou vrstvu ve společnosti. Mnohé státy islámského světa, které vzhlížejí k modelu kapitalistických či socialistických západních zemí, spatřují možný zdroj inspirace v oblasti kultury, socioekonomického modelu rozvoje či politiky. Jedním z důvodů tohoto jevu je mj. skutečnost, že vzdělaná islámská elita se myšlenkově zformovala na Západě, přesto však selhala v pochopení kolonialismu jako kulturní, filozofické a civilizační struktury

překrývající jednotlivé muslimské společnosti včetně jeho vojenské a politické dominance. Pojetí islámu ze strany elit vystudovaných na Západě se omezilo na náhled hovořící o nesourodých morálních a duchovních principech, což ve svém důsledku brání sociální transformaci islámského světa. Elity ignorují tradiční kulturu, často proti ní aktivně vystupují, což činí obyvatele apatickými, zoufalými a připravenými k povstání. Ghannouchi v souvislosti s westernizací tvrdí, že charakteristika politických systémů v muslimském světě, tj. diktátorské sklony vládnoucí elity pocházejí právě ze zahraničí. Tuto tezi opírá o celkovou strukturu, která není schopna proniknout do kolektivního myšlení lidí spojených s islámem jako systémem víry a sociálním i historickým modelem. Westernizované elity si uzurpují občanské svobody, vytvářejí novou málo početnou privilegovanou vrstvu napojenou přímo na vládnoucí režim s cílem bránit jeho zájmy a stabilitu; současně jsou navázány na mezinárodní finanční a vojenská mocenská centra, která za nimi stojí a stávají se garanty přítomnosti západního modelu v muslimském světě (Shahin 1997: 211-212).

Změna se v rámci islámského modelu opírá o příklon k jinému způsobu života vycházejícího z jeho doktríny: je potřeba předložit ucelený plán, který by přispěl k mobilizaci v rámci společnosti, její sociální transformaci a zavedení islámského řádu. Ghannouchi v případě cílů Ennahda vysvětluje, že se jedná o hnutí zevrubné změny stávajícího pořádku prostřednictvím islámu, jehož cílem je celková rekonstrukce islámské společnosti (Colombo, Voltolini 2017: 15). Navíc, dle jeho soudu, Ennahda představuje hnutí, které se významným způsobem odlišuje od ostatních aktivních účastníků politického života; z ideologického hlediska stojí na holistickém základě, nezpochybňuje dokonalost islámu jako náboženství a vlastní schopnost obsáhnout veškeré záležitosti osobního i sociálního charakteru, politiku nevyjímaje. Tento pohled se bezprostředně odráží v názoru, že všichni muslimové představují sjednocenou entitu a věří v potřebu společné práce na ustavení islámského státu včetně jeho vzestupu na mezinárodní scéně. Ennahda se současně vymezuje vůči hnutím salafistické povahy, které z jejího pohledu vykreslují Korán a sunnitskou tradici jako hlavní myšlenkové zdroje; odmítá jakékoli doktrinální sektářství a uznává nutnost tolerovat odlišné názory. Zároveň klade důraz na nacionalismus, který chápe jako bod zlomu k dosažení universalismu v rámci islámu: Ghannouchi nespatřuje rozpor mezi nacionalismem a islámem a dodává, že každý muslim je nacionalistou, neboť ztělesňuje jedinečný přesah kultury a slávy své vlasti. Ennahda se rovněž staví proti chudobě, extravaganci a plýtvání národními zdroji; uznává právo na soukromé vlastnictví, současně však volá po jeho regulaci, aby z bohatství profitovala celá společnost a bylo zabráněno jeho případnému zneužívání. Z hlediska

zachování a posílení ekonomické i politické nezávislosti by se Tunisko, dle Ghannouchiho a jeho stoupenců, nemělo klonit k Západu ani Východu. Ennahda se pokládá za všelidové hnutí usilující o podporu všech sociálních skupin ve společnosti bez ohledu na její třídní rozvrstvení, přičemž zcela odmítá koncept třídního konfliktu (King 2012: 10-12).

Ghannouchi v souvislosti s dosažením tzv. restituce islámu hovoří o dvou etapách. První vychází z přeměny islámské společnosti prostřednictvím socializace jejích jednotlivých členů⁸; muslimové by se měli vyvarovat represe či použití jakékoli formy násilí. Druhá fáze se pojí s ustavením islámského pořádku a přímo navazuje na předcházející socializaci. Islámský stát vznikne v okamžiku, kdy lidé přijmou nadřazenost jeho pravidel; následně dojde k šíření spravedlnosti. Ghannouchi současně pracuje s myšlenkou zvláštní povahy institucí islámského státu, jehož vláda staví do popředí veřejné svobody a práva občanů; dodává, že několik konceptů politického islámu shura (tj. konzultativní rady) či politických stran se ukázalo jako neúspěšné ve vztahu k budování stabilních institucí a překonávání rozdílů v rámci společnosti. Toto se naopak, dle jeho názoru, úspěšně podařilo Západu, který ukotvil rozličné mechanismy všelidového zastoupení a kontrolované vlády. V návaznosti na povahu autority v islámském státě Ghannouchi pokládá za důležité dosáhnout v rámci islámu spravedlnosti a podporovat náboženství; původ této autority nahlíží jako světský, nikoli božský. Důvod je jednoduchý: jejím zdrojem není Bůh, ale lidé. Politická autorita v islámu se opírá o bay'a, tj. smlouvu mezi členy muslimské komunity a jejím vládcem, kterého se mohou lidé zbavit kdykoli, pokud vezmou bay'a zpět. Protože je tato autorita islámská, musí vycházet ze dvou zdrojů, konkrétně islámského práva sharia představujícího legitimitu a shura, tj. konzultativního principu spojeného s vládou lidu v souladu s principy sharia. Pro Ghannouchiho je shura skutečným mocenským nástrojem jednotlivých členů společnosti, který se projevuje na několika úrovních: 1) může mít přímou formu, tzn. referendum a volby, 2) skrze parlamentní zastoupení, 3) poradní sbory složené z učenců či expertů působících v různých oblastech (Shahin 1997: 220-223). Aby se muslimská společnost vyvarovala pochybení z minulosti způsobených institucionalizovanou tyraní ve jménu náboženství, poté domnělé demokracie, Ghannouchi varuje před tím, aby garantem jednotlivých svobod nebyl vládce. Zdrojem politické autority je muslimský národ, nikoli jednotlivec, skupina či instituce; bay'a obsahuje jasné sdělení lidí směrem k jejich zástupcům

---

⁸ V tomto případě se jedná o myšlenkové ovlivnění hlavním ideologem egyptského Muslimského bratrstva Sayyida Qutba, který tuto etapu porovnával s Prorokovým působením v Mekce, kde se soustředil na vymýcení pochybných doktrín, vymezoval se vůči morální korupci a dalším nešvarům v rámci tehdejší společnosti; hlásal naopak nutnost přijetí hodnot spojených se spravedlností, svobodou a rovností (Shahin 1997: 222).

v rámci veřejného života, kteří mohou být voláni k odpovědnosti či vyměněni. Občané by také měli mít přístup k vládci, který nesmí slučovat vlastní politickou autoritu s ekonomickým a finančním vlivem. Ekonomický systém islámského státu má zabránit kumulování bohatství v rukou několika jedinců a garantovat jeho rovnoměrné přerozdělení napříč společností; jeho sociální systém musí být zacílen na omezení kontroly ze strany státu vůči národní ekonomice a podporu nezávislosti společnosti na úkor státu skrze právo soukromého vlastnictví a osobní iniciativy. Posílení občanské společnosti by mělo být dosaženo prostřednictvím vzdělávacího systému, který zajišťuje přístup ke znalostem a odstraňuje strach spojený s autoritou státu (Marks 2015: 1-12). Mešitám, tj. vzdělávacím centřem, je potřeba garantovat absolutní nezávislost. Myšlenkové mobilizaci lidí má pak napomoci vícestranický systém, který umožní zformulování jejich požadavků a zaručuje pokojné předání moci. Z hlediska provinčního uspořádání Ghannouchi upřednostňuje decentralizaci opírající se o jednotlivé provincie řízené na bázi shura. Soudní moc musí být nezávislá, zatímco v případě exekutivy a legislativy je v islámském státě možné jejich oddělení i případné sloučení.

Historicky první skutečnou tuniskou politickou arénou, v níž docházelo k regulérním myšlenkovým střetům, bylo ustavení tuniského Konstitučního shromáždění po říjnových volbách 2011. Celý proces nově probíhající institucionalizace však nedokázal obsáhnout všechny složky společnosti, zejména některé sociální třídy, která se zcela legitimně obávaly ostrakizace, případně vytlačení na okraj prostoru, v němž měla debata probíhat. Hlavní političtí vyjednávači náleželi ke starší generaci zastupované mj. Ennahda. Spolupráce mezi liberály představujícími opozici vůči Ben Aliho autoritářskému režimu (nikoli však jeho sekulární modernizaci) a islamisty je datována od roku 2005, kdy se Ennahda viditelněji zapojila do politického života. Stala se konzervativní moderátní stranou inspirovanou islámskými hodnotami, nikoli radikálním politickým islámem.

Revoluce přelomu let 2010/11 však nastolila zcela nová témata bezprostředně spojená především s generací mladých lidí, kteří se fyzicky střetávali v ulicích se zasahujícími policisty. Tato specifická skupina neměla vlastní politický či ideologický směr, kterým se chtěla vydat; jejím hlavním motivem byla celková frustrace. Nezaložila vlastní politickou stranu či jiné protestní hnutí, nicméně tato marginalizovaná tuniská mládež v rámci vnitropolitické scény existovala a ve chvíli, kdy o úspěchu revoluce již nikdo nepochyboval, získala větší sebevědomí a rozhodla se otevřeně postavit systému. Tento typ politického aktivismu, jehož vzrůstající vliv si mnozí Tunisané krátce předtím nedovedli představit,

byl nyní na scéně přítomen: džihádistická salafija. Jednoho z předních zástupců tohoto proudu, Ansar al-Sharia (tj. Stoupence božího práva sharia), tuniské Ministerstvo vnitra koncem srpna 2013 označilo za teroristickou organizaci vykazující četnou praktickou i symbolickou podobnost s Ben Aliho režimem (Allinson 2015: 301).

Volání po demokracii v tuniské společnosti na přelomu let 2010/11 nebylo požadavkem zcela neznámým; poprvé se zde objevil koncem 80. let 20. století. Jádro politické debaty se soustředilo na liberály ze střední třídy, Bourguibův národní projekt založený na tzv. tunisanství a nezávislosti. Později se k nim přidali marxisté-leninovci, kteří přijali za vlastní koncept liberální demokracie. Do roku 2011 jednotlivé politické hry spadaly pod tutéž sociální třídu a neodchýlily se od modernizačního projektu inspirovaného racionalismem a sekularismem, nicméně neopomenuly zdůraznit tuniskou odlišnost a výjimečnost oproti zbytku arabského světa. Po nástupu Ben Aliho k moci v roce 1987 došlo ke zdánlivé konsolidaci demokratického systému založeného na dohodě dvou politických entit v rámci jedné sociální třídy s totožnou vizí světa. Toto uspořádání však narušili islamisté, kteří se stali hlavní politickou silou díky volbám roku 1989, nicméně Ben Aliho režim odmítl uznat jejich legitimitu. Faktické vytlačení islamistů z politické arény nyní dostalo nový rámeček: boj proti civilizaci. Jejich návrat po dvou desetiletích v podobě volebního vítězství Ennahda, které zaznamenala prostřednictvím zcela transparentního klání, zformování vlády a postavení se do čela země, pro ně bylo satisfakcí (El Houssi et al. 2016: 30-32).

Triumf strany Ennahda v prvních porevolučních volbách 2011 představoval změnu, nicméně nikoli zcela zásadní. Opírala se o koncept tzv. tunisanství, mnozí z jejích členů zastupující zejména starší generaci nehlásali radikální postoje. Ennahda v okamžiku, kdy zvítězila ve volbách, nepředstavovala stranu vzdoru či rebelující mladé generace s cílem ustavit islámský stát. V popředí se naopak objevil apel spojený s umírněným politickým islámem a ambicí promlouvat hlasem konzervativní sociální střední třídy (El Houssi et al. 2016: 36).

5.1.4 ISLÁMSKÝ RADIKALISMUS V TUNISKU

V porovnání se salafistickým hnutím není Ennahda stoupencem myšlenky antisystémového radikalismu. Ten není v případě Tuniska novým jevem, fakticky byl přítomen po celou dobu formování národa a transformace po získání nezávislosti. Významněji promluvil do veřejného dění v roce 1983 během hladových bouří (tzv. Chlebové revoluce), poté počátkem 90. let 20. století, kdy se islamisté střetli se zástupci bezpečnostního aparátu

země. Porevoluční vývoj 2011 a generační cleavages ukazují, že tranziční institucionální proces v případě sjednocení rozličných sociální skupin existujících napříč tuniskou společností fakticky selhal. Patrné je toto tvrzení např. ve vztahu k antagonismu a radikalismu mládeže, kterou oslovily myšlenky džihádismu. Na scéně se objevilo nové sociální hnutí, Ansar al-Sharia, odvolávající se na tuniskou revoluci 2011. Z předcházejících desetiletí jej inspirovala Al-Qaeda a její koncept mučedníků, který však doznal v tuniském případě četných úprav a přizpůsobil se novému liberálnímu a demokratickému scénáři po faktickém zhroucení Ben Aliho režimu. Džihádisté z hlediska působení v tuniské společnosti nepředstavují nový jev. Přestože je společně s dalšími islámskými radikály Ben Aliho aparát cíleně potlačoval, nová generace těchto islamistů se v Tunisku opětovně vynořila nad hladinu začátkem 21. století. Její původ bývá některými autory vztahován k roku 2007, kdy skupina džihádistů pronikla na tuniské území a získala logistickou podporu od poměrně početné sítě v Sidi Bouzid, Sousse a Tunisu. Příznačné je v tomto ohledu rovněž zapojení mnohých Tunisánů do mezinárodního džihádistického hnutí; díky novému protiteroristickému zákonu z roku 2003 byli ve velkém počtu uvězněni. Radikalizace tuniské mládeže trvala více než jedno desetiletí a její džihádistický projekt se proměnil právě díky nečekané revoluci, k níž došlo v roce 2011. Posunul se od zabíjení k pozvání určenému nemuslimům, aby se seznámili s učením hlásaným islámem (Stein 2014: 150-151).

Velká islámská vlna, která představuje výsledek porevolučního vývoje v Tunisku i Egyptě, se váže k dlouhodobé represi všech forem organizovaného islamismu, politického i nepolitického. Islamismus se stal hlasem mládeže, která významnou měrou přispěla ke zhroucení Ben Aliho režimu, nicméně nedokázala své radikální postoje přeměnit v politický projekt. Během prvních dvou let porevoluční tranzice byl zaznamenán nový způsob socializace, který oslovil salafistickou mládež: silná duchovní motivace v podobě bojovnosti, jejíž odraz se promítl do vzájemné soudržnosti nižších společenských tříd v rámci jednotlivých příměstských či venkovských lokalit. Ansar al-Sharia primárně nepředstavuje náboženské uskupení; jedná o hnutí zastupující mladé lidi pocházející z nižších sociálních vrstev. Postupem času se však jeho ideologická osvěta promítla např. do přísného oddělení obou pohlaví v rámci sociální problematiky. Tento koncept mladých aktivistů se stal rámcem pro jejich ideové nastavení, jemuž vévodila mužská dominance ve veřejném prostoru. Společenskou funkci kavárny jako místa pro setkávání nyní převzala mešita, symbol muslimské komunity (Drevon 2015: 513). Jedinci se nově ztotožňují se zvláštní skupinou

vyvolených jednotlivců pomáhajících jim překonat sociální komplex svázaný s buržoazií, kterou mají před očima a díky níž jsou těmi, kdo selhali (Elbadawi, Makdisi 2017: 77-78).

Zmíněný proces tzv. salafizace je propojen s prvky změny a kontinuity. V okamžiku, kdy Ali Laraayedh, jedna z hlavních tváří Ennahda označil Ansar al-Sharia za teroristickou organizaci, nejednalo se o velké překvapení. Mezníkem se však stalo 15. září 2012, kdy bezpečnostní složky zasáhly během demonstrací před americkým velvyslanectvím v Tunisu. Od této chvíle veřejnost jako celek pocítila okleštění svobody slova, která se nově stala pojítkem všech, kteří se za ni rozhodli bojovat. Zhruba rok a půl poté, kdy padl Ben Aliho režim, Tunisko zaznamenalo pnutí mezi občany volajícími po právu veřejně vyjádřit svůj názor politického, resp. náboženského charakteru a státními institucemi, jejichž úkol spočíval v dohledu nad všeobecným veřejným zájmem. Džihádistický fenomén se stal pomyslným obětním beránkem, který státní aparát využil k okleštění svobody slova.

5.2 Další aktéři

Od vojenského převratu v roce 1952 egyptští liberálové, levicová hnutí a islamistická uskupení nedokázali vypracovat jasnou vizi spojenou s rolí státu zejména ve vztahu k sociální spravedlnosti; primárně s odkazem na zástupce střední a vyšší střední třídy egyptské byrokracie během Nasserovy vlády, která kolem sebe soustředila veškerý kapitál a měla prospěch z vedoucích postů v rámci státní správy. Společně s vrstvou významných obchodníků měli osobní zájem na ekonomických reformách s cílem navýšení zahraničních investic během Sadatova prezidentského mandátu. Politická angažovanost Muslimského bratrstva v podobě pokusu o přepracování vlastní ideologie, včetně reinterpretace myšlenek zakladatele hnutí Hassana al-Banna, je snahou o smíření demokracie s islámským konceptem: navrhovaný kompromis se opírá o rovné občanství zahrnující všechny společenské skupiny včetně žen a koptské menšiny, dále konzultace s občany a jejich ochranu před svévolným jednáním ze strany státu (Mellor 2014: 86).

Egyptská revoluce 25. ledna 2011 představovala příležitost pro všechna politická hnutí, aby se prohlásila za skutečné osvoboditele. Bezpochyby se jednalo o jedinečnou příležitost pro islamisty, liberály i socialistická uskupení k upevnění jejich pozic v rámci domácí politické scény. Například pro zástupce socialistického bloku revoluce značila jejich politický comeback: vytvořili novou Socialistickou frontu, do níž se začlenila Strana lidové

demokratické aliance, Socialistická strana, Komunistická strana a Revolucionářští socialisté. Mnozí z nich navíc dokázali navázat poměrně silná spojení s jejich evropskými protějšky.

Liberálové a levicové strany byly nicméně nadále většinou veřejností nahlíženy jako elitářské a sdružující příslušníky vzdělané vyšší střední třídy, které však nedokázaly mobilizovat masy v rámci porevolučního vývoje, aby upevnily své postavení jako Muslimské bratrstvo. Rovněž nebyly schopny představit životaschopnou alternativu k islamistickému politickému programu; navíc se jim nepodařilo sjednotit se před prvními parlamentními volbami listopadu a prosinci 2011. V neposlední řadě selhaly v postavení společného prezidentského kandidáta v červnových volbách 2012. Někteří autoři v této souvislosti hovoří o predátorském egyptském režimu s velmi slabě organizovanou opozicí (Pioppi 2013: 52).

Částečnou odpovědí na velmi tvrdou lekci, kterou islamisté liberálům a levici uštědřili, se stalo vytvoření Národní fronty spásy zastřešující liberální a levicovou opozici, v níž se objevily prominentní tváře egyptské politické scény, mezi nimi Mohamed El Baradei (Konstituční strana), Ayman Nour (Strana Ghad el-Thawra, tj. Revoluce zítřka), Amr Moussa (Strana kongresu) a Hamdein Sabahi (Lidé dneška). Národní fronta spásy se později zapojila do kampaně nazvané Tamarod (tj. Rebel), kdy posbírala celkem 15 milionů podpisů s cílem vyvolat hlasování o nedůvěře prezidentu Morsimu před 30. červnem 2013 značícím první výročí jeho inaugurace do úřadu egyptského prezidenta (Mellor 2014: 87).

Národní fronta spásy je některými autory primárně nahlížena jako silný opoziční blok vymezující se vůči Muslimskému bratrstvu, nikoli přinášející vlastní vizi demokratických a ekonomických reforem v Egyptě. Toto je mj. patrné na ideové roztržitosti jednotlivých stran zastoupených v Národní frontě spásy, přičemž některé podporují socialistické principy přizpůsobené době globalizace, zatímco jiné se přiklánějí k prohloubení užších vazeb na USA; další naopak tento směr jednoznačně odmítají. Muslimské bratrstvo na druhé straně zvolilo strategii postupné islamizace egyptské společnosti s cílem úplného naplnění své politické agendy. Taktika pro dosažení tohoto cíle mj. obsahovala dosazení nových editorů do státem vlastněných médií nakloněných Muslimskému bratrstvu, kdy vojáky nahradili imámové dosud působící ve veřejných mešitách (Mellor 2014: 87). Výzvou pro Muslimské bratrstvo se však stali i salafisté, kteří mu mohli odlákat nemalou část voličské základny – především díky svým jednoduchým a srozumitelným sdělením. Oproti Muslimskému bratrstvu se salafisté nemuseli obávat případného vyvolání zloby u vojenské

kliky nebo středových voličů, nicméně jejich vnitřní rozpory se staly překážkou pro další politický růst a vytvoření silné opozice vůči dalším hráčům, Muslimské bratrstvo nevyjímaje.

V tuniském případě se jedná o výjimečnou rovnováhu mezi dvěma protikladnými silami: islamistickými a sekulárními přispívajícími ke změně; současně zachování tamější kontinuity, která je navzdory tuniskému pluralismu svědkem boje mezi islamismem a modernismem inspirovaným Francií s důrazem na sekularismus. Veškeré debaty spojené s tímto tématem se pak zaměřují především na individuální svobody člověka ve společnosti. Na druhé straně stojí Ennahda hledající demokratický kompromis; v tomto ohledu však čelí jinému silnému hráči, radikálním islamistickým silám odmítajícím střední cestu hlášanou členy Ennahda a modernisty. Radikální tunišští islamisté se mj. ostře vymezují vůči konceptu střední třídy, o niž se moderní Tunisko po získání nezávislosti opíralo. Tunisko získalo nezávislost v roce 1956 a myšlenka národa z hlediska ideologie podpírala nacionalistické hnutí. Obdobně jako v dalších zemích regionu představoval zdejší nacionalismus důsledek boje za svobodu proti kolonizátorovi, v tuniském případě Francii. Osobnosti, které stanuly na politické scéně po získání nezávislosti, pocházely ze střední třídy a francouzského vzdělávacího systému, odkud čerpaly inspiraci pro vybudování nového státu. Klíčové pilíře představovaly modernita, ekonomický a sociální rozvoj; v neposlední řadě také sociálněkulturní zvyklosti, např. víra. Tato nová střední třída se stala páteří moderní tuniské byrokracie využívající modernizaci na úkor postupného odsouvání islámu na okraj veřejné sféry do prostoru čistě soukromého. Tomu měl mj. napomoci sekularismus, prozápadně orientovaná ekonomika a sociální instituce ve veřejné sféře. Ben Aliho režim navzdory svému autoritativnímu charakteru stejně jako mnozí tunišští sekulární modernisté byl přesvědčen o tom, že islamismus představuje překážku rozvoje a modernizace.

Nicméně zde ve skutečnosti, po odchodu Francouzů z Tuniska v roce 1956, existovaly dva proudy usilující o její dosažení: první vedl Habib Bourguiba, druhý Salah Ben Youssef (Rivetti, Di Peri 2015: 77). Bourguibova frakce s obdivem vzhlížela k Atatürkovu modelu a francouzskému racionalismu, zatímco Ben Youssefova skupina se přikláněla k Nasserovu panarabismu. První směr v podobě Bourguibovy radikální sekulární modernizace nakonec ve vnitropolitickém zápase převládl. Na scéně se opětovně významnějším způsobem objevil v roce 2011, kdy se Bourguibova koncepce tzv. tunisianité, čili tunisanství (El Houssi et al. 2016: 33) přímo střetla se staroislámským, resp. panarabským étosem, který se dostal do popředí díky Ennahda a jejímu nástupu k moci.

V Egyptě se poměrně živá debata v souvislosti s konceptem občanského státu objevila koncem 70. let 20. století na pozadí vzestupu islamistického proudu odehrávajícího se napříč regionem MENA. Egypt byl svědkem tohoto jevu v podobě trendu spojeného s tradičním oblékáním, zahalováním, osobní zbožností a častějšími návštěvami mešit, posílením náboženské rétoriky v médiích i ze strany představitelů státu. Ústava z roku 1971 poprvé v historii odkazovala na principy islámského práva sharia jako zdroje legislativy a islám byl označen za státní náboženství. Oficiální snahy uzákonit sharia v Egyptě se objevily roku 1978, což vyvolalo nesouhlas liberálních kruhů; od této myšlenky režim nakonec upustil. Úprava článku 2 ústavy provedená roku 1980 pak principy islámského práva sharia označila za primární zdroj legislativy, což někteří autoři označují za tzv. konstituční islamizaci.

V egyptském případě je samotná myšlenka občanského státu spojena s ovlivněním republikánskou filosofií, křesťanskými intelektuály a diplomaty z Francie i francouzských kolonií. Navzdory tomuto jevu z 19. století nicméně mnozí egyptští myslitelé včetně Muhammada Abduha nevěřili, že je možné evropské zákony a instituce automaticky převzít v jejich původní podobě: Egypťané by jim neporozuměli ani je nerespektovali.

6 ISLAMISTICKÁ DOKTRÍNA V RÁMCI ARABSKÉHO JARA 2011

6.1 Islamistické tendence a polarizace egyptské společnosti

Egyptská ústava z roku 1971, s dodatky přijatými v roce 2007, garantovala stejná práva mužům i ženám. Rok 2007 přinesl ženám kvóty pro zastoupení v parlamentu, což představovalo věc, o jejíž schválení Egyptanky dlouho usilovaly. Realita spojená se skutečným otevřením dveří ženám včetně domácího pracovního trhu však byla o poznání jiná. Během zmíněných 36 let zaměstnanost egyptských žen zaznamenala poměrně významný pokles na méně než 20%. Egypt nicméně ve stejném období ratifikoval významné mezinárodní dohody, mezi nimiž Konvenci pro odstranění všech forem diskriminace žen v roce 1981. Jako pozitivní pak mnozí experti hodnotí příspěvek Mubarakova režimu do celkového rámce legislativních reforem, zejména Zákona o dětech z roku 2008, jemuž předcházelo přepracování Zákona o rodinných soudech v roce 2004 dávající ženám právo přenést jejich národnost na své děti. Významný počín představuje schválení tzv. Khul zákona z roku 2000 upravujícího podmínky rozvodu s cílem usnadnit ženám o něj požádat, následně vypořádat všechny náležitosti s ním spojené. Ženám se dostalo práva rozvést se s manželem dle principů islámského práva sharia, přičemž musely svému muži vrátit veškeré statky nabyté během doby trvání manželství, které od něj dostaly; tato právní úprava se dočkala značné kritiky, která směřovala primárně na první dámu Suzanne Mubarak (Hafez 2014: 181). Změn v roce 2005 doznal také předpis týkající se rozvedených matek, s nimiž nově děti (syn i dcera bez rozdílu) zůstávali až do věku 15 let, poté případně přešli do péče otce a jeho domácnosti. Stát rovněž roku 2004 zřídil zvláštní Fond pro hmotné zajištění rodin a sirotků s cílem ulevit rozvedeným ženám či vdovám od finanční zátěže vyplývající z rozvodu a výchovy dětí pouze jedním z rodičů. Z opatření na podporu této sociálně znevýhodněné skupiny mělo prospěch celkem 6 až 7 milionů domácností (Khalil 2014: 135), v jejichž čele stála žena, což představovalo plných 22% všech domácností v Egyptě⁹. Nový zákon z roku 2004 rovněž upravil podmínky pro samotné uzavření manželství, přičemž garantoval snoubencům právo určit si náležitosti předmanželské smlouvy dle jejich vlastního uvážení. V rámci politických reforem bylo ženám nově vyhrazeno 64 přidáných křesel v parlamentních volbách 2010 (Morsy 2014: 214).

---

⁹ Muslimské bratrstvo myšlenku podpory samoživitelek opakovaně vyzdvihlo jako jednu ze svých priorit v rámci sociálních záležitostí, přičemž v roce 2012 zavedlo zanedbatelnou finanční spoluúčasť samoživitelek v případě zdravotního ošetření; náklady měl nově převzít státní Úřad pro zdravotní pojištění (Morsy 2014: 218).

Po Mubarakově odstoupení z prezidentského úřadu se však v egyptské společnosti objevila citelná polarizace zejména ve vztahu k advokátům politického islámu a jeho zavedení do praxe, přičemž jejich návrhy v drtivé většině případů představovaly opak opatření přijatých během Mubarakovy vlády. Důkazem je mj. proces vytváření nové egyptské legislativy po revoluci 2011, který dokazuje, že předchozí režim jednoznačně vycházel vstříc bohatším vrstvám na úkor chudších, nicméně např. tisk a média se těšila relativní svobodě. Někteří autoři se nicméně ohrazují proti argumentu, že všechny reformy schválené v průběhu Mubarakovy vlády byly špatné. Postavení žen v rámci legislativy i parlamentu se jednoznačně zlepšilo, nicméně étos provázející revoluci 2011 se primárně opíral o důrazné vymezení práv vůči prezidentovi. V ženské otázce se rovněž prokazatelně angažovala první dáma Suzanne Mubarak, která mj. založila Národní radu žen. Tato organizace však během revoluce, zejména pak po ní, ztratila veškerou viditelnost a její hlas nebyl vůbec slyšet. Velmi silně se proti této instituci vymezilo Muslimské bratrstvo volající po jejím okamžitém zrušení a nahrazení veškeré agendy spojené se ženskou otázkou jiným tématem: rodinou. Občanská společnost se mezitím přimlouvala za úpravu hierarchie a celkového nastavení Národní rady žen včetně zřízení menší porevoluční kanceláře s několika experty zabývajícími se rovností pohlaví v praxi včetně vytvoření úřadu zvláštního ombudsmana; dalším z úkolů měla být podpora rovných příležitostí v rámci pracovního zařazení na úrovni ministerstev, místních samospráv či watch-dogových spolků zaměřených na svobodu slova v médiích. Jeden z hlavních požadavků se mj. týkal odpolitizování Národní rady žen ve smyslu její nezávislosti na žádné z politických stran; jejími členkami se měly stát výhradně ženské aktivistky a zástupkyně feministických organizací působících v rámci neziskového sektoru. Zahájení této institucionální reformy trvalo déle než rok. Zatímco Nejvyšší rada ozbrojených sil, která převzala do svých rukou moc po Mubarakově odstoupení, podporovala přijetí změn v rámci Národní rady žen, Muslimské bratrstvo argumentovalo jejím historickým dědictvím: označovalo ji za nástroj bývalého režimu usilující o zpřetrhání vazeb a pout v egyptské rodině. Obdobný postoj zastávali také salafisté, kteří požadovali její úplné rozpuštění a přerozdělení jí svěřených finančních prostředků ve prospěch Národní rady pro lidská práva, resp. Národní rady pro dětství a mateřství (Morsy 2014: 217).

6.2 Příprava voleb

V červenci 2011 Nejvyšší rada ozbrojených sil schválila dodatky upravující nadcházející volby do dvoukomorového egyptského parlamentu: Lidového shromáždění

a Rady shura. Došlo ke snížení věkové hranice pro kandidáty z 30 na 25 let, resp. 35 pro druhé jmenované ústavní těleso. Platnosti nicméně pozbyly i kvóty pro zastoupení žen; nově bylo zaručeno zastoupení dělníkům a farmářům, na kandidátních listinách musela figurovat nejméně jedna žena. Během Mubarakovy vlády byly poprvé v historii jmenovány soudkyněmi také ženy, konkrétně roku 2003 celkem třicet, zatímco počet žen zvolených do Lidového shromáždění klesl z 3,9% v letech 1987 a 1990 na 1,8% ve volbách 2005. Roku 2010 došlo k navýšení počtu 64 křesel pro ženy, díky čemu jejich zastoupení dosáhlo 12% (Hafez 2014: 181). V Radě shura ženy posílily z 5,7% v roce 2000 na 7,9% roku 2007.

Porevoluční období v Egyptě však zaznamenalo citelný propad v návaznosti na uvedená čísla. Kvóty pro zastoupení žen, který Mubarakův režim zavedl a nezpochybňoval, zrušila přechodná ústava v roce 2012. V parlamentních lavicích v témže roce zastoupení žen dosáhlo 2% z celkových 508 křesel oproti 12% v posledním předrevolučním parlamentu před lednovou revolucí 2011. Jelikož Ústavní soud prohlásil volby za protiústavní a zmíněný parlament o šest měsíců později po jeho ustavení v roce 2012 rozpustil, oslabení žen v politickém životě bylo markantní (Morsy 2014: 217). Přestože jeho fungování nemělo dlouhého trvání, probíhala na půdě parlamentu poměrně vyostřená debata ve věci práv egyptských žen. Nezanedbatelná část nově zvolených poslanců a poslankyň nicméně požadovala revizi dosavadní právní úpravy – jednalo se především o zástupce islamistických stran. Muslimské bratrstvo se zaměřilo na problematiku rozvodu, také např. navrhlo snížení věkové hranice pro uzavření manželství z původních 18 na 14 let věku u dívek. Pohrávalo si rovněž s myšlenkou snížit věkové omezení v případě rozvedených manželství a ponechání dětí u matky; nově měl mít otec možnost získat děti do své péče ve 12 letech (syn), resp. 15 letech (dcera), což odůvodňovalo posílením užšího kontaktu mezi otcem a jeho potomky. Muslimské bratrstvo společně se salafisty ze strany al-Nour zároveň podporovalo zrušení platného zákona zakazujícího provádění ženské obřízky. Některé poslankyně z řad těchto islamistických stran argumentovaly právem každé ženy na svobodné rozhodnutí týkající se jejího těla¹⁰.

Otázce spojené s důstojností žen a rovností předcházela mj. incident z 16. prosince 2011, kdy před káhirským Úřadem vlády mladou protestující ženu svlečenou do půli těla fyzicky a slovně napadli zasahující policisté. O čtyři dny později došlo k masové mobilizaci

---

¹⁰ Dle údajů Světové zdravotnické organizace (WHO) celkem polovina egyptských dívek v předškolním věku podstoupila obřízku, přičemž byla tato předislámská praktika provedena z rozhodnutí rodičů dívek, nikoli jich samotných (Morsy 2014: 218).

egyptských žen; tisíce jich pochodovaly ulicemi a volaly po větší emancipaci. Nejvyšší rada ozbrojených sil se tehdy za uvedený incident, i jiné další včetně testů panenství u zadržených demonstrantek, jichž se zastal i soud (Hafez 2014: 173-175), veřejně omluvila a přislíbila důkladné vyšetření zmíněných událostí.

6.3 Kontroverzní porevoluční ústava z pera egyptských islamistů

Upozadění role žen ve veřejném životě prakticky stvrdilo sepsání nové egyptské ústavy nesoucí se v duchu myšlenkového soupeření mezi liberály a stoupenci politického islámu. V rámci poměrně bouřlivé debaty silně rezonovala zamýšlená podpora rovného zacházení vůči mužům i ženám ze strany státu v oblasti politického, kulturního, ekonomického a sociálního života, nicméně výhradně v souladu s nařízeními islámského práva sharia. Zmíněná formulace se nakonec v textu nové porevoluční ústavy neobjevila. Jedním z klíčových článků egyptské konstituce se nově stal článek 2, který ukotvil principy islámského práva sharia jako hlavního zdroje veškeré legislativy. Tato skutečnost však odrážela jiný problém, konkrétně možný výklad islámské jurisprudence několika různými způsoby včetně ohrožení práv žen. Samotní islamisté opakovaně během procesu vytváření nové ústavy otevřeně kritizovali ženskou emancipaci. Někteří vznesli námitky vůči přijetí zákona pojednávajícího o zamezení obchodu s lidmi, přičemž argumentovali tím, že může být v rozporu s provdáním dívek v 9 letech jejich věku či později během puberty. Jiní se např. vymezili proti návrhu zákona na ochranu žen před násilím a veřejně obhajovali své obavy z případného vydávání manželského sexuálního styku manželkou za znásilnění (Morsy 2014: 222-223). Ženy byly z procesu vytváření nové ústavy zcela vyloučeny, chyběly také v příslušných výborech zmocněných k vyjednávání s Nejvyšší radou ozbrojených sil po odstoupení prezidenta Mubaraka z prezidentského úřadu. Všeobecně se islamistické skupiny snažily omezit participaci žen v rámci politického života země. Totéž učinili také zástupci sekulárního proudu a liberálové apelující na rovnost pohlaví: politická soutěž mj. v podobě parlamentních voleb si dle jejich slov žádala výhradně mužské zastoupení (Hafez 2014: 173).

Porevoluční egyptská ústava z roku 2012 přijatá během vlády Muslimskeho bratrstva se např. nezmiňuje o obchodu se ženami a dětmi, což naopak otevírá dveře případnému uzavření manželství s nezletilými nevěstami či dětským manželstvím jako takovým. Zajištění fyzické bezpečnosti nebylo chápáno jako součást práva na zdraví. Kromě okleštění lidských práv, opomíjení práv žen a omezení svobody slova ve jménu ochrany náboženství mj. mohly

vojenské soudy projednávat případy civilistů. Z hlediska národního práva se Egypt vzdaloval standardům práva mezinárodního.

Ženskou otázku ve vztahu k egyptskému Muslimskému bratrstvu mnozí autoři pokládají za příklad skutečné ukázky politického islámu v praxi, přičemž poukazují především na odklon od pojetí moderní egyptské ženy v pracích Qasima Amina¹¹ z přelomu 19. a 20. století inspirované Evropou, současně vyznávající egyptské hodnoty a pamatující na tradice. Jednu z vůdčích postav moderního politického islámu v tomto ohledu ztělesňoval Muhammad Abduh¹² zdůrazňující např. vzdělávání žen; zároveň apeloval na nutné přijetí reformy, které by zcela odstranily dosavadní (vůči ženám nepřátelské) tradice ukotvené v tehdejší společnosti, např. polygamií. Na tyto myšlenky koncem 20. let 20. století navázalo Muslimské bratrstvo v čele s Hassanem al-Banna, nicméně ve zcela opačném duchu. Hnutí zdůrazňovalo jasné odlišení rolí ve společnosti mezi mužem a ženou, zároveň nadřazenost muže vůči ženě; al-Banna tuto tezi mj. opíral o přirozené fyzické rozdíly mezi oběma pohlavími. Tento argument vyzdvihovala také ženská odnož Muslimského bratrstva nesoucí název Muslimská ženská společnost¹³, kterou v jejích počátcích vedla Zeinab Al Ghazali¹⁴. Ženské tělo z jejího pohledu sloužilo především k zajištění reprodukce, pro roli matky a učitelky příští generace. Al Ghazali hovořila o roli žen v domácnosti a veřejné roli muže, z myšlenkového hlediska se přímo vymezila vůči západnímu konceptu ženské emancipace; chápala ji jako přehlížení původních norem ve vztahu k oběma pohlavím¹⁵.

Pro egyptské islamisty byla (ve vztahu k tématu případné rovnosti či nerovnosti muže a ženy ve společnosti) velkou výzvou revoluce v roce 1952. Nasser a Hnutí svobodných důstojníků se totiž opírali o myšlenku sociálně-kulturního systému, díky němuž měli mít všichni Egyptané a Egyptanky bez rozdílu rovný přístup ke všem zdrojům. Nasserův socialistický a sekulární režim tudíž z hlediska své podstaty odmítal jakékoli rozlišování na základě pohlaví. Vzdělání či přístup ke zdravotní péči měly být dostupné všem. Ženy získaly volební právo, historicky poprvé také zasedly v egyptském vládním kabinetu. Stále více se jich zapisovalo k vysokoškolskému studiu, významněji se rovněž uplatnily na domácím trhu práce - zejména z důvodu pokračující industrializace země. Vládní reformy se však žádným způsobem nedotkly rodinné problematiky. Změny přišly během Sadatova

---

¹¹ Žil v letech 1863-1908 (Hafez 2014: 180).

¹² Žil v letech 1849-1905 (Hafez 2014: 180).

¹³ V některých textech označována také jako Muslimské sesterstvo (Hafez 2014: 180).

¹⁴ Žila v letech 1917-2005 (Hafez 2014: 180).

¹⁵ Myšlenkám v minulosti hlásaným Al Ghazalim se dodnes dostává pozornosti mezi stoupenkyněmi islamistického proudu sympatizujícího s Muslimským bratrstvem (Hafez 2014: 180).

prezidentského mandátu, zejména díky aktivitám první dámy Jihan Sadat¹⁶, mezi nimi např. 1) zákon, díky jehož přijetí měla rozvedená žena právo být předem informována o úmyslu svého bývalého manžela znovu se oženit či 2) právo na ponechání dětí po rozvodu u matky včetně vyloučení toho, aby se musela odstěhovat z původního bytu či domu, kde společně rodina před rozvodem žila. Zejména tyto uzákoněné kroky se setkaly s velkou kritikou ze strany islamistické obce, ale i některých feministek, které je označily za prováděné shora a neohlížející se na skutečné potřeby všech zúčastněných. Během Sadatovy vlády se objevil nový sociopolitický diskurz projevující se mj. studiem egyptských dívek z vyšších společenských vrstev dle západního vzoru, totéž platilo také pro jejich oblékání. Jevem zcela opačným se stal trend zahalování v souladu s tradicemi islámu, čímž se ideologické rozdělení egyptské společnosti stalo ještě více viditelným¹⁷.

Následující etapa v čele se Sadatovým nástupcem Hosnim Mubarakem se kromě poměrně příznivého klimatu vůči ženám nesla ve znamení prohlubující se chudoby, což se mj. odrazilo v narůstající islamizaci na egyptském venkově. Mnohé ženy se začaly oblékat v souladu s principy tradičního islámského odívání. Tento trend nevyrazil, nadále pokračuje z důvodu celkového vzestupu islamismu v Egyptě jako 1) politické síly, 2) konzervativního sociálního diskurzu a potlačení ženských organizací. Zmíněné jevy současně přispěly ke vzniku porevolučního diskurzu, v němž převládla konzervativní polemika hlásaná stoupenci islamistického proudu na úkor sekulárního státu, který musel např. ženské otázky nadřadit jiné klíčové zájmy, konkrétně bezpečnost a vlastní legitimitu. Posilující role žen a jejich integrace do veřejného života byla v minulosti spjata s modernizací a zformováním sekulárního státu. Oslabení náboženské hierarchie včetně kontroly společnosti a vytvoření sekulárních institucí umožnilo ženám získat vlastní prostor mimo přímý dohled patriarchálního společenství; díky vzestupu islamistického proudu byl však tento prostor vytvořený státem ohrožen.

Dalším z argumentů podporujících myšlenku úspěšného vzestupu egyptských islamistů je absence skutečně silného ženského hnutí v postkoloniálním sekulárním státě; konkrétně v případě Egypta během Nasserovy vlády v 50. a 60. letech 20. století stát politické islamistické organizace cíleně potlačoval, jejich přítomnost napříč veřejnou sférou byla

---

¹⁶ Tzv. Jihaniny zákony.

¹⁷ Sadatův život a politickou kariéru násilně ukončil atentát provedený důstojníkem Khalidem Islambulim, stoupencem islamistického hnutí Islámský džihád.

zanedbatelná, totéž však platilo pro ženské spolky¹⁸. Práva, kterých se jim v této době dostalo, si nevydobyly samy, ale získaly je v rámci širšího korporativistického modelu, v němž stát usiloval o modernizaci prostřednictvím začleněním různých skupin ve společnosti a stal se garantem jim nově přidělených práv (El-Mahdi 2010: 382-383). Charakter sekulárního státu pod Nasserovým vedením je však často přeceňován: jednotlivá osobnostní práva včetně úpravy týkající se rozvodu, dědictví či rodičovských práv podléhaly islámskému právu sharia, oficiálně jedinému zdroji veškeré jurisdikce.

Kontroverzní islamistická ústava z roku 2012 opírající se o dohled státu nad etickými a náboženskými záležitostmi (Pahwa 2013: 202) se dočkala významného přepracování a následného podrobení referendu ve dnech 14. až 15. ledna 2014. Klíčové změny se dotkly relativního posílení občanských práv a svobod, větší autonomie armády a možnosti vyjádřit nedůvěru hlavě státu. Následovaly prezidentské volby konané mezi 26. a 28. květnem 2014, v nichž al-Sisi porazil levicového politika Hamdeena Sabahiho; prezidentskou přísahu složil 8. června 2014 (Bhuiyan 2015: 507).

Z hlediska samotného politického programu a zapojení Muslimského bratrstva do porevoluční tranzice představuje jedno z nejvýznamnějších témat právní úprava statutu žen či koptské menšiny; do popředí se rovněž dostala otázka ženské obřízky či včlenění původně islamistických návrhů do nově sepisované egyptské ústavy, která se měla opírat o islámské právo sharia. Navzdory aktivnímu zapojení žen v porevolučních volbách jako voliček, kandidátek či aktivistek bylo jejich zastoupení na půdě jednotlivých institucí nadále velmi omezené. Ve vztahu k debatě spojené s moderní demokracií a bojem proti diskriminaci po roce 2011 v Egyptě byla věnována pozornost tématu rovnosti, sebeurčení a solidarity (Morsy 2014: 213).

S ohledem na islamistické probuzení lze konstatovat, že téměř všechna hnutí tohoto proudu si prošla tranziční fází zejména na politické úrovni, tj. přeměnou z reformistického, protestního či revolucionářského proudu v politické strany. Zaznamenala totožnou zkušenost perzekuce ze strany režimu, mnohdy byla prohlášena za ilegální, pod vnějším tlakem se často rozpadla a jejich činnost byla ochromena, což je případ Egypta, Maroka, Tuniska či Alžírka. Islamistické organizace navíc operují v různém prostředí a odlišných podmínkách: některé

---

¹⁸ Dle některých autorů je neexistující demokratický model a chybějící zkušenost s demokratickým politickým uspořádáním hlavní výzvou pro lidskoprávní aktivistky. Mnohé z nich však uvádějí, že v Egyptě zcela chybí jakékoli ženské sociální hnutí s feministickou agendou; hlavní důvod spatřují v nepříznivém politickém prostředí bránícím vzestupu hnutí se zmíněným politickým programem (El-Mahdi 2010: 384).

v rámci vícestranického systému a atmosféře relativní politické liberalizace, jiné pod křídly autoritářského režimu s dominantní politickou stranou. Tyto specifické podmínky bezprostředně ovlivňují chování islamistických hnutí a jejich vztah k vládnoucímu režimu. Nezanedbatelný počet z nich navíc nadále prochází ideologickou proměnou. Přestože z ideologického hlediska odkazují na islám, výklad jednotlivých politických, sociálních a ekonomických témat se může odlišovat. V minulosti, zhruba během uplynulého století, v rámci islamistické agendy převládaly otázky spojené s reformou a obrozením, modernitou vs. autenticitou, demokracií, nacionalismem, postavením žen, menšin či vztahů se Západem. Současné výzvy islamistického proudu se primárně váže k pokusu o odstranění stávajícího režimu a ustavení islámské vlády, nechybí ani tradiční rétorika spojená se vzájemnou solidaritou, jednotou muslimského národa, ekonomickou, politickou a kulturní nezávislostí, kontrolou nad vlastním přírodním bohatstvím a statutem Palestiny. Vzestup islamistů v muslimské společnosti bezprostředně souvisí s ekonomickou krizí, vnitřními problémy, nestabilní bezpečnostní situací a extremistickými náladami (Shahin 1997: 1-3). Současný přístup vychází z Islámské revoluce v Íránu roku 1979, nicméně není monolitem. Klíčové je totiž hledání odpovědi, zdali vzestup islamistických hnutí souvisí výhradně se vzniklou krizí. Richard Dekmejian popisuje šest faktorů, které ji vyvolávají: krize identity, nelegimita vládnoucích elit, zneužití moci a útlak, třídní konflikt, vojenská nekompetence a modernizace. V takovém okamžiku přichází islámský fundamentalismus přinášející odpověď na všechny typy krize, protože islám umně pracuje s duchovním zázemím a psychologickou oporou. Dekmejian současně upozorňuje, že muslimští fundamentalisté jsou fanatici, dogmatici, agresivní, autoritářští, netolerantní, paranoidní, idealističtí, rigidní a submisivní. Také hovoří o islamistické hrozbě a fundamentalistické výzvě; vládnoucím elitám doporučuje, aby na ni reagovaly prostřednictvím strukturálních reforem, systematické socializace a moderátní role státu, nikoli přímé konfrontace s jeho oponenty (Dekmejian 1996: 3-8).

V souvislosti s muslimskými intelektuály a islamistickým proudem lze hovořit o třech kategoriích: 1) stoupcích normativního přístupu chápající islám jako ucelený neměnný kulturní systém, který nelze změnit, 2) muslimech vzhlížejících k Západu jako zdroji napodobování a reinterpretace islámu – mezi ně náleží sekularisté, nacionalisté, komunisté či islámští modernisté, 3) proudu sdružujícím oba předchozí, tj. střízlivé hodnocení západní civilizace a nezpochybňování islámu jako základní normy pro život v moderním světě.

7 ZAHÁJENÍ TRANZICE V TUNISKU A EGYPTĚ 2011

Ben Aliho odjezd ze země vytvořil v Tunisku konstituční krizi: existovaly dva ústavní předpisy, z nichž ani jeden nebyl v praxi uplatněn od roku 1987. První z nich, článek 56, hovořil o dočasném omezení výkonu pravomocí prezidenta republiky, kterého v takovém případě formálně nahradí prostřednictvím přechodného zastávání jeho funkce předseda vlády. Druhý, konkrétně článek 57, pojednával o trvalém odnětí prezidentského úřadu hlavě státu, přičemž v tomto okamžiku přichází na řadu předseda Poslanecké sněmovny, jehož úkol spočívá v přípravě volby nového prezidenta republiky během 60 dní, na které je jeho přechodný mandát omezen.

Protesty v ulicích však neutichaly, demonstranti byli netrpěliví a nespokojení s pomalým tempem ohlášených reforem. Násilné střety včetně úmrtí několika protestujících vyústily v Ghannouchiho odstoupení dne 27. února 2011. Do funkce dočasného předsedy vlády jmenoval přechodný prezident Fouad Mebazaa bývalého předsedu Poslanecké sněmovny Beji Caida Essebsiho. Svě vládní funkce opustili všichni členové Ghannouchiho kabinetu, ale Vysoká komise pro politickou reformu zrušena nebyla. Tuniská občanská společnost společně s nevládními organizacemi a dalšími politickými stranami vytvořila zvláštní Výbor pro ochranu revoluce, který měl být mediátorem mezi požadavky protestujících a hlavním vyjednavatelem s vládou. Dne 15. března 2011 došlo ke sloučení Výboru pro ochranu revoluce a Vysoké komise pro politickou reformu vedenou Yadh Ben Achourem: nově nesla název Vysoká komise pro naplnění cílů revoluce, politickou reformu a demokratickou tranzici. Sdružovala celkem 150 členů, mezi nimiž byli 1) zástupci politických stran, konkrétně za každou stranu 3 členové, z toho povinně alespoň 1 žena, 2) reprezentanti nevládních organizací – za každou organizaci dvě osoby, 3) zástupci regionů – vždy jedna osoba, 4) rodiny mučedníků revoluce – vždy jeden zástupce. Zbylé členy představovali prominentní Tunisané, převážně intelektuálové a významní podnikatelé. Dne 23. března 2011 Mebazaa na základě Ben Achourova doporučení pozastavil platnost ústavy z roku 1959 prostřednictvím zvláštního dekretu s odůvodněním, že nezaručovala demokratické, pluralitní, transparentní a nestranné volby. Mělo být zvoleno Konstituční shromáždění s cílem připravit návrh nové ústavy, zatímco Ben Achourova komise začala pracovat na novém volebním zákonu. Křesla byla rozdělena rovným poměrem mezi všechny politické strany. Ennahda se začala profilovat jako jediný zástupce se sklonem k islamismu, kterému chyběli přirození spojenci.

Konstituční shromáždění mělo být zvoleno prostřednictvím uzavřených kandidátních listin a proporčního zastoupení napříč 33 okrsky s průměrnou velikostí okrsku 6,6 křesel. Ennahda však dne 28. června 2011 v rámci vyjádření protestu rezignovala na všechny mandáty v Ben Achourově komisi, protože nesouhlasila s odložením voleb z původního červnového termínu na říjen 2011; jako druhý důvod svého jednání uvedla schválení z jejího pohledu kontroverzního zákona o politickém financování, jelikož se cítila být z jeho projednávání fakticky vyloučena (Rivetti, Di Peri 2015: 11).

7.1 Ustavení tuniského Konstitučního shromáždění

Volby do Konstitučního shromáždění proběhly dne 23. října 2011. Obecně je toto hlasování experty pokládáno za vítězství demokracie v arabském světě, navzdory mnoha výzvám, které se během schvalovacího procesu příslušných zákonů objevily. Volební účast přesáhla 90%. Nakonec bylo stanoveno celkem 31 okrsků, z toho 27 v Tunisku a zbylé 4 v zahraničí: Ennahda ovládla všechny. Získala celkem 40% odevzdaných hlasů promítnutých do 87 křesel z celkových 217 v rámci Konstitučního shromáždění¹⁹. Ve většině volebních okrsků Ennahda ovládla přední dvě příčky uzavřených kandidátních listin poměrného zastoupení. Díky volbám do zmíněného tělesa se objevila na špičce politického systému, který ještě v roce 2010 věznil některé z jejich členů zejména starší generace. Získala moc díky všeobecným demokratickým volbám, po jejichž konání během uplynulých desetiletí volala. Tímto byla nyní schopna uvést do praxe svou vizi islámské demokracie.

Existuje několik možných výkladů úspěchu Ennahda ve volbách roku 2011: měla jednoznačně nejlepší pole působnosti než jakákoli jiná politická strana. Byla jedinou, která disponovala kanceláří ve všech 27 tuniských obvodech, čímž prakticky obsáhla téměř každé větší město napříč celým Tuniskem. Také zvolila nejlepší marketingovou strategii: ze zavedeného aktéra v podobě staré, etablované strany dokázala vytvořit novou strukturu ihned po lednové revoluci 2011. Členové militantního stranického křídla, kteří byli po dlouhou dobu věznění, začali ihned pracovat pro stranu; totéž platí pro jejich kolegy dosud působící v ilegalitě. V porovnání s egyptským Muslimským bratrstvem neposkytovala Ennahda v Tunisku stejné sociální služby, přesto byl její kredit viditelně přítomen v mnoha tuniských městech. Hlavní tvář a vůdce Ennahda, Rachid Ghannouchi, se stal během předvolební kampaně národním hrdinou, na něhož byli mnozí ochotni hodiny čekat, aby jej

---

¹⁹ Pokud by Ben Achourem vedená komise zvolila d'Hondtovu metodu, Ennahda by obsadila až 69% všech křesel v Konstitučním shromáždění (Rivetti, Di Peri 2015: 11).

osobně spatřili či se s ním setkali. Ennahda Ghannouchiho popularity mistrně využila právě během kampaně, kdy cestoval po celém Tunisku. Straně se také velmi rychle, po mnoha letech pobytu jejího ideového vůdce v exilu, podařilo oživit stranické sítě především v jednotlivých regionech.

Někteří autoři se domnívají, že půdu pro vítězství Ennahda v prvních porevolučních volbách 2011 připravila sama tuniská společnost, jejíž střední třída se začala postupně upínat k oživení islámu během posledních let Ben Aliho vlády; jedním z důvodů byla mj. parazitická povaha tuniského vládnoucího režimu v podobě kleptokracie. První vlaštovkou se v tomto ohledu stala koránská asociace pojmenovaná Riadh Ennasr založená šesti mladými muži v roce 2007 v jednom z předměstí hlavního města Tunisu, kde žila střední třída. Zmíněnou skupinu zklamal způsob náboženské výuky místního muslimského duchovního, jehož osobu pokládali za jednoho z mluvčích Ben Aliho režimu. Proto vyhledali jiné islámské učence, kteří k výkladu Koránu přistoupili naprosto odlišně, v souladu s tzv. pravověrným islámem. Během tří let se do studijních kurzů zapsalo 1 800 osob, z toho 1 200 žen (Rivetti, Di Peri 2015: 12).

K volebnímu triumfu Ennahda přispěla velká angažovanost mladých aktivistů pocházejících ze střední třídy, kteří společně se starší generací v podobě militantního křídla strany navrátili se z exilu v evropských zemích a opustivši tuniské věznice zahájili ofenzivu. Jako bývalé opoziční hnutí disponovala širokou, nicméně dosud nedostatečně zkoordinovanou sítí všech svých členů. Nejvyšší stranické vedení se před revolucí 2011 nacházelo v zahraničí, členská základna střední úrovně se ve větší míře dokázala vyhnout uvěznění v Tunisku a byla zaměstnána v různých profesích. Návrat hlavní tváře Ennahda, Rachida Ghannouchiho, do Tuniska přispěl ke sjednocení několika proudů, které ve straně existovaly. Významně do tohoto procesu promluvila mladá stranická členská základna, převážně konzervativní, která chápala Ennahda jako nástroj pro přeměnu Tuniska dle jejích představ, k čemuž mělo napomoci důsledné vyloučení sekularistů působících v politice během vlády Ben Aliho režimu a skutečná obroda islámu.

Významným faktorem, který přispěl k vítězství Ennahda, byla slabá organizovanost tuniských sekulárních politických stran. Jediným životaschopným islámským politickým projektem lákajícím případné hlasy voličů se jevila být právě tato strana, která dokázala přesvědčit občany mající blízko k náboženství. Současně představovala prakticky jedinou viditelnou a skutečně prominentní opoziční skupinu, která se vymezila vůči Ben Aliho

režimu, přičemž první svobodné volby po jeho politickém pádu byly jednoznačně o důsledném odstřížení se od minulosti zosobněné právě jím.

Posledním možným výkladem vzestupu Ennahda je její přístupnost vůči konsensu: ještě před samotnými volbami 2011 veřejně oznámila svůj záměr vytvořit vládnoucí koalici společně s jednou či vícero sekulárními politickými stranami. Lidskoprávní aktivista Moncef Marzouki, předseda strany Kongres pro republiku, deklaroval zájem být součástí takového projektu. Totéž potvrdil i Mustafa Ben Jaafar, předseda socialistické strany Demokratické fórum práce a svobod. V rámci povolebního vývoje se straníční lídři zmíněných tří stran skutečně sešli a předem si rozdělili nejvyšší pozice ve státě: Hamadi Jebali, dosavadní generální sekretář Ennahda se stal předsedou vlády, Marzouki prezidentem republiky a Ben Jaafar předsedou Konstitučního shromáždění.

Ennahda upřednostňovala vládu v koalici, nejlépe společně se dvěma dalšími sekulárními stranami s cílem vytvořit model vícestranické demokracie vhodné pro Tunisko. Důraz na vytvoření zmíněné koalice a snahu o dosažení politického konsensu lze ostatně spatřit i v samotné stranické strategii zvolené během procesu vytváření nové tuniské porevoluční ústavy.

Mezi hlavní výzvy, s nimiž se Ennahda po převzetí moci potýkala, patřila nedostatečná zběhlost v ekonomických tématech včetně chybějícího dlouhodobého záměru pro boj s nezaměstnaností či růst jednotlivých národních hospodářských ukazatelů. V oblasti zahraniční politiky byla jedním z nejdůležitějších témat nestabilita a bezpečnostní hrozby spojené s Alžírskem, Libyí či Mali, které se bezprostředně promítly mj. do vzestupu salafistického proudu v Tunisku včetně zavraždění dvou prominentních postav sekulární opozice, Chokriho Belaida a Mohameda Brahmeho. Jejich násilná smrt ohrozila proces přípravy nové ústavy.

Sekularisté stranu Ennahda vystavili ostré kritice včetně obvinění týkajícího se údajného tolerování projevů násilí a extremismu. Současně se vůči ní vymezili také salafisté, kteří zpochybňovali její vedení včetně náboženského aspektu moci. Ennahda nicméně nadále zůstávala moderátní politickou stranou, která dokázala přilákat i voliče tradičně nehlasující pro hnutí otevřeně spjatá s islámem. Zároveň neustoupila ve věci islámského práva sharia, kterým (na rozdíl od hlasitého apelu salafistů a jimi svolaných demonstrací na jaře 2012) nechtěla doplnit novou tuniskou ústavu. V návaznosti na počínání salafistického proudu nejen v této věci ministerský předseda Ali Laarayedh ze strany Ennahda

koncem srpna 2013 oficiálně zařadil salafisty náležející k Ansar al-Sharia na seznam teroristických organizací. Samotný vztah mezi Ennahda a salafisty byl nicméně dvojsečný; její čelní představitelé vydávali nečitelná prohlášení týkající se stranických pozic ve vztahu ke konstituční reformě, přičemž usilovali o vyvážený postoj s cílem udržet konzervativní a umírněný elektorát, jehož hlasy ji vynesly k moci. Částečná zmatečnost v podobě zmíněné rétoriky ze strany Ennahda nahrávala sekularistům. Někteří z řad Ennahda v rámci Konstitučního shromáždění opakovaně navrhovali nábožensky motivované předpisy včetně nerovného dědického podílu mužů a žen dle principů islámského práva sharia, kriminalizaci útoků na náboženství či ukotvení sharia jako hlavního zdroje legislativy. Ennahda nicméně všechny tyto úvahy odmítla a konečný návrh nové tuniské ústavy žádnou z nich neobsahoval. Její politické chování v tomto směru jednoznačně dává smysl: vyjednávala na dvou frontách, sekulární i salafistické, s perspektivou udržení moci a snahou obhájit své vítězství v příštích volbách.

Politická vyjednávání v rámci Konstitučního shromáždění probíhala ve třech výborech: 1) konstitučním majícím na starost celkovou koordinaci a načrtnutí kontur nové ústavy, dále její preambuli, listinu práv a svobod, legislativní a exekutivní pravomoci, justiční systém, ústavní orgány a autority na úrovni samospráv, 2) legislativním zodpovídajícím za všeobecnou legislativu; práva, svobody a zahraniční záležitosti; finance, plánování a rozvoj; hospodářskou činnost; ekonomickou činnost; základní infrastrukturu a životní prostředí; sociální věci; obchodní záležitosti, 3) zvláštním, pod který spadala nařízení a imunita, také otázka mučedníků revoluce či boj proti korupci a reforma administrativy.

Jednotliví zástupci Ennahda v Konstitučním shromáždění představovali velmi různorodou skupinu sdružující politicky široké náboženské spektrum s odlišným regionálním původem či stupněm vzdělání. Všichni se nicméně vyznačovali pevným spojením se svými domácími komunitami a větším či menším islamistickým cítěním. Mnozí z těchto delegátů žili po delší dobu v zahraničí, na rozdíl od mnoha jejich sekulárních kolegů nepodléhali zbožňování francouzské stopy a jejímu otisku napříč tuniskou společností. Naprostá většina z nich dlouhodobě patřila mezi členy Ennahda. Získali dobré vzdělání, nicméně někteří z nich nemluvili plyně francouzsky; jejich druhým jazykem byla především angličtina. Všichni bez výjimky však hovořili i psali arabsky, což jim dávalo značnou výhodu v rámci sepisování nové ústavy.

Zástupci Ennahda ovládli polovinu všech křesel vyhrazených volebním okrskům ve Francii, Itálii, Německu, obou Amerikách (severní i jižní) a Evropě (zastupující Tunisany žijící v zahraničí), konkrétně 8 z 16. V případě stranického rozložení Konstitučního shromáždění Ennahda získala 87 křesel, z toho necelých 50% představovaly ženy se 42 mandáty. Několik jejích členek zastávalo vysoké pozice v jeho vedení včetně místopředsednické funkce či křesla předsedkyně Výboru pro práva a svobody. Širší zastoupení žen v rámci stranického aparátu Ennahda nicméně nadále zůstalo nenaplněno, jelikož výkonný výbor Ennahda řídili výhradně muži. Tento jev lze však přinejmenším částečně vysvětlit tím, že většina členek Konstitučního shromáždění vstoupila do řad Ennahda po tuniské revoluci 2011, zatímco muži již před jejím vypuknutím. Ženy přesto disponovaly vyšším vzděláním než jejich mužští kolegové, např. z hlediska odbornosti trojnásobně převyšovaly počet právníků v jednotlivých výborech. Z hlediska organizovanosti a koordinovanosti pak všichni zvolení zástupci a zástupkyně Ennahda vykazovali příkladný přístup. V porovnání s jinými stranami se nejčastěji zapojovali do debat i hlasování (Rivetti, Di Peri 2015: 16-18).

7.2 Ennahda a kompromis

Vnitřní struktura Ennahda se oproti době jejího vzniku, tj. roku 1981, výrazněji nezměnila. Opírá se o čtyři články oprávněné k rozhodování: všeobecné shromáždění, předsedu strany, výkonný výbor a shura, tj. poradní sbor. Všeobecné shromáždění je tvořeno více než 1 000 zástupců volených prostřednictvím jednotlivých národních okrsků, kteří se každoročně scházejí, aby společně definovali stranické priority a zvolili nové vedení. Celkem 150 členný poradní sbor, tzv. shura, bývá volen členy Všeobecného shromáždění a jeho úkol mj. spočívá v rozhodování úzkoprofilových témat. Předseda Ennahda zároveň řídí výkonný výbor, který dle vnitrostranických regulí rozhoduje vždy v souladu s principy, jimiž se celá strana v politice řídí. Výkonný výbor je primárně tvořen staršími členy strany blízkými vůdčí postavě zosobněné Rachidem Ghannouchim.

Stranická kultura v případě Ennahda vykazuje vysoký stupeň loajality a hlasování v souladu s rozhodnutími přijatými Výkonným výborem. Samotný proces rozhodování se vyznačuje jasnou, centralizovanou strukturou. S ní mj. souvisí podřízenost zvláštního stranického orgánu řízeného jedním z místopředsedů Ennahda, do jehož gesce spadá kultura, mládež a mešity. Tento jev dokládá formální nastavení strany, která současně staví do popředí svůj sociální projekt - stejně jako egyptské Muslimské bratrstvo. Ennahda primárně usiluje

o opětovné nastavení tuniské společnosti v souladu s principy islámu a vytvoření ideové základny pro Tunisany, kteří se o ni chtějí opřít. Osobní zapojení a identita přímo ovlivňují politický názor, přičemž jednotlivé možnosti výběru představuje sama politická strana.

V rámci 8. kongresu Ennahda během července 2012 probíhala debata, zdali by mělo dojít k jasnému oddělení mezi stranou a hnutím. Starší generace hlasovala pro sjednocenou unii, myšlenku rozdělení podporovali zejména mladí členové radikálního křídla argumentující příkladem egyptské Strany spravedlnosti a rozvoje, která byla formálně oddělena od tamějšího Muslimského bratrstva. Jasně vymezení hranice mezi oběma entitami dle podporovatelů tohoto názoru umožňuje islamizovat společnost prostřednictvím práva a politiky, mj. prostřednictvím principů islámského práva sharia jako zdroje veškeré legislativy spojené s novou ústavou země. Tento argument naopak nepokládali za klíčový stoupenci umírněného stranického proudu, pro které stál na prvním místě zmíněný sociální projekt.

Umírněné postoje v rámci politického islámu hlášaného Ennahda, zejména kompromis, mnohé překvapily především během procesu vytváření nové konstituce v průběhu jara 2012, kdy netrvala na zapracování článku pojednávajícího o islámském právu sharia jako zdroji legislativy země. Právě taková formulace totiž představuje bod, od něhož nejsou mnohé islamistické strany napříč světem islámu ochotny ustoupit. Hlavní debata se od otázek spojených s náboženskou problematikou posunula k rozdělení exekutivních pravomocí ve státě s cílem primárně zamezit hrozbě nastolení náboženské či vojenské diktatury. V rámci prvotního projednávání tohoto tématu na čistě stranické úrovni vedení Ennahda doporučilo uvést islámské právo sharia jako jeden ze zdrojů legislativy, nakonec však od uvedení tohoto tématu do praxe zcela upustilo.

Role náboženství přesahující hranice islámského práva sharia se stala jádrem sporu mezi Ennahda a tuniskými sekulárními stranami, mj. kvůli návrhu článku hovořícím o odpadlictví od víry v případě urážky principů islámu. Tento předpis byl nakonec z návrhu nové ústavy vyňat a nahrazen formulí stvrzující, že za náboženství ručí stát, přičemž jej zároveň chrání prostřednictvím svobodného vyznání a posvátnosti náboženských míst.

Druhou kontroverzí se stala debata spojená s odpadlictvím od víry v rámci islámu, tzv. takfir; Ennahda totiž původně navrhovala v ústavě zakotvit definici islámu jako státního náboženství. Nakonec zmíněný článek nedoznal změn a plně se v tomto ohledu shoduje

se zněním předchozí tuniské ústavy, která islám označuje za náboženství země, nicméně státu nepřisluší principy víry jakkoli vnucovat.

Tuniské sekulární strany se zapojení Ennahda do procesu vytváření nové ústavy nejprve obávaly, především pak případných dodatků, jimiž by islamisté eventuálně posílili svou moc v budoucnu. Tyto obavy se nakonec ukázaly jako liché: ústava se neodvolává na islámské principy jako zdroje legislativy²⁰.

Exekutivní pravomoci se (po odstranění témat spojených s islámským právem sharia) dostaly do popředí v souvislosti se systémem vládnutí v zemi. Ennahda upřednostňovala parlamentní uspořádání s oslabenou rolí prezidenta republiky, případně nepřímo volenou hlavou státu, zatímco sekulární strany se přikláněly k variantě silného prezidenta vůči parlamentu. Panovala obecná shoda všech politických aktérů na tom, že nejvhodnějším modelem pro novou tuniskou demokracii bude princip shura, tedy rozhodování na základě konsensu, který představuje jeden ze základů islámského vládnutí. Sekularisté usilovali o ukotvení prezidentského nebo poloprezidentského systému, který chápali jako nejlepší možný způsob pro kontrolu vládnoucí Ennahda. Stoupenci politického středu naopak apelovali na přijetí prezidentského systému podobného USA, přičemž připomínali, že Ennahda získala ve volbách téměř 40% hlasů, nicméně zbylých 60% Tunisánů by podpořilo sekulárního prezidentského kandidáta (Rivetti, Di Peri 2015: 23). Dne 22. dubna 2013 svou kandidaturu do úřadu hlavy státu oznámil Beji Caid Essebsi, kterého podpořila hlavní opoziční strana s názvem Nidaa Tunis založená v červnu 2012 a vymezující se vůči Ennahda.

7.3 První překážky

Pokračujícímu porevolučnímu demokratizačnímu procesu vévodila debata týkající se načrtnutí trajektorie voleb a ustavení nezávislé Volební komise. Dne 24. července 2013 se sešla ke schůzi, na níž měl být jmenován poslední člen v rámci její vyváženosti. O den později byl zavražděn Mohamed Brahmi, opoziční člen Konstitučního shromáždění, známý sekulární politik; scénář jeho smrti kopíroval vraždu jiné tváře téhož proudu, Chokriho Belaida zabitého v únoru 2013. Obě násilná úmrtí značně ztížila pozici Ennahda na domácí

---

²⁰ Na rozdíl od pákistánské ústavy, v níž figuruje instituce Islámského soudu, mezi jehož kompetence spadá případné projednání chybného výkladu islámu; v případě egyptské ústavy schválené všelidovým referendem 2012 se jednalo o vytvoření Konzultativní rady islámských duchovních, zároveň právních expertů (Rivetti, Di Peri 2015: 22).

politické scéně. Opoziční sekulární síly jí mj. vyčítaly neschopnost spolupracovat s radikálními islamisty, kteří pravděpodobně zmíněné vraždy vykonali. Zároveň prostřednictvím tuniských novinářů vyšlo najevo, že americké velvyslanectví v Tunisu varovalo tamější Ministerstvo vnitra ve věci možného ohrožení Brahmeho na životě. Ennahda oba útoky zacílené na Belaida i Brahmeho ostře odsoudila. Po Belaidově zavraždění tehdejší předseda vlády Hamadi Jebali veřejně hovořil o vytvoření nového kabinetu, v němž by zasedli výhradně technokraté. Vedení jeho domovské Ennahda jej však nepodpořilo, v důsledku čehož rezignoval na svou funkci: nahradil jej Ali Laarayedh.

Brahmeho zavraždění se prakticky překrývalo s egyptskými protesty volajícími po odstoupení prezidenta Mohameda Morsiho z funkce. Tunišští sekularisté nejprve požadovali rezignaci ministerského předsedy Laarayedha, krátce poté celé vlády. Ennahda na tento apel přistoupila, nicméně jej podmínila dokončením veškerých prací spojených s novou ústavou. Fakticky došlo k zablokování činnosti Konstitučního shromáždění; do dění však začali promlouvat aktéři, kteří nebyli zvoleni – konkrétně tuniská odborová centrála UGTT s kapacitou zorganizovat generální stávkou či přivést do ulic statisíce Tunisánů schopných opakovat revoluční scénář 2011. Dalším nezvoleným, nicméně mocným hráčem se stala strana Nidaa Tunis požadující kromě odstoupení vlády Ennahda a její nahrazení kabinetem technokratů také rozpuštění Konstitučního shromáždění a vytvoření expertní komise, která by se zaměřila na přezkoumání návrhu nové ústavy.

Ennahda během vyjednávání s UGTT v zásadě souhlasila se svým odstoupením, následně vypsáním nových voleb a dokončením konstituce. Krátce poté však své rozhodnutí změnila a odchod z domácí politické scény podmínila dokončením nové ústavy. UGTT svolala demonstrace namířené proti Ennahda; situace se zklidnila zejména díky prezidentu Marzoukimu, který apeloval na nastolení národního dialogu mezi hlavními politickými hráči s cílem vnitropolitickou krizi vyřešit, což se na přelomu roku 2013/14 skutečně podařilo. Národní dialog byl formálně ukončen k 14. prosinci 2013 současně s oznámením změny na postu předsedy tuniské vlády: Aliho Laarayedha nahradil Mehdi Jomaa²¹.

Po ukončení Národního dialogu se Konstituční shromáždění vrátilo ke svému původnímu úkolu včetně několika kontroverzních ustanovení. Jeden z dřívějších návrhů nové tuniské ústavy zaručoval ženám stejná práva jako mužům. Několik ženských hnutí

---

²¹ Laarayedh se stal prvním islamistickým ministerským předsedou v rámci arabského světa, který dobrovolně odstoupil z funkce.

a nevládních organizací, sekulárních i nábožensky orientovaných, se vymezilo vůči názoru, že práva žen jsou odvozena od mužských; článek 20 nakonec hovoří o rovnosti mužů a žen v rámci jejich práv i povinností.

Vývoj v porevolučním Tunisku je prvním případem, kdy se islamistická vládnoucí strana chopila vůdčí role v rámci procesu utváření nové ústavy sepsané po demokratických volbách. Ennahda se chovala jako zcela racionální politický hráč nijak se neodlišující od svých sekulárních protějšků. Tuniská ústava ani v nejmenším nenaznačuje alternativu islámského modelu vlády, který Rachid Ghannouchi ve svých raných pracích srovnává s tzv. západní demokracií. Ennahda v rámci tuniského porevolučního vývoje 2010/11 opřela svou vládu o demokratické instituce včetně uspořádání spravedlivých voleb, multipartismu či mocenské rovnováhy. Upustila od odvolávání se na islámské právo sharia, neusilovala o vytvoření náboženských soudů. V porovnání s islamistickými prvky protkanou egyptskou ústavou z roku 2012 se jedná o viditelný rozdíl: egyptský text se v tomto případě opíral o principy islámského práva a kleriky z káhirského al-Azharu. Ennahda naopak v Tunisku neusilovala o důsledné propojení islámu a demokracie; upřednostila kompromis mezi oběma zmíněnými pozicemi, čímž ponechala pouze velmi malý prostor islamismu (El Houssi et al. 2016: 42).

V souvislosti s tuniskou tranzicí a procesem sepisování nové ústavy někteří autoři upozorňují na odlišnost v porovnání s tzv. Sametovými revolucemi v Polsku, Maďarsku či na Ukrajině, které nevyústily v konstituční změnu. Jednotlivé ústavy východoevropských zemí dle zmíněného hodnocení převážně odrážejí omezení vlády jedné strany, nikoli moci státu, což se promítlo do okamžitých konstitučních změn a následné transformace během delšího časového úseku. V Tunisku byl konstituční proces úspěšný, protože dokázal omezit vládu jedné strany i dominantní postavení státu; z tohoto důvodu je tuniský příklad vzorem tranzičního konstitucionalismu v podobě liberalizace politického prostoru a ukotvení liberálního přístupu jako takového. Jiné hodnocení pracuje ve vztahu ke zmíněné tuniské zkušenosti s konfliktní transformací započatou pouličními protesty, která však neporušila ústavní pořádek (El Houssi et al. 2016: 11).

Pragmatické postoje Ennahda jsou patrné rovněž ve vztahu k tuniské zahraniční politice; vedení vládnoucí strany si uvědomuje, že přátelské vazby na Evropu i Ameriku představují základ dobrého postavení Tuniska v rámci mezinárodní komunity.

Proč Ennahda přistoupila ke kompromisu a zaujala umírněné stanovisko v klíčových tématech spojených s novou ústavou? Někteří autoři se domnívají, že byla slabým vyjednávačem (Rivetti, Di Peri 2015: 28); jiné názory hovoří o prosté kalkulaci, díky níž se Ennahda snažila zalíbit sekularistům a zvýšit své šance na případné opakování úspěšného volebního scénáře, tj. vítězství. Mnozí odhadovali, že po dokončení prací na nové ústavě s největší pravděpodobností dojde ke změně kurzu nastaveného Ennahda a její politika se stane více konzervativní.

Z hlediska stranické ideologie si Ennahda přeje vládu islámského práva v Tunisku, nicméně je vnitřně rozpolcena mezi realisty (což se odráží na její moderátní politice) a idealisty (zosobněné především duchovními). Převážil však společný zájem Ennahda a sekularistů, kteří dali přednost upevnění demokracie po pádu autokracie řízené Ben Alim.

Samotný konstituční proces je v tuniském případě přímým opakem egyptské zkušenosti s vládou Muslimského bratrstva, které s ostatními hráči (vyjma salafistické strany al-Nour) nejednalo a odmítlo ustoupit ze svých pozic ve vztahu k islámskému právu sharia. Sekulární opozice společná zasedání k nové ústavě bojkotovala a Muslimské bratrstvo posilovalo svůj vliv díky spojení s kleriky z al-Azharu.

7.4 Egyptská tranzice: armáda v popředí

Nejvyšší rada ozbrojených sil pozastavila platnost ústavy 11. února 2011. Následný stav, kdy zmíněné těleso elitních důstojníků egyptské armády řídilo chod země bez jakékoli demokratické opory, trval do 12. srpna 2012. Vojáci nařídili vytvoření menšího výboru složeného z expertů, který měl vypracovat dodatky k ústavě; součástí této pracovní skupiny se stali také tři soudci Ústavního soudu. Zcela nová ústava však byla přijata až referendem vyhlášeným nově zvoleným prezidentem Mohamedem Morsim 25. prosince 2012. Tato konstituce pozbyla platnosti 3. července 2013, kdy nejvyšší velení egyptských ozbrojených sil převzalo moc do svých rukou a Morsi byl z prezidentského úřadu fakticky odstaven. Egyptský příklad však nemá obdoby s ohledem na revoluční uspořádání, kdy představitelé soudní moci markantním způsobem zasahují do vnitropolitického dění a spolupracují s generály, politiky či vedením bezpečnostních složek státu (Křížek, Záhořík 2017: 17). Soudci egyptského Ústavního soudu totiž sehráli velmi výraznou roli především v roce 2011, kdy naprostá většina změn prováděných armádními elitami stála mimo zákon. Dalším obdobným příkladem je také rozpuštění prvního egyptského porevolučního parlamentu,

k němuž došlo v červnu 2012. Právě počínání Ústavního soudu bylo jedním z důvodů, proč prezident Morsi usiloval o co nejrychlejší sepsání nové ústavy včetně brzkého uspořádání referenda, které ji mělo schválit. Ústavní soud poté do dění na egyptské vnitropolitické scéně významněji promluvil v červenci 2013, kdy zpochybnil platnost ústavy schválené prosincovým referendem 2012. Mezitím se Adly Mansour, předseda zmíněné instituce, stal dočasným egyptským prezidentem. Egyptské soudnictví mj. tímto aktem potvrdilo vlastní prominentní postavení a aktivní zapojení do politického života v zemi včetně volebního procesu (Frosini, Biagi 2015: 33).

Role egyptského Ústavního soudu v centru porevolučních změn o rok později již nebyla významná. Navzdory očekávání některých právních expertů nezpochybnil legitimitu přinejmenším částečně kontroverzních kroků Nejvyšší rady ozbrojených sil. Armádní špičky nejprve pozastavily platnost ústavy, následně vládly pomocí ústavních dodatků připojených ke konstituci z roku 1971, přičemž tento krok podrobily všelidovému referendu; poté zmíněné dodatky nevložily do nerevidované ústavy 1971, ale v březnu 2011 vydaly tzv. Konstituční deklaraci opírající se z velké části o znění dřívějšího dokumentu, v němž byly provedeny vskutku zanedbatelné změny (Ottaway 2017: 164).

7.5 Role egyptského Ústavního soudu

Překvapivé uvolnění dosavadní ustálené praxe se naopak dotklo Ústavního soudu, který se díky novému armádnímu dekretu uvedenému do praxe dočkal větší svobody. Nově mohla zmíněná instituce sama rozhodovat o své hlavě, která měla být zvolena ze tří služebně nejstarších členů; tímto krokem a nově získanou vnitřní autonomií se egyptský Ústavní soud stal z hlediska světového srovnání jistým unikátem (Strasheim, Fjelde 2014: 341-342). Otázkou však zůstává jeho skutečná legitimita v očích egyptské veřejnosti, zejména s ohledem na postavu svého předsedy Faruqa Sultana, kterého mnozí chápali jako součást bývalého režimu, nově blízkého spojence armády. Přejícná ústava vytvořená egyptskou armádou v březnu 2011 mj. určila předsedu Ústavního soudu hlavou volební komise pro klání o prezidentský úřad. Tento člověk následně určil jiného soudce, který se měl stát tzv. hlavním administrátorem zmíněné komise. Celkové počínání zmíněného tělesa je však odbornými kruhy hodnoceno poměrně kriticky, přičemž jedním z důvodů byla diskvalifikace několika kandidátů, která se zřejmě opírala o reálné důvody, nicméně pachut' jisté kontroverze v tomto ohledu nadále přetrvávala. Poměrně viditelnou postavou Ústavního soudu se v tomto období stala Tahani al-Gebali: jediná žena v jeho řadách, současně historicky první soudkyně

jmenovaná do této instituce. Zejména její hlasitou obhajobu vojenské vlády opírající se primárně o varování spojené s hrozbou posilujících islamistických nálad v zemi mnozí pokládali za názor Ústavního soudu jako celku.

Někteří soudci se v této době mj. stali politickými poradci a opakovaně se účastnili jednání věnovaným přípravě parlamentních voleb. Roli Ústavního soudu v rámci porevolučního vývoje však začali zpochybňovat salafisté, stoupenci radikálního islamistického politického křídla, kteří jej označovali za jeden z opěrných bodů Mubarakova režimu a překážku skutečné legislativní reformy. V okamžiku, kdy se nově zvolený parlament v lednu 2012 sešel ke své první schůzi, někteří poslanci náležící k islamistickým frakcím volali po přezkoumání statutu a pravomocí Ústavního soudu, nejen parlamentu. Jednalo se o začátek konfliktu, který následně spustil konstituční krizi, jejímž důsledkem bylo pozměnění kurzu egyptské tranzice (Ottaway 2017: 166-167).

7.6 Egyptský parlament a sepsání nové ústavy

První schůze nově zvoleného egyptského porevolučního parlamentu svolaná na leden 2012 se nesla především ve znamení frustrace mnohých poslanců, kteří poměrně rychle zjistili, že veškeré projednávané otázky fakticky podléhají finálnímu schválení ze strany Nejvyšší rady ozbrojených sil. Na půdě parlamentu bylo mj. potřeba co nejrychleji projednat zásadní otázky spojené s reformou Ústavního soudu, nicméně především poslanci zvolení za islamistické strany přistoupili k obstrukcím. Tento stav věci přispěl k rozpuštění parlamentu, k němuž Ústavní soud formálním způsobem přistoupil 14. června 2012; odborníky je tento krok nahlížen jako politicky motivovaný (Frosini, Biagi 2015: 3). Již dřívějším dekretem armády z podzimu 2011 bylo rozhodnuto o uspořádání parlamentních voleb prostřednictvím smíšeného systému: dvě třetiny poslanců měly být zvoleny proporčním hlasováním, zbylá třetina individuální volbou, tj. přímým výběrem kandidáta. Ústavní soud shledal tento způsob s ohledem na ústavu jako chybný, přičemž argumentoval zejména omezeným přístupem nezávislých kandidátů k získání poslaneckého mandátu. Jako znepokojivé a uspěchané pak mnozí odborníci hodnotí překotné rozhodování Ústavního soudu, který v uplynulých letech z hlediska vynaloženého času vskutku důkladně projednával veškerá jemu předložená témata, nicméně v tomto případě jednal až překvapivě rychle. Velkým kritikem zmíněné instituce se mj. s ohledem na nastalou situaci stalo Muslimské bratrstvo, které však poměrně záhy slavilo velký triumf v podobě vítězství svého kandidáta Mohameda Morsiho v prezidentských volbách konaných v červnu 2012. Nově zvolená hlava

státu se snažila v souladu s pravomocemi jí náležejícími obnovit činnost parlamentu, ale Ústavní soud tento pokus prezidenta republiky zablokoval. Zástupci sekulárního proudu i některé armádní elity se opakovaně sešli se soudkyní al-Gebali a jednali o právních možnostech, jakým způsobem obnovit pravomoci Nejvyšší rady revolučního velení, o které ji prezident republiky připravil (Saouli 2015: 320).

Morsi však zahájil jinou ofenzivu: tentokrát ve vztahu k vojenským elitám, konkrétně Nejvyšší radě ozbrojených sil. Prostřednictvím vlastní Konstituční deklarace penzionoval špičky zmíněného tělesa významně promlouvajícího do porevolučního dění 2011 v Egyptě, současně jim upřel právo jakýmkoli způsobem dohlížet na politický proces v zemi (Landolt, Kubicek 2014: 998). Sám Morsi měl však již brzy učinit nezvratný krok, na který dopltil nejen on, ale i celé vládnoucí Muslimské bratrstvo.

Opoziční demokratické síly poměrně záhy otevřely hlasitou veřejnou debatu ve vztahu k islamizačním tendencím Muslimského bratrstva a provádění zásadních změn na domácí scéně nemajících v moderních politických dějinách Egypta obdoby. Islamisté získali prezidentský úřad a převahu v Konstitučním shromáždění; v získání parlamentní většiny jim bylo zabráněno pouze díky zmíněnému zásahu Ústavního soudu v podobě rozpuštění parlamentu. Opozici se však nedařilo vytvořit jasnou strategii, díky níž by dokázala zabránit vzestupu egyptských islamistů. Někteří z řad aktivistů, kteří vyšli v roce 2011 do ulic, se snažili oživit revoluční nálady a vyvolat pouliční myšlenkovou mobilizaci, nicméně Muslimské bratrstvo přistoupilo téměř okamžitě k protiútokům.

Morsi nechal vypracovat nový dodatek přechodné ústavy v listopadu 2012, jehož prostřednictvím celý konstituční proces vyňal z jakékoli právní revize. Tento krok včetně odvolání generálního prokurátora experti označují za velmi kontroverzní. Egyptskou společnost hluboce rozdělil, počínání Muslimského bratrstva se naprosto vymklo právnímu rámci. Islamisté mj. uspořádali velkou demonstraci před budovou Ústavního soudu, čímž fakticky ochromili jeho činnost; také cíleně vyvolávali strach mezi soudci, kteří z titulu svého mandátu měli stát mimo politiku, ale v tuto chvíli napříč veřejným prostorem chyběla jakákoli síla k jejich cílené ochraně (Saouli 2015: 317-318).

Členové Ústavního soudu lobovali za posílení autonomie této instituce včetně výslovného ukotvení zmíněného principu v nové egyptské ústavě. Soudu bylo nabídnuto křeslo v Konstitučním shromáždění, které však odmítl; ponechal si pouze částečně poradcovskou roli. Během vnitropolitické krize v listopadu 2012 byla ze své funkce odvolána

al-Gebali; nová ústava schválená o měsíc později určila mimo předsedy Ústavního soudu dalších deset soudců, kteří pod něj měli spadat. Tyto pozice automaticky přešly na prvních deset seniorních členů senátu, al-Gebali byla až jedenáctá v pořadí a křeslo na ni nezbylo.

Ústavní soud jako celek se v návaznosti na klíčové změny provedené vládnoucími islamisty během roku 2012 necítil komfortně; parlamentní většina Muslimského bratrstva pro něj představovala velkou protiváhu, mj. s ohledem na politickou kampaň islamistického proudu, který navrhoval provedení důkladné revize stávajícího právního rámce s cílem okleštit pravomoci této instituce. Následně se egyptská veřejnost stala svědkem neustálého dohadování spojeného s přípravou volebního zákona, jehož znění opětovně pozměňoval Morsi i Ústavní soud. Zmateně jednala také horní parlamentní komora, což se ve výsledku promítlo do opakovaného odložení parlamentních voleb. Krátce před armádním převratem v červenci 2013 horní komora egyptského parlamentu schválila další z návrhů volebního zákona a Ústavní soud se jím začal zabývat. V okamžiku, kdy však do hry vstoupila armáda, nejvyšší vojenští představitelé zcela ponechali stranou plán tranzice, který mj. počítal s přezkoumáním zmíněného návrhu Ústavním soudem (Frosini, Biagi 2015: 40).

Předzvěstí stažení této instituce z boje a snahy vyhnout se bezprostřední konfrontaci s vládnoucími islamisty se stalo překvapivé rozhodnutí Ústavního soudu ve věci ponechání zákazu pro egyptské diplomaty ke sňatku s cizími státními příslušníky v platnosti, čímž popřelo svůj názor z minulosti. Samotná instituce vznikla roku 1969 jako tzv. Nejvyšší soud; mezinárodní reputaci si získal během 90. let 20. století pod předsednictvím 'Awada al-Murra, přičemž mnozí experti oceňovali zejména jeho aktivistický přístup v různých oblastech. V roce 2000 a během pokračující Mubarakovy vlády získal nálepkou osobní spřízněnosti se samotným prezidentem, jehož politiku prostřednictvím přijatých rozhodnutí jednoznačně podporoval (Ahmed 2011: 4-6).

Během éry, kdy stál v čele egyptského Ústavního soudu al-Murr, bylo všem soudcům v celé zemi zakázáno uzavřít sňatek s občany cizí země. Jeden z nich však toto nařízení odmítl uposlechnout a obrátil se na soud. Až samotný Ústavní soud poté příslušnou úpravu zákona zrušil a toto rozhodnutí opíral mj. o praxi v různých státech světa, judikaturu jiných soudů a jednotlivé nástroje spojené s mezinárodními lidskými právy. Mubarak během své vlády, zejména poslední dekády v prezidentském úřadu, Ústavní soud fakticky ovládal; významně se proměnil jeho přístup, který se nově vyznačoval poměrně bojácnými rozsudky. Po Mubarakově politickém pádu se zmíněné instituci podařilo přesvědčit armádní špičky,

aby jí zaručily naprostou autonomii (Ottaway 2017: 129-130). Dle nezávislých odborných kruhů se hlavní politické bitvy po revoluci v roce 2011 následně promítly mezi otevřenou oponenturu Ústavního soudu vůči vládnoucímu Muslimskému bratrstvu; ve skutečnosti se však odehrála ještě významnější změna.

V návaznosti na rok 2011 se porevoluční období v Egyptě neslo především v duchu rozpuštění parlamentu, lidových demonstrací před budovou Ústavního soudu a výzev spojených s Konstitučním shromážděním. Tyto viditelné a hlasité ideové střety však zastínily pozvolnou proměnu jurisprudence zmíněné instituce stojící na vrcholu egyptské soudní soustavy. Nařízení týkající se rozpuštění parlamentu v červnu 2012 svým charakterem připomínalo al-Murrovu dobu s ohledem na egyptskou konstituční tradici a mezinárodní charakter jednotlivých právních principů. Následoval však myšlenkový obrat stvrzený mj. obnovením zákazu ze strany Ústavního soudu pro diplomaty k uzavření sňatku s cizími státními příslušníky. Nově vyhlášená porevoluční Konstituční deklarace tento zákaz nezmiňovala, tudíž oponenti zmíněného nařízení zcela logicky argumentovali nepodloženým omezením svých osobnostních práv. Egyptský Ústavní soud 90. let 20. století prokázal poměrně značnou myšlenkovou nezávislost, nicméně totožná instituce po roce 2012 jasně potvrdila vykročení směrem naprosto opačným (Landolt, Kubicek 2014: 990).

O nutnosti vypracování a schválení nové egyptské porevoluční ústavy hovořila Nejvyšší rada ozbrojených sil poprvé v březnu 2011, kdy vydala konstituční deklaraci počítající s uspořádáním parlamentních voleb. Zvolení členové obou komor parlamentu měli následně zvolit nové Konstituční shromáždění. K tomuto kroku skutečně došlo. Následné soudní rozhodnutí nařídilo rozpuštění zmíněného tělesa s tím, že se nejedná o zastupitelský orgán v plném slova smyslu – své vlastní členy do něj napřímo nominoval parlament. Po zásahu soudu bylo poté zvoleno nové, v pořadí druhé Konstituční shromáždění. Mnozí se obávali, že dojde k jeho rozpuštění, mj. proto schválil parlament příslušný odpovídající zákon pro případ, pokud by taková situace skutečně nastala. Hlavním důvodem této přijaté právní úpravy bylo dostat ze hry administrativní soudy, protože legislativní roli primárně sehrával parlament. Ten schválil návrh porevoluční egyptské ústavy, který odeslal ke schválení Nejvyšší radě ozbrojených sil, ale odpověď nepřišla. V červnu 2012, krátce po schválení zmíněného návrhu, byl parlament rozpuštěn. Mohamed Morsi, kandidát Muslimského bratrstva, se stal novým egyptským prezidentem.

Spory ohledně jednotlivých pravomocí a postavení uvnitř systému se mj. promítaly do činnosti Ústavního soudu, který celý schvalovací proces spojený s ustavením Konstitučního shromáždění a přípravou nové ústavy chápal jako výlučně svůj hlavní úkol stojící mimo veškeré běžné vyjednávací kanály; nepokládal ho za obyčejný administrativní akt (Bernard-Maugiron 2011: 47-48). Ústavní soud pak revoluční období ohraničil uspořádáním voleb do obou komor parlamentu a volbami prezidentskými. Tímto krokem bylo potvrzeno, že Morsimu nenáležela autorita k vydávání jakýchkoli konstitučních deklarácí. Dalším příkladem svědčícím o jisté míře nespokojenosti s islamistickým vedením země a jím učiněných právních kroků byly některé kritické komentáře ústavních soudců k předloženému (následně referendem schválenému) návrhu nové ústavy 2012; někteří z nich na své funkce rezignovali. Ústavní soud se rovněž vymezil vůči volebnímu zákonu, jehož prostřednictvím se volilo do horní komory egyptského parlamentu. Tato kritika však byla jeho oponenty smetena ze stolu, jelikož se jednalo (v případě absence dolní komory) o jedinou legislativní autoritu v zemi. Členové Ústavního soudu také vyjádřili poměrně hlasitý nesouhlas se zákonem pojednávajícím o vyhlášení mimořádného stavu v zemi, resp. jeho možném zneužití.

Částečné usmíření mezi egyptským Ústavním soudem a prezidentem Morsim nemělo dlouhého trvání, zejména s ohledem na poměrně rychlé zhroucení systému včetně pozastavení platnosti ústavy z roku 2012. Dle některých autorů jednotlivé konstituční bitvy trvající zhruba dva a půl roku nepochybně přispěly k vypuknutí druhého lidového povstání proti Morsiho režimu v roce 2013, které vyústilo ve vojenský převrat. Jednotlivé konstituční otřesy nicméně nevedly k marginalizaci Ústavního soudu jako jedné z klíčových institucí, jeho role naopak nabyla na významu a posunula jej do středu dění a rozhodování. Krátce po Morsiho vynuceném odchodu z prezidentského úřadu dosadila armáda do čela země tehdejšího předsedu Ústavního soudu Adlyho Mansoura, jehož mandát měl být pouze dočasný. Mansour mj. dohlížel na přípravu nové ústavy, kterou měly za úkol dvě jím jmenované komise; začala také příprava prezidentských voleb 2014.

Příklad egyptského Ústavního soudu během porevolučního vývoje 2011 dokládá především jeho houževnatost a zásadovost. Rok 2012 fakticky ochromil jeho činnost a vliv, nicméně zmíněná instituce dokázala tento stav překonat a obnovit svou roli v rámci egyptské vnitropolitické scény (Frosini, Biagi 2015: 47).

7.7 Muslimské bratrstvo v čele tranzice

Egyptské Muslimské bratrstvo nikdy v minulosti (s ohledem na vlastní ideové vymezení) nebylo revolučním hnutím z hlediska politického směřování ani ideologie. Společnost chtělo reformovat shora s výhledem případného ustavení islámského státu. Revolucionářské ambice Muslimských bratrů v roce 2005 veřejně vyloučil mj. Mohammed Mehdi Akef, jedna z předních postav hnutí: od svého založení v roce 1928 se neangažovalo v rámci jakýchkoli protestů usilujících o změnu režimu, resp. se nezapojilo dříve než bylo jasné, jakým směrem se bude další politický vývoj ubírat.

Z hlediska situace panující uvnitř Muslimského bratrstva zhruba od roku 2000 došlo k částečnému rozčarování některých členů, kteří měli zájem podílet se větší měrou na veřejném politickém životě v Egyptě. Jednalo se o hlavní důvod zformování nového reformistického křídla usilujícího o návrat k politickým myšlenkám a odklon od tradičních jím rozvíjených aktivit na poli duchovní a kazatelské činnosti či vzdělání. Tímto krokem Muslimské bratrstvo rezignovalo na roli částečně ilegálního opozičního hráče nemajícího skutečnou šanci uvést svůj islamistický projekt do praxe (van der Krogt 2015: 383).

Přicházející egyptská revoluce 2011 pro něj byla povzbuzením. Nejprve prokazatelně váhalo, nicméně poté se vrhlo do víru událostí. Na vnitropolitické scéně chyběl aktér obdobné velikosti a významu, vedení Muslimského bratrstva tento okamžik vyhodnotilo jako strategicky výhodný a aktivně vstoupilo do již probíhajících demonstrací proti Mubarakovu režimu. V tomto ohledu lze hodnotit jako mylný mj. výrok tehdejšího amerického ministra zahraničí Johna Kerryho, který Muslimské bratry označil za zloděje revoluce dětí Tahriru (Pargeter 2016: 15). V okamžiku, kdy se hnutí přidalo k egyptské revoluci, se totiž stalo jeho hlavní hybnou silou. Po méně než dvou týdnech od okamžiku vypuknutí lednových protestů 2011 zahájilo vyjednávání s režimem, proti němuž se vymezilo; současně využilo první možnosti, která se mu naskytla, aby s ním uzavřelo dohodu, přestože v ulicích nadále protestovali lidé odmítající jakýkoli kompromis se špičkami Mubarakova aparátu. Muslimské bratrstvo se však přinejmenším částečně dostalo do své vlastní pasti, protože mu chyběla hmatatelná agenda, kterou však vydávalo za požadavky lidu tlumočené jeho prostřednictvím. Tato strategie se mu vyplatila. Zejména mezi parlamentními říjnovými volbami 2011 a počátkem ledna 2012 zcela ovládlo proces probíhající tranzice (Ottaway 2017: 151).

Mediální obraz hnutí vytvořený směrem k egyptské veřejnosti se primárně opíral o myšlenkovou čistotu a absenci politické zkušenosti včetně podílu na minulé vládě, proti

níž lidé v souvislosti s Mubarakovým režimem protestovali. Mnohé Egyptěany také oslovilo možné ztotožnění s islámem včetně jeho odrazu do politické praxe. Navzdory tomu byl výsledek Muslimského bratrstva v prvních porevolučních parlamentních volbách 2011 překvapivý: jím vytvořená koalice získala 47,2 všech odevzdaných hlasů (Pargeter 2016: 16). Hnutí si uvědomovalo mezinárodní i domácí pozornost, která se na jeho budoucí politické kroky upírala: začalo pracovat na odstranění dojmů mnohých spojeného s hladem po moci. Opakovaně potvrdilo, že neusiluje o politickou dominanci na vnitropolitické scéně, nepostaví vlastního kandidáta pro prezidentskou volbu a jednoznačně přijímá názorový princip dělby moci ve státě. Zároveň odmítlo myšlenku islamizace Egypta, ale chtělo se vrátit k islámským kořenům a tradicím. Jedním z bodů jeho politického programu se stala sebe prezentace spojená s moderním politickým islamistickým hnutím schopným čelit výzvám současného vládnutí. V okamžiku, kdy započatá tranzice postoupila do další fáze, bylo očividné, že hnutí dostojí některým z očekávání hovořících o absenci jakékoli jasné vize spojené s dalším směřováním země. Muslimské bratrstvo postupně svými jednotlivými rozhodnutími vytvářelo dojem nedůvěryhodného aktéra, jehož skutečný cíl představoval získání moci a ukončení tranzice.

V 80. letech 20. století bylo Muslimskému bratrstvu povoleno aktivně se účastnit parlamentních voleb, nicméně jeho kandidáti museli soutěžit jako nezávislí či v rámci koalic s jinými stranami. Tato příležitost nepředstavovala více než pouhou kosmetickou změnu Mubarakova režimu, nicméně hnutí vycítilo příležitost ohraničit si svůj vlastní prostor v rámci politické arény. Skrze pevné ukotvení uvnitř stávajícího systému mohlo pokračovat v jednom z klíčových bodů svého programu, tj. nápravě jedince. V prezidentských volbách 2005 hnutí veřejně podpořilo Mubarakovy ambice pro opětovnou kandidaturu do čela státu; v témže období rovněž přesunulo svou pozornost směrem k zahraniční politice, kterou chtělo rozvíjet ve spojitosti s umírněnějším výkladem a snahou představit se jako moderátní síla schopná aktivně působit uvnitř pluralitní a demokratické společnosti. V tomto ohledu někteří autoři upozorňují na značný ideový odklon od původní rétoriky Muslimského bratrstva vyznačující se primárně náboženským rámcem svých ambicí či vymezením vůči západní civilizaci (Martini 2009: 329).

Tato dichotomie se mj. odrazila ve vnitřní krizi projevující se např. v podobě rozkolu mezi reformisty a stoupenci konzervativního křídla. Především mladí členové hnutí hlasitě volali po zapojení do lidových protestů v lednu 2011. Muslimské bratrstvo jako celek odmítlo podílet se na nich jako organizace, nicméně svým členům umožnilo případnou individuální účast. Mladší členská základna, především studenti, v tomto případě přesvědčovali známé

seniorní tváře hnutí, mezi nimi Mahmouda Izzata, Mahmouda Ghozlana, Mohameda Morsiho, Issama Al-Araiana, Saada Al-Katatniho, Mohameda Beltagiho či Hushama Issa, aby se také zapojili. Všichni jmenovaní změnili dosavadní strategii v návaznosti na tzv. Pátek hněvu dne 28. 1. 2011 a plánované káhirské demonstrace včetně Milionového pochodu dne 1. 2. 2011.

Během zmíněných protestů Muslimští bratři opustili islamistická hesla a vyčkávali na další kroky Mubarakova režimu, které se skutečně dostavily. Navzdory předchozím prohlášením učiněným nejužším vedením hnutí ve věci nevedení jakéhokoli dialogu s tzv. nelegitimním (myšleno Mubarakovým) režimem záhy přišel nečekaný obrat, s nímž nesouhlasili především mladí členové nereagující na výzvu Mohameda Morsiho stojícího v čele politického výboru hnutí, aby se i jejich kritické hlasy aktivně zapojily do rozhovorů s režimem.

Dne 5. února 2011 Muslimské bratrstvo nicméně přijalo výzvu tehdejšího viceprezidenta Omara Suleimana určenou všem politickým silám v zemi s cílem zklidnit situaci panující v egyptských ulicích. Do čela vyjednávacího výboru hnutí jmenovalo Mohameda Morsiho a Saada Al-Katatniho, kterým se mj. podařilo vyjednat propuštění několika prominentních členů Muslimského bratrstva z vězení, včetně Khairata Al-Shatera a Hassana Malika, což bylo součástí režimem ohlášené amnestie. Sám Mubarak nejprve dne 10. února 2011 ve svém televizním vystoupení odmítl odstoupit, na což hnutí reagovalo prohlášením hovořícím o tom, že jakákoli jednání týkající se národního dialogu povedou výhradně s viceprezidentem Suleimanem. Svůj postoj následně opírali o údajnou snahu nalézt řešení k ukončení stávající politické krize.

Jednání se však nikam neposouvala, lidové protesty naopak sílily (včetně obležení prezidentského paláce demonstranty); Omar Suleiman dne 11. února 2011 ve večerních hodinách oznámil odstoupení prezidenta Mubaraka z funkce a faktické převzetí moci Nejvyšší radou ozbrojených sil. V této fázi se Muslimští bratři rozhodli pro politiku appeasementu vyznačující se snahou zastavit protestní hnutí v egyptských ulicích a zapojit se do vyjednávání spojeného s tranzicí, přestože takový krok fakticky znamenal usednout k jednomu stolu s vojáky. Vytvoření jakéhosi prozíravého spojení s armádou mělo být pro Muslimské bratrstvo z jeho pohledu výhodné hned z několika důvodů: hnutí se 1) obávalo případného zásahu armádních špiček proti silám volajícím po politické změně, což by se bezprostředně odrazilo v jeho faktickém ochromení, 2) částečně strachovalo o skutečné naplnění svých ambicí ve vztahu k podílu na moci ve státě, tzn. možnosti aktivně promlouvat do politiky

včetně budoucího směřování země – z tohoto důvodu pro něj bylo klíčové legitimizovat své postavení jako sociálně náboženské hnutí a politický hráč, přičemž spoléhalo, že tuto roli formálně stvrdí Nejvyšší rada ozbrojených sil, 3) opíralo o úvahu spojenou s případným převzetím moci, kdy by se potřebovalo spolehnout na silný vojenský aparát schopný zajistit v Egyptě pořádek a bezpečnost; zároveň však strukturu způsobilou účinně čelit možné konfrontaci s pozůstatkem Mubarakových zpravodajských služeb (Pargeter 2016: 30-31). Hnutí vyhodnotilo jako nejlepší možnou strategii přímé vykročení k tranzici a navázání spojení s armádními špičkami, nicméně se nebálo poukázat na svůj revolucionářský potenciál; jako konkrétní příklad může sloužit svolání milionového pochodu v dubnu 2011 vymezujícího se vůči vládě a postavám spjatým s Mubarakovým režimem, které však dosud z veřejného života neodešly. Současně Muslimské bratrstvo lavírovalo mezi oběma stranami, tj. demonstrujícími i armádou, přičemž se jeho hlavní rétorikou stala ochrana revoluce, resp. její požadavky.

Nejvyšší rada ozbrojených sil situaci po Mubarakově odstoupení z prezidentského úřadu vyhodnotila také pragmaticky: díky spojení s Muslimskými bratry, nejlépe organizovanou a nejpočetnější skupinou, chtěla nejprve zklidnit rozjitřenou situaci v egyptských ulicích a demonstranty, kteří je dosud neopustili. Zároveň pro započetí přímé demokratické tranzice potřebovala své kroky přetřít populárním lidovým nátěrem, který mělo obstarat právě zmíněné hnutí. Tento oboustranný sňatek z rozumu egyptskou revoluci 2011 fakticky utnul v jejím samotném začátku, významně ovlivnil Egypt i Muslimské bratrstvo. Hnutí se nadechlo k novému životu ve znamení částečného naplnění vlastních mocenských ambic, ale během pouhých dvou let byl tento pokus v červenci 2013 nekompromisně ukončen armádním převratem.

Mnozí členové Muslimského bratrstva zpětně rekapituluji uzavření spojení s Nejvyšší radou ozbrojených sil; někteří z nich hovoří o tom, že se měli chovat jako skuteční revolucionáři. Jednu z chyb mj. spatřují v doporučení vyřčeném směrem k protestujícím, aby opustili ulice a odebrali se do svých domovů. Hnutí však během prvních týdnů po Mubarakově rezignaci nabylo velkého sebevědomí a naprosto opominulo možnost případných následků svého jednání. Zcela jej zaslepila snaha ovládat tranzici, ale nedokázalo předvídat, že prostřednictvím snahy o dosažení kompromisu postupně zasévá semínka vlastního pádu. Revoluční euforie a zdánlivě naprosté ovládnutí ulic mu dodávaly sebevědomí, že dokáže prosadit své islamistické myšlenky do skutečné politické i společenské praxe (Al-Anani 2012: 467-468).

Muslimské bratrstvo zároveň sázelo na vlastní příkladnou organizační strukturu a aktivismus spojený s roky působení v ilegalitě; o tyto pilíře opíralo reputaci čistého a nezkorumpovaného hráče egyptské politické scény. S tímto je mj. spojena očividná snaha hnutí o brzké uspořádání prvních porevolučních voleb, což se např. projevilo jasně deklarovanou podporou Konstitučnímu výboru pro revizi ústavy zformovanému v únoru 2011, v němž zasedli i někteří z řad jeho členské základny. Úkolem nově ustaveného tělesa měla být příprava dodatků egyptské ústavy pojednávajících o parlamentních a prezidentských volbách, které Nejvyšší rada ozbrojených sil předběžně ohlásila na červen 2011, resp. konec léta téhož roku spojený s plánovaným vyhlášením referenda stvrzujícím předložené ústavní změny. Týkaly se např. zkrácení prezidentského mandátu ze šesti na čtyři roky včetně omezení na dvě období výkonu této funkce (Bernard-Maurignon 2011: 46).

Přestože navrhované změny do jisté míry korespondovaly s požadavky demonstrantů, resp. revoluce 2011, některým opozičním skupinám se zdály být nedostatečné a přimlouvaly se za sepsání zcela nové ústavy, která měla být dle jejich názoru hotova ještě před uspořádáním parlamentních voleb. Muslimské bratrstvo však upřednostňovalo schválení dodatků v co nejkratším čase, což primárně nesouviselo s jeho plány ve vztahu k demokratické tranzici, ale rychlým vyvoláním voleb. Hnutí kalkulovalo s očekávaným vítězstvím a následnou dominancí na egyptské vnitropolitické scéně, kterou mohlo mj. zúročit při sepsání nové ústavy, do níž chtělo promítnout své představy o řízení státu.

Prvním pomyslným varováním se pro sekulární proud v Egyptě stala debata spojená např. se druhým článkem ústavy hovořícím o islámu jako státním náboženstvím, oficiálním jazyku arabštině a zdrojích veškeré legislativy v podobě principů islámského práva sharia; ani jeden z těchto bodů navrhované ústavní dodatky neobsahovaly, nicméně se jednalo o jasné upozornění voličům, že nepodpoření zmíněných ústavních dodatků bude automaticky znamenat odmítnutí článku 2, potažmo islámu jako celku. V této souvislosti Muslimské bratrstvo mj. začalo používat slogany jako „Volit ano společně s Alláhem“ či „Přinášíme do Egypta dobro“ (Pargeter 2016: 35); také se postupně odhalovalo hnutím načrtnuté rozdělení mezi věřící a nevěřící Egyptany (resp. čisté a nečisté) včetně důrazu kladeného na mravnost jako nástroje pro dosažení jeho politických cílů.

Bez ohledu na hodnocení úspěchu či neúspěchu zmíněné kampaně byly ústavní dodatky schváleny 77,3% hlasů, čímž se fakticky otevřely dveře k uspořádání parlamentních voleb. Aby hnutí mohlo aktivně vstoupit do volebního klání, potřebovalo založit vlastní

politickou stranu, což v dubnu 2011 skutečně učinilo; dostala název Strana svobody a spravedlnosti. Tento okamžik představuje klíčovou změnu ve vztahu k egyptskému Muslimskému bratrstvu, které se historicky od počátku svého vzniku koncem 20. let 20. století vyhýbalo vytvoření politické strany, mj. s ohledem na učení svého zakladatele al-Banna vymezujícího se právě vůči nim; zároveň je pokládal za neislámské, rozdělující a představující přímý protiklad sjednocujícího principu umma, tj. muslimského společenství.

Konzervativní křídlo Muslimského bratrstva se v roce 2011 k tomuto názoru přiklánělo a odmítalo založení vlastní politické strany²². Koncem dubna téhož roku Khairat Al-Shater, prominentní člen hnutí, po svém propuštění z vězení během veřejné přednášky v Alexandrii uvedl, že politická strana nevznikla jako islámská myšlenka ani nereflektuje islámskou zkušenost či islámský model; představuje naopak jeden z rozličných nástrojů západní civilizace, západního modelu, západní myšlenkové obrody; jedná se o prostředek pro osvojení moci v politické sféře, resp. způsob vyvolání konfliktu s cílem získat vliv. Al-Shater nicméně záhy dodal, že pokud Muslimské bratrstvo vytvoří vlastní politickou stranu, důvod by eventuálně spočíval ve vedlejších úkolech, které je potřeba řešit (Ozzano 2013: 810-811).

Překážkou účelné politické participace hnutí v egyptském veřejném životě byl Zákon o politických stranách číslo 40 z roku 1977, tj. ze Sadatovy éry. Schvalovací proces však trval velmi dlouhou dobu a obvykle končil zamítnutím. K úpravě této normy došlo až po Mubarakově odstoupení a měla ji na svědomí Nejvyšší rada ozbrojených sil, která změnila dva předpisy z článku 8. Tímto krokem fakticky došlo k zjednodušení procesu založení nové politické strany, což se záhy odrazilo v udělení registrace celkem 40 novým subjektům (Bhuiyan 2015: 504).

V čele nově ustavené Strany svobody a spravedlnosti stanuly tři důležité postavy následně spjaté s porevolučním vývojem 2011 v Egyptě: Mohamed Morsi jako předseda, Issam Al-Arian jako místopředseda a Saad Al-Katatni jako generální sekretář; krátce po své oficiální registraci ke dni 18. května 2011 evidovala 9 tisíc zakládajících členů, přičemž členství ve straně nebylo povinné, nicméně Muslimští bratři měli oficiálně zakázáno vstoupit do jakékoli jiné politické strany v Egyptě.

---

²² Reformistické křídlo Muslimského bratrstva v roce 1996 založilo vlastní politickou stranu nazvanou Al-Wasat (česky Střed); títo členové hnutí byli nemilosrdně vyloučeni, jednu z přitěžujících okolností mj. představovala skutečnost, že naprosto obešli oficiální strukturu Muslimského bratrstva. Je nicméně nutné dodat, že v jeho rámci existoval silně zakořeněný ideologický odpor vůči myšlence založit vlastní politickou stranu, která byla trvale nahlížena jako nepřátelský koncept (Pargeter 2016: 35).

Na veřejnosti se však značně rozcházela vyjádření jejích čelných představitelů, z nichž někteří poukazovali na blízký vztah mezi hnutím a stranou, jiní (včetně generálního sekretáře Muslimského bratrstva Mahmouda Husseina) naopak hovořili o důsledném oddělení včetně financí a přijímaných rozhodnutí. Další pak otevřeně uvedli, že strana je nástrojem vedoucím k vládě. V tomto bodu Muslimské bratrstvo jednoznačně selhalo v rozlišení mezi svou rolí jako politické strany a sociálně-náboženského hnutí. Zároveň nepochopilo, že soustavným odmítáním přiznat reálné propojení obou uvedených celků samo snižuje svou vlastní důvěryhodnost v očích veřejnosti. Tento fakt se nicméně jevil být poměrně nedůležitým; Muslimské bratrstvo nyní vynakládalo veškerou energii do blížících se parlamentních voleb ohlášených na listopad 2011.

Situace se však začala mírně komplikovat, jelikož Nejvyšší rada ozbrojených sil chtěla s hnutím vyjednat o tranzici; hlavní důvod představovaly její obavy o reálné ovládnutí parlamentu Muslimskými bratry, což by se následně bezprostředně odrazilo v procesu sepisování nové egyptské ústavy. Proto armádní špičky v červenci 2011 přistoupily k vydání nového parlamentního zákona vyhrazujícího 50% všech křesel kandidátům-jednotlivcům a dalších 50% kandidátům na stranických kandidátkách. Tento krok představoval katastrofu nejen pro Stranu svobody a spravedlnosti, ale i další politické síly v zemi. Armáda v září 2011 přijala ještě jednu změnu, konkrétně zvýšila podíl stranických kandidátek z 50% na dvě třetiny všech křesel, což bylo pro Muslimské bratrstvo další ranou. Hnutí nicméně oznámilo, že se rozhodlo nominovat své kandidáty pro všechna dostupná křesla v parlamentu; poté tento počet snížilo na pouhých 35 křesel, ale v dubnu 2011 jej navýšilo na 50. Následně přistoupilo k pragmatickému kroku v podobě spojení s dalšími entitami na domácí politické scéně a společně vytvořily Demokratickou alianci pro Egypt, v níž se stalo dominujícím hráčem. Výsledek parlamentních voleb 28. listopadu 2011, resp. 11. ledna 2012 nebyl překvapením: Strana svobody a spravedlnosti v čele jí zaštitěné koalice získala 235 křesel, což představovalo 47,2% všech hlasů a učinilo z ní jednoznačně nejsilnější politický blok. Velmi dobře si však vedl také jiný aktér, salafistická strana al-Nour se ziskem 120 křesel. Islamistický proud jako celek tudíž ovládl celkem 355 z 508 křesel v Lidovém shromáždění (Ottaway 2017: 154).

Budoucnost se pro Muslimské bratrstvo zdála být slibná, navíc mohlo své ambice opírat o zcela legitimní volební vítězství, nicméně armádu začala převaha islamistického proudu na půdě egyptského parlamentu znervózňovat. Nejprve odmítla formálně odvolat z funkce ministerského předsedu Kamala Ganzouriho jmenovaného pouze do konání voleb.

Současně předseda Nejvyšší rady ozbrojených sil, polní maršál Mohamed Hussein Tantawi, pohrozil rozpuštěním parlamentu, který by případně vyslovil nedůvěru Ganzourihovi vládě. Muslimské bratrstvo veřejně uvedlo, že důstojníci tuto výhružku zformovali mj. v návaznosti na návrh zákona předloženého Stranou svobody a spravedlnosti ve věci dohledu nad rozpočtem egyptské armády. Tento krok byl pro Tantawihovi zřejmě nepřekročitelnou hranicí, což vyústilo v předvolání Saada Al-Katathniho před elitní důstojnický sbor, který mu sdělil, že jakýkoli dohled parlamentu nad rozpočtem armády povede k jeho rozpuštění.

Důležitým bodem byla také prezidentská volba. Muslimské bratrstvo opakovaně deklarovalo, že nepostaví vlastního kandidáta, což se však následně změnilo: svůj úmysl ucházet se o nejvyšší úřad v zemi během dubna 2011 oznámil Abdelmonem Abul Futuh známý jako liberál a reformista v rámci hnutí, který se prostřednictvím svého jednání často rozcházel s oficiální linií načrtnutou Muslimským bratrstvem. Oznámení jeho kandidatury vyvolalo uvnitř hnutí šok; následně se objevily četné pokusy jeho kolegů, kteří se jej pokoušeli přesvědčit, aby svůj postoj změnil. V okamžiku, kdy odmítl na tento krok přistoupit a chtěl se do prezidentského klání zapojit jako nezávislý kandidát, byl z hnutí vyloučen. Muslimské bratrstvo v tomto případě argumentovalo tím, že nemůže podporovat nikoho, kdo porušuje jeho vnitřní rozhodnutí.

V březnu 2012 nicméně postavilo svého vlastního kandidáta pro nadcházející prezidentské volby: nominovalo Khairata Al-Shatera. Nejednalo se o snadné rozhodnutí, zejména s ohledem na skutečnost, že většina seniorních členů hnutí tento návrh zcela odmítala. Hlasování nejužšího vedení skončilo velmi těsně: 56 hlasů podpořilo Al-Shaterovy prezidentské ambice, zatímco proti zmíněné myšlence se vyslovilo 52 (Pargeter 2016: 42). Al-Shaterova kandidatura však popudila jiného klíčového aktéra egyptské porevoluční scény: Nejvyšší radu ozbrojených sil, která ho v polovině dubna 2012 obvinila z praní špinavých peněz. Obdobně armáda zakázala kandidovat také dalším devíti uchazečům o prezidentský úřad, mezi nimi vůdčí postavě salafistického proudu Hazemu Salah Abu Ismailovi; v rámci snah působit vyváženým dojmem a spravedlivým přístupem ke všem bez výjimky, Nejvyšší rada ozbrojených sil obětovala i Ahmeda Shafiqa, bývalého ministerského předsedu, který byl chápán jako její vlastní kandidát.

Muslimské bratrstvo se však nevzdalo a rozhodlo se, že neustoupí. Předložilo jinou nominaci: Mohameda Morsiho - naprostý opak charismatického Al-Shatera. Morsi, syn farmáře z Delti a profesí inženýr, absolvoval doktorské studium v Kalifornii, kde rovněž

později přednášel na univerzitě v Northridge. Do hnutí Muslimského bratrstva vstoupil koncem 70. let 20. století; mezi lety 2000-05 vedl jeho parlamentní blok, nicméně mnozí z jeho řad připomínají, že tato skutečnost představovala více náhodu než přímý odraz Morsiho politických schopností a zkušeností, neboť do té doby (na rozdíl od svých kolegů) v egyptském parlamentu nikdy nezasedl.

Toto politické angažmá ve vztahu k jeho osobě nelze hodnotit jako příliš povedené, mnozí mají dosud v paměti Morsiho mávání koránskými verši, citace Prorokovi přisuzovaných výroků týkajících se politického diskurzu či veřejné morálky; dále také opakované interpelace ministra vnitra kvůli titulním stranám některých tiskovin (spadajících pod média financovaná státem) či videoklipů, v nichž se měli údajně objevit nazi lidé. Morsi se rovněž vymezoval proti soutěži krásy Miss Egypt. Navzdory těmto četným kontroverzím byl dosazen do čela politického výboru Muslimského bratrstva, přestože jej mnozí uvnitř hnutí nepokládali za vůdčí ani charismatickou osobu, navíc člověka bez určité expertní znalosti.

Prezidentská volba nicméně nepředstavovala takové vítězství jako v případě parlamentních voleb. Morsi v prvním kole volby mezi pěti kandidáty získal 24,7% hlasů, čímž si zajistil postup do druhého kola, v němž se střetl s Ahmedem Shafiqem, jemuž armáda nakonec dovolila kandidovat a po prvním kole skončil s nepatrným procentním rozdílem hlasů za Morsim. Druhé kolo tudíž pro voliče znamenalo faktické rozhodnutí mezi starým režimem zosobněným Shafiqem (tj. posledním předsedou vlády Mubarakova režimu) či velkou neznámou v podobě Morsiho, která však může přinést změnu a lepší budoucnost. Proto mnozí Egyptané upřednostnili Morsiho před jeho protikandidátem a vymezili se vůči minulosti: ve druhém kole získal 51,7% hlasů (zatímco Shafiq 48,3%) a 24. června 2012 byl uveden do úřadu egyptského prezidenta (Ottaway 2017: 159).

Morsi během kampaně opakovaně zdůraznil, že chce být prezidentem všech, nejen Muslimského bratrstva. Vítězství v těchto volbách, navzdory dřívějším aspiracím hnutí, které však nepočítaly s převzetím moci ve státě, se nyní promítlo do přímého ovládnutí veškeré legislativní a exekutivní moci ve státě. Punc legitimacy této skutečnosti navíc dodal právě faktor Morsi – první demokraticky zvolený egyptský prezident. Přesto Muslimskému bratrstvu jako celku i jemu osobně mnozí vyčítali, že zaprodalo cíle revoluce, aby se dostalo k moci. Hnutí nicméně chápalo svou roli jako úspěšnou; současně bylo přesvědčeno o vlastním nezpochybnitelném podílu na vyjednání podmínek egyptské tranzice s Nejvyšší

radou ozbrojených sil, jejíž výsledek pokládalo za úspěšný; v neposlední řadě si přivlastnilo zásluhu na zabránění krveprolití v rámci střídání režimu.

Dlouhé roky boje a vytrvalosti se nyní z jeho pohledu zúročily, současně se otevřel prostor pro uvedení ideologie Muslimského bratrstva do praxe: ukázat Egyptanům i zbytku světa, že islám představuje řešení. Na svých bedrech však hnutí neslo zcela jinou zátěž v podobě zvláštní zodpovědnosti pojící se k Egyptu jako kolébce islámského reformismu; egyptské Muslimské bratrstvo nyní stálo v čele transnacionálního hnutí a celý islamistický projekt směřoval ke klíčovému testu (mj. ve světle vítězství islamistické strany Ennahda v Tunisku), zdali bude úspěšný.

Skutečnost, že se egyptské Muslimské bratrstvo objevilo na politické scéně s chybějící vizí a politickým programem, nebyla pro experty překvapením. Přestože se hnutí aktivně profilovalo na poli politického aktivismu a někteří z jeho členů zastávali poslanecký mandát, jako celek vždy vnitřně bojovalo s jasnou formulací svých myšlenek a celkového konceptu. Jistou reformistickou platformu představilo během první dekády nového tisíciletí, zhruba mezi lety 2000-05, čímž chtělo ukázat, že se stalo moderním, pokrokovým hnutím. Náčrt jeho jednotlivých priorit v oblasti politické, ekonomické i sociální byl nicméně velmi neurčitý a neobsahoval konkrétní opatření ve smyslu účinných řešení jednotlivých problémů. Naopak převážně argumentovalo demokracií, sociální spravedlností a vládou práva, přičemž vyzdvihovalo myšlenku občanského státu založeného na islámských principech. V okamžiku, kdy bylo Muslimské bratrstvo jedním z opozičních hnutí, tato skutečnost v podobě chybějící ucelené vize nepředstavovala významnou překážku. Naprostá většina sympatizantů jej podporovala jako sociálně náboženské hnutí a morální sílu opírající se o islám. Nejinak tomu bylo po revolučních událostech roku 2011, kdy nepředstavilo jasný záměr spjatý s jeho aktivním působením ve vrcholné egyptské politice; uchýlilo se pouze k tématu sociální spravedlnosti a islámské demokracie. Toto však jeho stoupencům stačilo (Madhi 2013: 251).

S blížícím se termínem prvních porevolučních parlamentních voleb nicméně Muslimské bratrstvo potřebovalo přesvědčit zejména sekulární opozici a Západ o svých schopnostech k případnému převzetí vlády v Egyptě, protože oba zmínění hráči se k jeho záměrům a způsobilosti stavěli rezervovaně. Tato skutečnost představovala hlavní motiv, proč se hnutí uchýlilo ke znovuoživení svého projektu s názvem An-Nahda, tj. Obroda (také možno přeložit ve významu Renesance). Morsi jej částečně využil ve své prezidentské kampani, přičemž klíčový bod představuje transformace Egypta. Nejednalo se o zcela novou

iniciativu; jejím duchovním otcem byl Khairat Al-Shater, který na ní pracoval více než patnáct let. Reálně však představuje téměř utopický dokument vykreslující idealistický pohled šťastného a prosperujícího Egypta, který opětovně získává své místo na mapě světa. Celý projekt se opírá o lidi, kteří vezmou svůj osud do vlastních rukou a společně vystaví společnost založenou na vznešených hodnotách, vědě, jednotném přístupu ke vzdělání, zdravotní péči, práci, investicích a vytváření obchodních příležitostí; současně musí být chráněna jejich práva a důstojnost uvnitř i navenek země. Kořeny tohoto plánu se dle jeho autorů opírají o Proroka Muhammada, který přispívá k přeměně pastevců a modloslužebníků v ochránce národa, potažmo architektky nejvýznamnější civilizace, kterou lidstvo poznalo (Salzman 2011: 134-137).

Současně byl zmíněný program An-Nahda spjat se spásou, přičemž cestou k jejímu dosažení se měla stát 1) vnitřní přeměna každého Egyptána a Egyptanky, 2) intenzivní snaha o záchranu egyptské rodiny; obojí prostřednictvím upření zájmu na náboženství a individuální mravnost. V žádném případě se však nejednalo o modernistický politický program (pojednávající o všech hlavních výzvách, kterým Egypt čelil) schopný přispět ke skutečné transformaci země. Celkové vyznění tohoto plánu plně odpovídalo okřídlenému sloganu hlásajícímu, že jediným řešením je islám, nicméně neobsahovalo konkrétní zmínku o tom, jakým způsobem kýženeho stavu dosáhnout. Některé části dokumentu působí dojmem západního stříhu, včetně pojednání o silných státních institucích či produktivní ekonomice, ale zcela chybí načrtnutí trajektorie k přiblížení se vytyčenému cíli. Tento program byl však výslovně nakloněn demokracii či ekonomice volného trhu; mj. hovořil o spuštění jednotlivých národních projektů v hodnotě přesahující 1 mld USD, také zaručoval ustálený roční růst HDP ve výši 6,5% až 7% po dobu pěti let nebo sliboval celkové zlepšení dopravní infrastruktury v Egyptě i na poli bezpečnosti jeho obyvatel (Pargeter 2016: 52).

Mnozí včetně známého islámského učenice Mohameda Salima Al-Awa se proti tomuto programu poměrně rázně vymezili. Kritizovali především laciný prodej iluzí ze strany Muslimského bratrstva; pokud někdo tvrdí, že dokáže uvést zmíněný projekt do skutečné praxe během pouhých čtyř let, uráží tím občany, protože se jedná o pouhé myšlenky a titulky vhodné pro otištění do novin²³. Navzdory prezentované velkoleposti plánu An-Nahda bylo pozornému čtenáři jasné, že se jedná o ambiciózní představu bez naděje na úspěch, navíc velmi vzdálenou realitě. Sám Morsi sliboval vyřešení více než šedesáti specifických otázek

---

²³ Během Morsiho prezidentské kampaně se na sociální síti Twitter mj. objevily parodie názvů některých známých filmů, např. *Đábel nosí Nahdu*, dále *Nahda Impossible* či *Nahda v Říši divů* (Pargeter 2016: 53).

počínaje bezpečností přes kanalizaci a hygienická zařízení až po dopravu; vše mělo být hotovo během pouhých prvních tří měsíců po jeho zvolení do prezidentského úřadu. Duchovní otec celého dokumentu, Al-Shater, nakonec jeho existenci popřel a uvedl, že jej stvořila média. Tento tzv. renesanční projekt nicméně odráží realitu egyptského Muslimského bratrstva: mnoho ideálů, avšak bez skutečné podstaty.

Chybějící jasná vize a nepřipravenost promlouvat do reálných výstupů každodenní politiky, resp. nutnosti konkrétní věci rozhodnout, se mj. vyznačovala zdvojeným přístupem, který hnutí přijalo během revoluce 2011. Ve své podstatě spojoval politiku appeasementu a výzvy adresované egyptské ulici. Ve hře tudíž i nadále zůstával přítomen revolucionářský duch včetně případné mobilizace proti armádním špičkám.

Dle ústavních dodatků přijatých v březnu 2011 měl nově zvolený egyptský prezident složit přísahu na půdě parlamentu. V době, kdy se měl Morsi formálně ujmout svého úřadu v návaznosti na tento ústavní akt, byla však dolní parlamentní komora rozpuštěna; článek 30 Podpůrného konstitučního dekretu vydaného Nejvyšší radou ozbrojených sil dne 17. června 2012 nastalou situaci řešil složením přísahy nově zvoleného prezidenta země před tzv. Shromážděním Ústavního soudu. Tato myšlenka nicméně pobouřila stoupence Muslimského bratrstva, kteří Morsiho vyzvali, aby takový krok odmítl. Nový egyptský prezident následně poněkud teatrálně (a nikoli v souladu s ústavou) přísahal před přítomnými davy na káhirském centrálním náměstí Tahrir dne 29. června 2012. Zároveň se nepřímou vymezení vůči Nejvyšší radě ozbrojených sil, přičemž během zmíněného vystoupení směrem k zástupcům svých stoupců několikrát zopakoval, že nic nestojí výše než jejich vůle, která představuje zdroj veškeré moci a autority svěřené Morsimu jako prezidentovi země.

Následně se však instrukci Nejvyšší rady ozbrojených sil podřídil a den poté složil řádnou prezidentskou přísahu na půdě Ústavního soudu, která byla přenášena živě v televizním vysílání, přestože přítomnost kamer a štábu Morsi také původně odmítal. Poté přednesl svou inaugurační řeč na půdě Káhirské univerzity, v níž poměrně obsírně hovořil o roli armády, kterou označil za ochranný štít a meč egyptského národa. Tímto smířlivým vystoupením se chtěl nepochybně vyhnout přímé konfrontaci a nastavit přívětivou tvář vojenské elitě. Ne všichni členové Muslimského bratrstva však s touto zvolenou, z jejich pohledu příliš vstřícnou strategií vůči armádním špičkám, souhlasili; přestože se maršálu Tantawimu dostalo od vedení hnutí opakovaného ujištění o naprostém upuštění

od nepřátelské rétoriky směrem k jeho osobě, potažmo armádě, slogany volající po pádu vojenské vlády nevytizely (Ottaway 2017: 166).

Kromě vztahu s armádou jednu z dalších výzev v rámci egyptské politické scény pro Muslimské bratrstvo představovala skutečnost nalezení konsensu, překročení vlastního stínu a kruhu, v němž dosud působilo; zejména s ohledem na očividnou nedůvěru vůči jiným partnerům, kterou si hnutí historicky ve svém nitru neslo.

Nová egyptská vláda byla jmenována prezidentem Morsim v srpnu 2012. Pojila se s ní velká očekávání ve vztahu k vypořádání se s Mubarakovým režimem a zahájení nového období moderních politických dějin Egypta. V čele vládního kabinetu stanul Hisham Qandil dosud zastávající funkci ministra pro zavlažování a vodní zdroje v odcházející vládě. Přestože nebyl členem Muslimského bratrstva, měl jeho sympatie. Hnutí prostřednictvím vlastní Strany spravedlnosti a rozvoje v Qandilově ministerském týmu obsadilo pět křesel: rezorty informací, bydlení, vyššího vzdělávání, mládeže a pracovní síly.

V souvislosti s těmito obory a kontextem sociální provázanosti s vlastním programem Muslimské bratrstvo jednoznačně věřilo ve své nadcházející úspěšné působení, nicméně faktem byl nedostatek odborníků z vlastních řad, kteří by mohli funkce příslušných ministrů zastávat. Z tohoto důvodu došlo k rozdělení jednotlivých křesel mezi technokraty a nezávislé nominanty z řad členů odcházejícího vládního kabinetu jmenovaného prezidentem Mubarakem.

Svůj post díky zmíněnému kroku uhájil dosavadního ministr obrany maršál Tantawi, funkci ministra vnitra obsadil penzionovaný generál Ahmed Gamal Al-Din. Konkrétně potvrzení Tantawihho nominace Muslimské bratrstvo obhajovalo zachováním stávající tradice v podobě jmenování aktivního důstojníka do čela rezortu obrany. Realita však byla o poznání jiná: hnutí pečlivě zvažovalo všechny možnosti, přičemž nakonec vyhodnotilo vyvažování sil s armádou jako nejschůdnější cestu. Jedinou výjimku představoval Ahmed Mekky, bývalý místopředseda Kasačního soudu a sympatizant Muslimských bratrů (Pargeter 2016: 60-61).

Kritika se však na Morsiho snesla z jiné strany: od salafistické strany al-Nour, která stejně jako další politické strany nedostala žádné křeslo ve vládě. Salafisté se v rámci vlastní argumentace opírali především o volební výsledek, jehož dosáhli; během srpna 2012 hlavu státu ostře kritizovali z důvodu údajně nezvládnutých vyjednávání o novém vládním kabinetu. Morsi totiž nedostal svému dřívějšímu veřejně učiněnému slibu, že se všechny politické síly

budou podílet na jeho formování, čímž měla vzniknout vláda národní shody. Prezident nicméně v závěru srpna 2012 přistoupil k vytvoření sedmnáctičlenného Konzultačního výboru plnicího funkci sboru poradců dle různé politické příslušnosti; reálně mu však kromě islamistů z hnutí Muslimského bratrstva, Strany spravedlnosti a rozvoje dominovali také salafisté. Tento poradní tým ve výsledku sdružoval osoby, na které Morsi skutečně spoléhal. Částečně však docházelo k excesům typu jmenování lékaře Essama al-Haddada poradcem prezidenta pro zahraniční vztahy.

Egyptská státní správa a většina institucí včetně vedení bezpečnostního aparátu země nepodlehla antiislamistické propagandě a rozhodla se dát islamistům šanci. Muslimské bratrstvo si však mnohé znepráčetilo krokem v podobě odnětí dosavadních privilegií příslušníkům uniformovaného sboru po jejich odchodu do penze. Hnutí dle pozdějších vyjádření svých představitelů zaskočila míra nepřátelských reakcí ze strany bývalých policejních důstojníků, potažmo složek zodpovědných za dotčenou problematiku. Nejsilnějším signálem snah o vypořádání se s bývalým režimem se stalo odvolání velení Nejvyšší rady ozbrojených sil prezidentem Morsim v srpnu 2012. Morsi však jednal bez předchozího rozvážnějšího plánu a k tomuto kroku přistoupil mj. v návaznosti na útok údajných militantních islamistů zacílený na armádní základnu v Rafahu na Sinaji, kde dne 5. srpna 2012 zemřelo 16 egyptských vojáků a další utrpěli zranění. Za atentátníky byli označeni extremisté s napojením na palestinský Hamas ideově spřízněný s Muslimským bratrstvem; jiné zdroje hovořily o vězněných islamistech propuštěných v rámci porevoluční amnestie vyhlášené Nejvyšší radou ozbrojených sil, díky jejímuž rozhodnutí se na svobodu dostalo více než 800 osob. Sám Morsi nařídil propuštění pouhých 27 džihádistů a velká část egyptské veřejnosti věřila tomu, že za zmíněný srpnový útok 2012 byl přinejmenším částečně spoluzodpovědný také sám prezident republiky, zejména s ohledem na vyjádření šéfa zpravodajské služby, který potvrdil vyrozumění nejvyšších míst o bezprostřední hrozbě útoku na vojenské zařízení na Sinaji prostřednictvím sdílení informací získaných od izraelských partnerů (Pargeter 2016: 70).

Úřad prezidenta republiky však zmíněné tvrzení veřejně popřel. Kritika veřejnosti se následně snesla také na ministerského předsedu Hishama Qandila, kterého napadl dav během pohřbu zabitých vojáků. Dle konspiračních teorií se Morsi chtěl tohoto posledního rozloučení zúčastnit, ale šéfové káhirské policie, tajné služby ani ministr obrany na jeho telefonát nereagovali; v případě Qandilova napadení pak policie jednala váhavě a nepřiliš

důrazně, což jen podpořilo některé úvahy hovořící o chystaném atentátu na samotného prezidenta, který však nakonec na místo nedorazil.

Morsi v reakci na zmíněný incident v Rafahu odvolal náčelníka vojenské policie, nejdříve postavené úředníky Ministerstva vnitra i guvernéra regionu Severní Sinaje. Tento postup vůči špičkám egyptského bezpečnostního aparátu země přinesl prezidentovi popularitu na straně veřejnosti, podpořilo jej i revoluční Hnutí 6. dubna. Morsi však s personálními čistkami neskončil a 12. srpna 2012 penzionoval dosavadní vůdčí postavu Nejvyšší rady ozbrojených sil maršála Tantawiho i náčelníka Generálního štábu Samiho Anana. V případě obou odvolaných elitních důstojníků se jednalo o velké překvapení, které absolutně neočekávali – stejně jako jejich nejbližší spolupracovníci.

Tantawi byl v návaznosti na rozhodnutí prezidenta nahrazen ředitelem vojenské rozvědky Abdelfattahem al-Sisim a Ananův post obsadil jeden z členů Nejvyšší rady ozbrojených sil Mohamed Al-Asser. Morsimu se zároveň podařilo odstranit z nejvyšších mocenských struktur významné seniorní důstojníky včetně velitelů námořnictva a letectva, tj. Mohaba Memishe, resp. Reda Hafeze. Mnozí revolucionáři těmto prezidentovým krokům tleskali, jelikož došly naplnění slogany z Tahriru volající po konci vojenské vlády.

Nejvyšší rada ozbrojených sil se Morsiho rozhodnutí nijak veřejně nevzepřela: Tantawi obdržel nejvyšší egyptské vojenské vyznamenání Řád Nilu a stal se společně s Ananem jedním z prezidentových poradců. Sám Tantawi jako svého nástupce podporoval al-Sisiho; rovněž není tajemstvím, že někteří členové armády dávali Tantawimu za vinu několik chyb včetně událostí v Rafahu, zejména pak poškození reputace armády. Přestože u mnohých důstojníků nadále převládala pachut' spojená s Tantawiho odvoláním, v osobě al-Sisiho spatřovali šanci na opětovný vzestup. Někteří vojenští analytici upozorňují především na skutečnost, že Morsi upřednostnil ve vztahu k nejvyššímu armádnímu velení kontinuitu; zároveň se z jeho pohledu nejednalo o vítězství nad vojáky, nýbrž změnu v rámci vyvažování moci mezi dvěma hybnými silami, které mezi sebou soupeřily po několik desetiletí (Stacher 2015: 268).

Následně se do popředí dostal komplikovaný vztah Morsiho a soudů, který vyhrotilo vynesení rozsudku v kauze zabití protestujících na centrálním káhirském náměstí Tahrir začátkem února 2011. Všech 24 obviněných, mezi nimi bývalí ministři nebo členové Mubarakovy vládnoucí NDP, bylo osvobozeno. Rodiny zabitých demonstrantů vyhrožovaly svoláním protestů a někteří aktivisté obvinili Morsiho z uzavírání smíru s představiteli

bývalého režimu. Společně s narůstající hrozbou opětovného vypuknutí demonstrací v egyptských ulicích musel prezident začít jednat. Jeho prvních 100 dní v úřadu se odráželo především v narůstající všeobecné nespokojenosti napříč společností; důvodem bylo celkové počínání Muslimského bratrstva, které nedokázalo plnit své předvolební sliby. Proto se Morsi zaměřil na osobu generálního prokurátora Abdel Megida Mahmouda jmenovaného do funkce ještě za vlády prezidenta Mubaraka. Mahmoudův odchod požadovali již během revolučního roku 2011 demonstranti na Tahriru; Morsiho režim jej uznal vinným z korupce ve veřejné sféře a odsoudil k trestu smrti.

Prezident věřil, že si tímto krokem získá sympatie stoupců revolučního proudu. Morsi si uvědomoval, že překročil své pravomoci, neboť generálního prokurátora mohla odvolat pouze Nejvyšší soudní rada. Hlavu státu však zaskočila vlna solidarity spojená s Mahmoudem, za kterého se postavili někteří soudci, bývalí revolucionáři, opoziční média i novináři; dle jejich názoru prezident svým jednáním významným způsobem narušil nezávislost egyptského soudnictví. Mnozí začali pochybovat, zda Morsi jedná v souladu s liberálními principy; současně se začali pozastavovat nad očividnými snahami Muslimského bratrstva o dominantní postavení a naprostou kontrolu nad státními institucemi.

V egyptských ulicích se mezitím znovu objevili revolucionářští aktivisté svolávající masové protesty proti Muslimskému bratrstvu. Morsi vyzval své podporovatele k mobilizaci proti soudní moci, přičemž jednu z hlavních rolí měli sehrát mladí členové hnutí s úkolem pochodovat od hlavní budovy Egyptského muzea na káhirském náměstí Tahrir směrem k budově Nejvyššího soudu. Tímto krokem Muslimské bratrstvo opětovně zasáhlo nejen do nezávislosti soudnictví, nýbrž také pilířů státu, který mělo spravovat a chránit jeho obyvatele. Celkem 110 lidí bylo během těchto protestů zraněno, generální prokurátor Mahmoud se překvapivě těšil v rámci této krize podpoře veřejnosti a odmítl rezignovat. Morsi ve zmíněné věci nakonec ustoupil; Mahmoudovi bylo zaručeno, že zůstane ve své funkci až do okamžiku dovršení důchodového věku. Nakonec se stal egyptským velvyslancem ve Vatikánu.

Hnutí následně čekala vysvětlovací fáze, v níž se snažilo veřejnosti objasnit motivy svého jednání ohledně pokusu odstranit generálního prokurátora z vnitropolitické scény. Morsiho pozice však utrpěla znatelnou ránu včetně potvrzení jeho nekompetentnosti a nezkušenosti ve vrcholné egyptské politice.

Muslimské bratrstvo dosud veřejně nevystupovalo s konkrétními islamistickými požadavky, přestože takové obavy u části populace Egypta nepochybně existovaly. Prozatím se neprofilovalo jako tradiční islamistická strana se snahou obsáhnout všechny aspekty lidského života (Vannetzel 2017: 215); prostřednictvím své prodloužené ruky v podobě Strany svobody a spravedlnosti pouze předložilo návrh úpravy zákona o islámském bankovníctví, jehož projednávání bylo přerušeno rozpuštěním parlamentu. Nepřikročilo ani k uvalení všeobecného zákazu pití alkoholu, což bylo nadále povoleno pouze v soukromí či hotelech a nikoli na veřejnosti; také např. nehovořilo o tom, jak by se měli oblékat návštěvníci egyptských pláží.

Přístup hnutí k procesu vytváření nové ústavy se na rozdíl od salafistů lišil; ti naopak navrhovali prostřednictvím článku 2 egyptské ústavy označit islámské právo sharia, nikoli pouze jeho principy, za základ egyptské legislativy. Salafistický proud současně požadoval úpravu 3. článku ústavy v dosavadním znění hovořícím o suverenitě lidu, který je zdrojem veškeré autority - nově se mělo jednat o suverenitu Boha. Přestože Muslimské bratrstvo nikdy neopustilo svou mantru odvolávající se na Korán jako ústavu ani Morsiho slib o dobytí Egypta prostřednictvím islámu, postoj hnutí k návrhu nové ústavy byl jednoznačně pragmatický. Právo sharia mělo být z jeho pohledu uváděno do praxe postupně včetně případné reflexe jednotlivých trestů s ohledem na současnost a proměnu časového rámce (Al-Anani 2012: 469-470).

V tomto ohledu Muslimští bratři na rozdíl od salafistů netrvali na rigidním výkladu tradiční islámské jurisprudence. Hnutí nakonec zvolilo střední cestu a podpořilo článek 2 egyptské ústavy zformulovaný následovně: islám státním náboženstvím, arabština oficiálním jazykem a principy islámského práva sharia hlavním zdrojem legislativy. V podstatě se jednalo o dosavadní znění egyptské ústavy z roku 1971. Nově přibyl zvláštní článek pojednávající o seniorních učencích káhirského al-Azharu, kteří měli být konzultováni v případech souvisejících s islámským právem.

Kontroverzi naopak vzbudil vložený článek chápaný mnohými jako úplatek určený salafistickému proudu ze strany Muslimského bratrstva zmiňující principy islámského práva sharia explicitně vycházející z Koránu a hadíthů, tj. krátkých vyprávění o slovech a činech proroka Muhammada a jeho přátel náležejících k islámské náboženské tradici, představující pramen jurisprudence přijaté islámskými učenici. Mnozí liberálové s takto naformulovaným

článkem nesouhlasili, ale svým zněním vyvážil ponechání zmíněného ústavního článku 2 v nezměněné podobě.

Muslimské bratrstvo během krátkého časového úseku po vítězstvích v prvních demokratických parlamentních i prezidentských volbách po revolučních událostech roku 2011 jednoznačně prokázalo svou neukotvenost z hlediska zavádění vlastních myšlenek politického islámu do praxe. Tato skutečnost se odráží zejména v absenci jakékoli ucelené vize pro řízení státu a nesystémových změnách prováděných v rámci státní správy; v neposlední řadě dokládá zahájení nevyřešeného konfliktu s armádními špičkami, na který díky zásahu nařízeného egyptskými vojenskými špičkami a provedenému puči hnutí v červenci 2013 tvrdě doplatilo.

7.8 Nucený odklon od zamýšlené islamizace Egypta?

Jedním z důvodů, proč se egyptské Muslimské bratrstvo odklonilo od myšlenky islamizace, byl překotný vývoj na domácí politické scéně a konkrétní výzvy, s nimiž se muselo potýkat. Hnutí také mělo zájem na vytvoření vlastního pozitivního obrazu v západních zemích včetně snahy být chápáno jako progresivní hráč v rámci egyptské, potažmo arabské politiky. Odklonění pozornosti od islamizace současně poukázalo na celkový rozměr tohoto plánu, který se nepodařilo rozvinout jako čistě politický. Muslimské bratrstvo nikdy neukotvilo svou ideologii ve smysluplném politickém rámci či modelu, jenž by skutečně dokázal, že samotný islám představuje řešení (Ehrenfeld 2011: 80).

Ukázalo se, že slogany vycházející z islámské rétoriky úspěšně posloužily jako nástroj mobilizace, která mj. vyústila v ustavení opozice ztělesněné sekulárním a liberálním proudem vůči sympatizantům Muslimského bratrstva; Morsiho tato část egyptského obyvatelstva pokládala za islamistického prezidenta, nikoli hlavu státu všech občanů. Během pouhých několika měsíců se hnutí podařilo významným způsobem polarizovat egyptskou společnost; také nedokázalo vytvořit úspěšnou sjednocenou platformu s dalšími politickými silami v zemi – naopak přistoupilo k otevřené konfrontaci s jednotlivými složkami Mubarakovy éry.

Již první měsíce po nástupu Muslimského bratrstva k moci ukázaly, že se potýká s četnými problémy. Snažilo se upevnit svou autoritu, nicméně nedokázalo připravit o vliv Nejvyšší radu ozbrojených sil. Dle některých analytiků rovněž naprosto selhalo v porozumění jednotlivým principům státu i nástrojů, jejichž prostřednictvím mělo efektivně a ku prospěchu

všech vládnout. Zároveň se nedokázalo oprostít od své mentality spojené s působením v ilegální opozici, tj. věřit výhradně sobě a nespolupracovat s ostatními.

Zásadním nedostatkem byla také neschopnost hnutí jakkoli zlepšit dosavadní stav dopravní infrastruktury, bezpečnosti či veřejného pořádku během Morsiho prvních 100 dní od nástupu do prezidentského úřadu, čímž mohlo případně argumentovat v následné debatě s názorovými oponenty. Mnozí Egypťané cítili, že ke změně poměrů avizované počátkem ledna 2011 nedochází. Muslimské bratrstvo si navíc stanovilo ambiciózní cíle, které nemohlo splnit: plošné snížení cen potravin včetně kampaně v podobě dotací na rýži, což především liberálové označovali za čin hodný charitativní organizace, nikoli vládnoucích mocenských struktur (Elbadawi, Makdisi 2017: 143).

Milníkem v rámci citelného chaosu a faktického ochromení porevoluční egyptské státní správy se stala Morsiho Konstituční deklarace z 22. listopadu 2012. Hlavním důvodem jejího vypracování se dle některých členů hnutí, včetně Yahyia Hamida ve funkci ministra pro investice, stal postoj Nejvyšší rady ozbrojených sil, která zabírala velkou část prostoru pro zamýšlený posun kupředu a skutečný rozvoj. Pravdou nicméně zůstává, že armádní špičky skutečně trvaly na projednání konkrétních nominací na ministerské posty před jmenováním dotyčných osob; také blokovaly některé z pokusů Muslimského bratrstva o zahájení rozvojových projektů, které mohly ohrozit jejich vlastní zájmy např. na Sinajském poloostrově či v okolí Suezského kanálu; oba zmíněné regiony totiž armáda pokládala za sféru výhradně jejího vlivu.

Konstituční deklarace předložená prezidentem Morsim zaručovala hlavě státu posílení jejích stávajících pravomocí včetně formálního nadřazení egyptské soudní soustavě. Článek 6 vyvolal poměrně značnou kontroverzi, neboť prezidentovi zaručoval možnost přijmout nezbytná opatření k ochraně země a cílů revoluce; žádným způsobem však nebyla nastíněna např. modelová situace, která by takový krok vyžadovala. Článek 5 pak stanovil, že žádné justiční těleso nemůže nařídít rozpuštění parlamentu či Konstitučního shromáždění. Prostřednictvím tohoto dokumentu tudíž došlo k posílení prezidentova postavení v rámci právního systému, současně také těch orgánů a institucí, v nichž byli většinově zastoupeni islamisté. Morsi jej zároveň využil k odstranění generálního prokurátora Mahmouda, kterého chtěl zbavit funkce v říjnu 2012; nově mělo platit pouze jmenování od prezidenta a výkon čtyřletého mandátu bez možnosti dalšího funkčního období. Tímto by se ze hry dostal Mahmoud, který v úřadu působil již šestým rokem. Morsi jej obratem nahradil Talaatem

Ibrahimem, známým stoupencem principů spojených s nezávislým soudnictvím z dob Mubarakova režimu. Deklarace také nařídila znovuotevření všech případů, v nichž hlavní roli hrálo obvinění z násilí vůči demonstrantům či jejich zabití během egyptské revoluce 2011.

Dokument předložený Morsim představoval rozhodné gesto, které mnozí od jeho osoby neočekávali. Opětovně dokázal překvapit, stejně jako v případě zprostředkovatelské role v rámci dohody mezi Izraelem a palestinským hnutím Hamas, což prezentoval jako diplomatický úspěch své zahraniční politiky. V případě Konstituční deklarace se však stalo něco jiného: vyvolala okamžitý odpor na domácí politické scéně i ve veřejné sféře; prezident byl svými názorovými oponenty mj. osočen z pokusu o narušení zákonného pořádku či zavedení absolutní prezidentské tyranie (Pargeter 2016: 89).

Proti Morsimu se postavili také soudci, kteří vyzvali k bojkotu všech soudních stání až do okamžiku odvolání prezidentova úmyslu uvést zmíněnou deklaraci do politické praxe. Všelidové protesty vypukly v Káhiře nebo Alexandrii, některé z kanceláří Muslimského bratrstva napříč Egyptem byly vypáleny či vyrabovány a většina demonstrantů začala vyzývat ke svržení Morsiho. Prezident se však dle svých spolupracovníků pouze snažil chránit a naplňovat cíle egyptské revoluce 2011; faktem však bylo, že zneplatnění zákona týkajícího se Konstitučního shromáždění představovalo rozbušku protestů proti Morsimu.

Muslimské bratrstvo v reakci na počínání soudní moci, která se otevřeně vymezila vůči hlavě státu, považovalo všechny soudy (včetně Ústavního) za zpolitizované; zároveň věřilo, že se jedná o součást širší konspirace proti němu. V žádném případě si nepřipouštělo, že svým počínáním pouze potvrdilo svou politickou nezkušenost a neschopnost porozumět prostředí, v němž mělo fungovat. K tomu se navíc připojila arogance, s níž hnutí přehlíželo své oponenty; naprosto se odklonilo od dřívějšího veřejně deklarovaného záměru vést dialog a dosáhnout konsensu, což přislíbilo po svém vítězství v parlamentních volbách.

První Konstituční shromáždění bylo zvoleno parlamentem, jemuž v návaznosti na první svobodné parlamentní volby dominovali islamisté, v březnu 2012; druhé v červnu téhož roku, nicméně se jednalo o vyváženější instituci, v níž byly jednotlivé politické síly zastoupeny ve vyrovnanějším poměru. Její nastavení však významně ovlivnil odchod sekularistů a liberálů v polovině listopadu 2012, kteří tímto způsobem vyjádřili nesouhlas s kroky Muslimského bratrstva (Elbadawi, Makdisi 2017: 170). Bez ohledu na tento krok prezident Morsi deklaraci skutečně vyhlásil za platnou. Reakce jednotlivých politických stran a osobností egyptského veřejného života se dostavily obratem: sjednotily se pod hlavičkou

Národní fronty spásy a po prezidentovi požadovaly odvolání deklaráce. Současně apelovaly na ustavení nového Konstitučního shromáždění a vydání přechodného zákona zaručujícího spravedlivé soudní procesy s těmi, kteří byli voláni k odpovědnosti ve věci zabití demonstrantů během revoluce 2011. Do čela tohoto opozičního proudu se postavil bývalý generální tajemník Ligy arabských států Amr Moussa společně s bývalým generálním ředitelem Mezinárodní agentury pro atomovou energii Mohamedem ElBaradeiem a pronásirovským politikem Hamdeenem Sabahim.

Nedostatečná politická kultura ze strany Muslimského bratrstva se projevila také přímo v rámci příprav nové ústavy, které se nesly v duchu očividné paniky hnutí a snah o co možná nejrychlejší dokončení jejího návrhu. Ten byl následně, především díky odchodu liberálních sil z Konstitučního shromáždění na protest proti islamistické většině, schválen v podobě všech 234 článků; Morsi poté oznámil uspořádání všelidového referenda k nové porevoluční egyptské ústavě dne 15. prosince 2012. Kromě zdůraznění role islámského práva sharia se v ní objevily i další kontroverzní články, s nimiž opozice nesouhlasila; např. článek 197 zmiňující vytvoření Národní bezpečnostní rady zodpovídající za rozpočet egyptské armády nebo článek 198 podporující princip vojenských soudů. Kontroverzně z pohledu liberálních kruhů vyznívalo také pojetí lidských práv včetně stvrzení toho, že stát a společnost by měly usilovat o zachování ryziho konceptu egyptské rodiny; stát se rovněž zavazuje k ochraně etiky a morálních principů v rámci veřejného pořádku (Caromba, Solomon 2008: 123).

Tyto formulace však nastolovaly otázku, jakým způsobem budou reálně vykládány a naplňovány. Někteří experti hovoří o tom, že Muslimskému bratrstvu bylo v zásadě jedno, jaký text voličům předloží; hlavně, aby nepřišlo s prázdnou. V Egyptě však počátkem prosince 2012 znovu vypukly četné protesty, demonstranti napadali kanceláře patřící vládnoucímu hnutí v různých metropolích. Morsi veřejně obvinil z konspiračního jednání stoupence bývalého prezidenta Mubaraka v řadách domácí opozice údajně sloužící zahraničním zájmům, přičemž si měla také najmout další síly přímo v Egyptě, které by Morsiho věrné přímo napadali. Hnutí obvinilo také policii a bezpečnostní složky ze záměrného držení se stranou a absence jakéhokoli zásahu.

K velkému střetu obou táborů, islamistického a sekulárního, resp. liberálního, došlo 5. prosince 2012 v blízkosti káhirskeho prezidentského paláce Ittihadiya, kde zemřelo 10 osob a více než 700 jich bylo zraněno. Muslimské bratrstvo v této souvislosti hovořilo o údajném

kroku Ministerstva vnitra v podobě stažení policejních jednotek z okolí sídla hlavy státu, což potvrzovala svědectví přímo z místa; Morsi se v této souvislosti po dobu čtyř hodin neúspěšně snažil přímo kontaktovat příslušného ministra Ahmeda Gamal Al-Deena. Někteří seniorní egyptští policejní důstojníci např. ve svých vyjádřeních pro zahraniční zpravodajské agentury uvedli, že pro tento případ ve vztahu k událostem poblíž Ittihadiya nebyl vydán konkrétní rozkaz ve smyslu neuposlechnout prezidenta, nicméně každý ze sboru jednal dle svého uvážení a vnitřního svědomí. Zmíněné události hnutím přinejmenším částečně otřásly. Pokračovalo však ve svém plánu: nová ústava byla schválena 63,8% hlasů odevzdaných v prosincovém referendu 2012, což potvrzovalo jistou míru popularity, které se Muslimské bratrstvo nadále těšilo; zarážející však pro něj mohla být míra účasti všech hlasujících, která dosáhla pouhých 32,9% (Ottaway 2017: 169-170).

Události spojené s Ittihadiya byly nečekané také pro Nejvyšší radu ozbrojených sil, která obratem přispěchala s prohlášením hovořícím o tom, že vývoj bedlivě sleduje; ozbrojené síly jsou si dle svých slov byly vědomy vlastní zodpovědnosti vůči ochraně hlavních zájmů země, jejích institucí a zájmů nevinných občanů; zároveň potvrdily, že nejlepší cestou je vždy dialog a dosažení shody. Tehdejší ministr obrany Abdelfattah al-Sisi o několik dní později svolal schůzku tzv. národní jednoty, která měla přivést k jednomu stolu prezidenta Morsiho a další politické síly.

Armáda využila oslabení Muslimského bratrstva a začala se stavět do role ochránce národa, čímž rovněž stvrdila svou ambici významným způsobem promlouvat do dění na domácí politické scéně, resp. v jejím rámci rozhodovat k vlastnímu prospěchu. Morsi návrh al-Sisiho neodmítl, čímž potvrdil svou slabost; také přistoupil k dalšímu zoufalému k roku v podobě obměny vládního kabinetu v lednu 2013 včetně odvolání ministra vnitra. Vládnoucí Strana svobody a spravedlnosti navíc měla nově získat další tři křesla, proti čemuž koaliční partneři hlasitě protestovali a celá situace se zkomplikovala. Během druhého výročí egyptské revoluce dne 25. ledna 2013 vyšly desetitisíce lidí do centra Káhiry na náměstí Tahrir, kde provolávaly konec vládě Muslimského bratrstva. Následně během jara 2013 také propuklo sektářské násilí, jehož oběťmi se stali koptští křesťané; k několika krvavým incidentům došlo v různých částech tzv. Velké Káhiry (Stacher 2015: 267).

Morsi očividně tápal, problémy se vršily. Neúspěchem skončila jeho snaha o jednání s opoziční Národní frontou spásy, která odmítla prezidentův návrh týkající se zahájení národního dialogu koncem ledna 2013. Opozice rovněž zavrhlala ohlášený záměr hlavy státu

uspořádat parlamentní volby v dubnu téhož roku. Na domácí politické scéně se však začala utvářet nová spojenectví: opoziční síly zahájily sblížení s armádními kruhy, konkrétně přijaly al-Sisiho výzvu k diskusi²⁴.

Ke zhoršení postavení Muslimského bratrstva přispěla mj. skutečnost, že se od něj odvrátili jeho dřívější spojenci včetně salafistů, kteří se připojili k Frontě národní spásy a volali po vytvoření vlády národní jednoty. Morsiho začali postupně opouštět i jeho nejbližší poradci a spolupracovníci z řad hnutí. Hlavní výzvu pro něj představovala ekonomická krize, z níž se Egypt nedokázal vymanit: v březnu 2013 např. došlo k omezení dodávek paliva, který vyústil v častější výpadky elektrické sítě; také výrazně vzrostly ceny potravin (Korotayev et al. 2016: 346). Morsiho vyjednávání s IMF ve věci poskytnutí půjčky ve výši 4,8 mld USD bylo zastaveno, neboť zmíněná organizace podmiňovala svůj souhlas provedením reforem na egyptské straně: konkrétně zvýšením daní a omezením státních dotací na vybrané komodity.

Morsi se jakýchkoli tvrdších úsporných opatření směrem k veřejnosti obával, viděl v nich riziko případného vypuknutí dalších protestů. Prezident v květnu 2013 pouze přistoupil k další výměně vládního kabinetu s cílem čelit ekonomické a energetické krizi. Ve vládě nově zasedli v barvách Strany svobody a spravedlnosti ministři plánování, investic a zemědělství, čímž Muslimské bratrstvo fakticky ovládlo 11 křesel z celkových 35; Morsi navíc nevyhověl požadavku koaličních stran týkajícímu se odvolání ministerského předsedy Hishama Qandila, což celkovou situaci pouze zhoršilo. K tomu následně přispěly i personální čistky provedené hlavou státu na úrovni místních samospráv (Pioppi 2013: 63); v červnu 2013 jmenoval celkem 16 nových guvernérů, z nichž 10 patřilo mezi Muslimské bratry²⁵.

Tlak v rámci veřejného prostoru způsobený Morsiho působením v prezidentském úřadu se začal stupňovat zhruba od jara 2013, kdy opoziční hnutí Tamarod sdružující mladé aktivisty zahájilo sběr 15 milionů podpisů pod petici, jejímž cílem bylo odvolání prezidenta republiky z jeho úřadu. Vše mělo dle jejich předpokladu vyvrcholit masovým protestem v den prvního výročí od Morsiho inaugurace, tj. 30. června 2013. Mezitím na scénu razantně

---

²⁴ Morsimu jeho nejbližší seniorní poradci doporučovali, aby al-Sisiho z křesla ministra obrany odvolal; prezident však řešení vzájemné konfrontace tímto způsobem odmítal. Naopak v únoru 2013 veřejně deklaroval svou důvěru armádě, o dva měsíce později pak povýšil několik elitních důstojníků letectva, námořnictva a pozemních sil do vrcholných armádních hodností (Pargeter 2016: 100).

²⁵ Jednu z nejvíce kontroverzních postav představoval Adel Al-Khayat, nově jmenovaný guvernér provincie Luxor; jednalo se o bývalého člena skupiny Al-Jama'a Al-Islamiya, která stála za teroristickým útokem v Luxoru v roce 1997, při němž zemřelo 58 zahraničních turistů a 4 egyptští státní příslušníci (Pargeter 2016: 102). Přestože se Al-Jama'a Al-Islamiya poté veřejně zřekla násilí, Morsi touto nominací prokázal přinejmenším nedostatek citu a soudnosti.

vstoupil al-Sisi, který dne 23. června 2013 vyslovil ultimátum určené všem politickým silám v zemi, aby se během jednoho týdne dohodly na dalším řešení stávající vnitropolitické krize. Muslimské bratrstvo bylo al-Sisiho krokem zaskočeno, zejména s ohledem na skutečnost, že Morsi považoval ministra obrany za svého muže v Nejvyšší radě ozbrojených sil. Prezident se s ním osobně sešel a ultimátum odmítl. Muslimské bratrstvo následně vyzvalo své stoupence, aby vyšli do ulic a zahájili počínaje 28. červnem 2013 v káhirské mešitě Raba'a Al-Adawiya a jejím blízkém okolí časově neomezený protest. O dva dny později Morsi vystoupil s projevem k národu trvajícím necelé 3 hodiny. Celkové vyznění se neslo v revolučním duchu; prezident potvrdil, že nastal čas pro přijetí okamžitých nekompromisních reforem zacílených na státní instituce a vymýcení korupce. Také vyzval opoziční síly, aby nepodřývaly revoluci prostřednictvím uzavírání spojení s kostlivci bývalého režimu; zároveň však potvrdil, že přítomnost silné opozice představuje důležitou součást demokratického experimentu. Morsiho snaha udržet dosavadní stav v podobě panujícího vakua nicméně pouze stvrdila odhodlanost opozice vyjít do ulic dne 30. června 2013 (van de Bildt 2015: 262-263).

Prezidentova řeč rozlítla také armádu, zejména s ohledem na skutečnost, že Nejvyšší rada ozbrojených sil Morsimu doporučila, jaká témata by v ní neměl opomenout. Dle pozdějších komentářů některých vrcholných zástupců armády měla hlava státu hovořit stručně a vyhovět požadavku opozice ve věci 1) ustavení nové koaliční vlády, 2) přistoupení k úpravě ústavy a obojí zařadit do konkrétního časového rámce, kdy dojdou naplnění. Morsiho vystoupení v žádném případě neohromilo ani tehdejší Obamovu administrativu, která obě strany vyzvala k usmíření.

Muslimské bratrstvo se však v žádném případě nechtělo vzdát bez boje; očividně věřilo ve vlastní legitimitu stvrzenou řádnými porevolučními volbami i trvalou přízeň svých podporovatelů. Dle některých expertů si však Morsi odmítl připustit, že ne všichni Egypťané, kteří vyšli v lednu 2011 do ulic a následně odevzdali svůj hlas ve volbách, tvořili tvrdé jádro jeho příznivců, s jejichž podporou během vyhocení vnitropolitické situace na přelomu června a července 2013 počítal. Dne 30. června 2013 se v egyptských ulicích objevily miliony lidí požadující konec vládnutí Muslimských bratrů, kteří však rozsah protestů bagatelizovali a pokládali jej za uměle vyvolaný.

Morsi se 1. července 2013 sešel s al-Sisim, přičemž prezident trval na demokratickém právu pro kompletní dokončení svého mandátu v úřadu hlavy státu; al-Sisi v návaznosti

na toto jednání stanovil 48 hodinové ultimátum, do jehož vypršení měl Morsi vyhovět požadavkům opozice, přičemž v opačném případě byla armáda připravena přijít s vlastním řešením. Nejvyšší rada ozbrojených sil trvala na pozastavení platnosti ústavy z roku 2012, jmenování předsedy Nejvyššího soudu Adlyho Mansoura jako dočasného prezidenta v čele vlády technokratů do okamžiku zvolení Morsiho nástupce v úřadu prezidenta republiky, přípravě volebního zákona pro avizované parlamentní volby, ustavení zvláštního výboru s úkolem připravit novou ústavu, přepracování mediálního zákona, zformování komise pro národní usmíření a zapojení mladých lidí do politického života v zemi (Bhuiyan 2015: 506).

Egyptské hlavě státu telefonoval i její americký protějšek Obama, který Morsiho údajně vyzval k vypsání předčasných prezidentských voleb za účasti jiných kandidátů. EU a USA se zároveň snažily egyptského prezidenta přesvědčit, aby rezignoval a souhlasil se jmenováním nové vlády pod taktovkou Mohameda ElBaradeie. Morsi všechny návrhy odmítl. Dne 2. července 2013 byl svými poradci informován o chystaném vojenském převratu; poté osobně jednal s al-Sisim, kterému nabídl, že přistoupí na požadavek personální obměny vládního kabinetu i vypsání předčasných parlamentních voleb. O den později Muslimské bratrstvo dokonce nabídlo křeslo ministerského předsedy přímo al-Sisimu, který by nadále zůstal i ministrem obrany. O půlnoci z 2. na 3. července 2013 Morsi vystoupil s dalším poselstvím k národu, tentokrát v délce 45 minut, v němž varoval před uvržením Egypta do spirály násilí, budou-li lidé nadále zpochybňovat legitimitu prezidentovy vlády.

Dne 3. července al-Sisiho ultimátum vypršelo; Morsi i jeho tým pracovali jako obvykle. V 19 hodin mu al-Sisi telefonoval, zdali Morsi přijímá požadavek vypsání referenda spojeného s jeho setrváním či odchodem v prezidentském úřadu, potažmo předáním pravomocí hlavy státu předsedovi parlamentu. Morsi vyjádřil nesouhlas, načež al-Sisi tentýž večer promluvil prostřednictvím televizní obrazovky k národu a představil novou cestovní mapu, kterou se měl Egypt nyní řídit: primárně se jednalo o Morsiho odchod z nejvyšší ústavní funkce, přičemž prezidentské pravomoci by dočasně přešly na předsedu Ústavního soudu do okamžiku vypsání voleb, z nichž měla vzejít nová hlava státu; ústava dočasně pozbyla platnosti, zemi měla vést nová vláda technokratů; rovněž bylo počítáno s přípravou volebního zákona s cílem vypsání parlamentních voleb (Stacher 2015: 268).

Morsi putoval do domácího vězení na neznámém místě stejně jako jeho deset nejbližších seniorních poradců. Dne 8. července 2013 armáda a policie zakročily proti

několika stovkám příznivců Muslimského bratrstva protestujících před jednou z armádních budov, o níž se domnívaly, že je v ní Morsi zadržován; 53 osob zemřelo a dalších více než 300 bylo zraněno. Dne 27. července 2013 následoval zásah bezpečnostních složek u mešity Raba'a Al-Adawiya: nejméně 72 osob bylo zastřeleno, mnoho dalších raněno. Armáda poté 14. srpna 2013 tuto lokalitu (v podobě protestního stanového městečka) za použití buldozerů kompletně vyklidila - stejně jako v případě náměstí Nahda poblíž Káhirske univerzity. Následně vojáci přistoupili k ostré podvečerní střelbě, která za sebou zanechala více než 700 mrtvých, přičemž Muslimské bratrstvo hovořilo o nejméně 2 000 obětech. Staronový vojenský režim také obratem zahájil vlnu zatýkání, která se bezprostředně dotkla 1 400 osob a dalších několika tisíc během následujících měsíců (Ottaway 2017: 189).

Muslimské bratrstvo se ocitlo v personální krizi: seniorní vedení, pokud se vyšlo vězení, vyhledalo azyl v Kataru či Turecku. Jeho odchod z egyptské scény byl velmi rychlý, což vyvolávalo mj. otázku, zdali spáchalo politickou sebevraždu nebo se stalo součástí většího strategického plánu. Přestože hnutí jako celek nedisponovalo zkušeností s vládnutím, v jeho řadách v žádném případě nechyběli odborníci, kteří se mohli daných úkolů zhostit o poznání lépe. Mnozí z Muslimských bratrů však byli přesvědčeni o tom, že jejich politický pád představoval součást širší konspirace řízené armádou a západními mocnostmi.

Armáda navíc z hlediska jeho dikce údajně žárlila na úspěchy, kterých se hnutí podařilo dosáhnout. Události spojené s Raba'a Al-Adawiya pak Muslimské bratrstvo označuje jako tzv. Druhou očistu, přičemž za první z nich pokládá silný útisk během vlády prezidenta Nassera. Celou neblahou politickou zkušenost v rámci tzv. arabského jara 2011 hnutí převádí do metafyzické roviny, což s ohledem na jeho historickou zkušenost není překvapivé, zejména ve vztahu k diskurzu spojenému se zajištěním vlastního přežití během těžkých období. Přestože z hlediska vlastního vývoje dosáhlo historické mety, neprokázalo dostatečnou míru sebereflexe včetně kritiky směřující do vlastních řad; mj. prokázalo, že ze své podstaty představuje autoritářské hnutí neschopné přiznat vlastní chyby včetně těch zásadních, jichž se během egyptského porevolučního vývoje 2011 dopustilo.

Nebylo dostatečně revolucionářské; uzavřelo dohodu s Nejvyšší radou ozbrojených sil, přestože se proti ní mělo z principu vymezit; selhalo ve věci celkové rekonstrukce egyptského státu, přičemž mohlo úzeji spolupracovat s dalšími politickými silami v zemi; mnozí z jeho členů neoplývali dostatečnými zkušenostmi pro výkon veřejné funkce, Morsiho nevyjímaje. Sami členového Muslimského bratrstva Morsiho dosud pokládají za příliš laskavého člověka,

resp. morální bytost v nemorálním prostředí. Realita je však taková, že hnutí nedokázalo fungovat jako moderní politická síla současnosti.

Nepochybně v rámci egyptské politické scény existoval proud, zejména pravicový, který chtěl činnost hnutí od samého začátku podrývat. Přestože je Muslimské bratrstvo v případě Egypta často obviňováno ze zavádění náboženské ideologie do politického života, skutečnost je taková, že žádné ze zavedených opatření se během zhruba jednoročního vládnutí přímo nedotklo opěrných struktur egyptského státu jako takového - včetně Nejvyšší rady ozbrojených sil. Místo zavádění radikálních změn do politické praxe naopak téměř soustavně volilo taktiku appeasementu na úkor otevřené konfrontace s ideovými protivníky.

Rovněž se ukázalo, že obavy z úplné islamizace Egypta se nenaplnily. Muslimské bratrstvo naopak dokázalo být, např. v porovnání se salafisty upřednostňujícími v případě nové egyptské ústavy větší napojení na islámské právo sharia, umírněnější silou. V okamžiku, kdy se proti hnutí spojily armádní špičky s opozicí, podlehl panice a obávalo se o svou politickou budoucnost, nikoli přítomnost, což jej naprosto ochromilo. Politický pád egyptského Muslimského bratrstva byl mj. důsledkem jeho vlastních selhání v kombinaci s nepropracovanou politickou, resp. náboženskou vizí včetně nezkušenosti a neschopnosti přiznat vlastní nekompetentnost. Egyptské arabské jaro nicméně zemi uvrhlo do konfliktu mezi dva hráče, kteří se na domácí scéně pohybovali po dlouhou dobu. V případě Muslimského bratrstva se však jednalo o bitvu, která jej uvrhla zpět do ilegality.

8 ISLAMISTÉ A DEMOKRACIE

Jednotlivé islamistické proudy se liší ze sektářského a ideologického hlediska včetně postojů v rámci politiky a případného užití či naopak vyvarování se násilí; rozdíly panují také v rámci různých národů a dalších geografických faktorů. Tato mozaika nábožensko-politických uskupení vede mnohé experty k dělení islamistických politických skupin na radikály a zástupce moderátního proudu moderního politického islámu. Radikální proud se nevynezuje proti případnému použití násilí včetně teroru, aby dosáhl vlastních politických cílů, zatímco moderátní užívá výhradně politických prostředků k prosazení svých ambicí. Příklady egyptského Muslimského bratrstva, turecké Strany spravedlnosti a rozvoje či její marocké sesterské strany do jisté míry ukazují, že islámské země dokáží vytvořit tzv. islámské demokracie, stejně jako západní země v případě demokratů křesťanských (Werenfels 2014: 288).

8.1 Formování volebních programů islamistických stran: hlavní vlivy

Islamistické probuzení se vyznačuje neustálou změnou, téměř všechna s ním spojená hnutí procházejí přechodnou fází zejména v politické rovině. Případ mnohých islamistických organizací toto dokládá na transformaci, kterou postupně prošly: z reformních, protestních či revolučních hnutí k politickým stranám. Některé z nich byly tvrdě potlačovány, mnohdy se na ně vztahoval zákaz ze strany režimu (např. v Egyptě, Maroku či Tunisku). Často operují v odlišném prostředí a za různých podmínek; některé působí ve vícestranickém systému a atmosféře relativní politické liberalizace, zatímco jiné fungují pod křídly autoritářského režimu s jedinou dominantní stranou. Tyto podmínky přirozeně ovlivňují chování jednotlivých hnutí a jejich postoj vůči vládnoucímu režimu.

Většina islamistických hnutí se nadále ideologicky vyvíjí; přestože islám představuje hlavní ideologický rámec, jímž se zaštiťují, interpretace se může lišit. Politické, sociální a ekonomické otázky, které v minulosti tato uskupení opomíjela, se nově dostala do popředí, zejména s ohledem na jejich aktivní zapojení do politického procesu v jednotlivých islámských zemích. Navzdory tomu, že většina těchto témat byla součástí veřejné diskuse po více než jedno století (reforma, obnova, modernita, autenticita, demokratizace, nacionalismus, ženy, menšiny, vztahy se západními zeměmi), nadále se jednalo o myšlenky představující objekt prudké debaty v řadách samotných islamistů.

Islamistické oživení zájmu o věci veřejné primárně cílí na tzv. vertikální manifestaci, tj. pokus odstranit vládnoucí režim s cílem následně dosadit islamistickou vládu. Opírá se mj. o problém identity včetně střetu mezi sekulárním a nábožensko-politickým modelem v rámci politického islámu. Zároveň je však potřeba upozornit na skutečnost, že potlačení islamistického hnutí v konkrétní zemi automaticky neznamená selhání politického islámu jako celku. Vzestup islamistických hnutí v muslimských společnostech představuje důsledek ekonomické krize, celospolečenských problémů, nejistoty či extremismu; nejedná se o přirozenou reakci jednotlivých muslimských komunit usilujících o vytvoření vlastního, domorodého modelu spojeného s islámem v moderním světě, tj. okamžik, kdy jsou jejich identita a existence ohroženy (Shahin 1997: 2-3).

Mnoho veřejně deklarovaných cílů islamistických hnutí se opírá o solidaritu a jednotu v rámci muslimského národa, dále ekonomickou, politickou a kulturní nezávislost, kontrolu nad přírodními zdroji, vyřešení palestinské otázky, což je mnohdy staví do konfliktu se západními zeměmi. Politický islám je stále více, nicméně zbytečně, chápán jako hlavní hrozba pro Západ. Obě kultury jsou očividně odlišné, což však vychází ze dvou jedinečných historických zkušeností (Elbadawi, Makdisi 2017: 79).

V případech islámských zemí se jedná o dědictví kolonialismu; islám regionu severní Afriky dominoval od 7. století, přičemž sehrával hned několik rolí současně – mj. znatelnou sjednocující úlohu ve vztahu k národní identitě včetně smíšení arabských a berberských komunit. Jednalo se tudíž o základní zdroj politické legitimacy a katalyzátor odporu. Současné přístupy vycházejí především z Islámské revoluce v Íránu a opětovného uplatnění náboženství ve veřejné sféře mnoha islámských zemí, tj. ucelené a mnohorozměrné povahy islamistického znovuoživení. V jednotlivých muslimských společnostech náboženství zaujímá klíčové postavení dotýkající se různých záležitostí běžného života včetně práva, vzdělání, sociálních záležitostí i politického systému.

Představuje tudíž v tomto ohledu vzestup islamistických hnutí výsledek probíhající krize? Richard Dekmejian o současném arabském světě tvrdí, že obsahuje zvláštní rysy vleklé krize, která se stává spouští islámského fundamentalismu. Dle tohoto autora existuje celkem šest typů krizí: 1) identity, 2) nedostatečné legitimacy vládnoucích elit, 3) nesprávné vlády a donucování druhých k poslušnosti, 4) třídního konfliktu, 5) vojenské porážky a nekompetence, 6) modernizace (Dekmejian 1995: 23). Islámský fundamentalismus s ohledem na různé typy zmíněné celkové krize přináší odpověď v podobě duchovní útěchy

a psychologické úlevy. Dle Dekmejianana k tomuto jevu navíc v průběhu islámské historie dochází periodicky, přičemž se opakuje pocit ohrožení a následná fundamentalistická odpověď. Stav politického prostředí bezprostředně spouští činnost takových hnutí, protože v jejich pojetí je islám konstantní a neměnnou entitou v měnícím se světě. V okamžiku, kdy se věci stanou příliš bizarními, muslim může z takového nevlídného světa snadno uniknout a plně se spolehnout na osvědčené hodnoty a léty prověřené tradice. Jedná se o přímý kontrast mnohých studií, které v této souvislosti přeceňují všeobecnou neurčitost islámu; současně chybně označují muslimské fundamentalisty za dogmatické, agresivní, netolerantní, idealistické, rigidní a submisivní fanatiky; tato perspektiva nicméně představuje neopodstatněný stereotyp.

Islamistické probuzení spjaté se 70. lety 20. století, potažmo novým milénium a rokem 2011, představuje výzvu z hlediska sociálně rozvojové perspektivy: vyžaduje odpověď a přijetí konkrétních opatření na pokračující urbanizaci a sociální mobilitu překračující kapacitní možnosti systému, potažmo vzniklé třenice mezi jednotlivými skupinami ve společnosti. Sociolog Saad Eddin Ibrahim v rámci svého rozboru militantních islamistických skupin v Egyptě uvedl, že z tohoto pohledu jsou nejzranitelnějšími články nižší střední a střední společenská třída, které se cítí být na okraji systému. Vracejí se k islámu a jeho dobře známým normám, jejichž prostřednictvím se snaží začlenit zpátky do systému. Ideologický vývoj islámského radikalismu Emmanuel Sivan považuje za islamistické probuzení spojené s aktivismem a militantním přístupem, který je v první řadě obranný; snaží se vymezit vůči modernitě (Sivan 1990: 50). Rachid Ghannouchi, vůdčí postava tuniské Ennahda, ji chápe jako nezbytnou; vymezuje se vůči jejím oponentům a obviněním hovořícím o neslučitelnosti modernity s politickým islámem; absolutní intelektuální svoboda je žádoucí, totéž platí pro vědecký a technologický pokrok a podporu myšlenkám demokracie, kterou je společnost připravena přijmout, nebude-li se ovšem jednat o její francouzský, britský či americký výklad nuceně předávaný další zemím (El Houssi et al. 2016: 39).

Islamistická hnutí představují klíčové hráče porevolučního politického vývoje spojeného s tzv. arabským jarem. Kritici zmíněného myšlenkového proudu opakovaně upozorňovali na riziko spojené s demokratickými volbami, které mohou vynést anti-demokratické islamisty k moci a přispět ke konci demokracie. Zatímco se liberálové a sekularisté po zhroucení bývalých autoritářských režimů soustředili na pokračování protestů v ulicích, islamisté se zaměřili na nadcházející první demokratické volby – skutečnou výzvou

se pro ně však stala marginalizace opozice a efektivní způsob vládnutí (Hinnebusch 2015: 359).

Problematika občanského státu po roce 2011 a boje za vlastní identitu je spojena s poměrně širokou polarizací ve veřejném prostoru, v němž se objevuje apel na vytvoření sekulárního státu a jeho oddělení od náboženství i principů liberální demokracie. Zmíněný jev se ještě více prohloubil v okamžiku, kdy salafisté (konkrétně strany al-Nour a al-Asala) aktivně vstoupili do egyptské porevoluční politiky a médií: navzdory své předrevoluční absenci se nově těšili nebývalému úspěchu a popularitě. V porovnání s Muslimským bratrstvem zastávali vskutku konzervativní postoje, přičemž naprosto odmítali koncept občanského státu včetně principů pocházejících ze západní kultury, tj. sekularismus, nacionalismus či demokracii, kterou salafisté označují jako zavrženíhodnou. Egyptští Muslimští bratři pokládají islámský stát z jeho podstaty za občanský, není státem ovládaným armádou prostřednictvím dekretů ani státem policejním řízeným prostřednictvím bezpečnostního aparátu. Z pohledu hnutí se nejedná o teokracii; vládci jsou občané zvolení vůlí lidu a národ představuje zdroj veškeré autority (Lavie 2017: 37).

Žádná z předních tváří islamistických hnutí v Tunisku, Alžírsku či Maroku nenáleží k tradičnímu náboženskému establishmentu. Naprostá většina tamějších aktivistů jsou intelektuálové s moderním vzděláním a zkušenostmi získanými v rámci muslimské i západní kultury. Yvonne Haddad tyto vzdělance rozděluje do tří skupin, tj. experty, kteří 1) považují islám za uzavřený kulturní systém nedovolující žádnou změnu a západní hodnoty nahlízejí jako nepřátelské, 2) vzhlížejí k Západu jako vzoru pro napodobení a reinterpretaci islámu dle vhodného příkladu, přičemž do této kategorie spadají sekularisté, nacionalisté, komunisté či islámští modernisté, 3) stojí na pomezí obou předchozích proudů – westernizaci si nepřikrášlují a snaží se o její objektivní hodnocení, přičemž islám je pro ně základním stavebním kamenem společnosti (Haddad 1998: 85).

Příklad Tuniska podobně jako Maroka v kontextu politického islámu vychází z totožné historické zkušenosti s kolonialismem a dalšími vnějšími faktory; islám se stal prostředkem mobilizace místního obyvatelstva k zachování jeho národní identity. Postkoloniální stát se v tuniském případě vyznačuje sekularismem manipulujícím s islámem a hlavní tváří tohoto období: Habibem Bourguibou, který úspěch islámské civilizace v jejím raném období spatřoval v otevřenosti mysli a naprosté svobodě lidského intelektu; následný konzervativní výklad však dle jeho názoru významnou měrou přispěl k její stagnaci. Navzdory Atatürkovi,

kterého Bourguiba velmi obdivoval, si nicméně s ohledem na uvedení sekulárního programu do praxe počínal opatrně; např. v souvislosti s postním měsícem ramadánem a celkovým utlumením veškerých aktivit naopak vyzval k ještě tvrdší práci než v jiných obdobích roku.

V roce 1962 založil stranu socialistického stříhu pojmenovanou jako Neo-Destour, přičemž její ideologickou nálepku chápal jako zcela neutrální a odkazoval mj. na tvrzení, že již Prorokovi současníci a spolupracovníci byli socialisté (přestože tehdy tento výraz ještě neexistoval): muslimská společnost by měla následovat jejich příkladu sebeobětování pro rozvoj společenství a vzájemné solidarity. Bourguiba islámem umně manipuloval s cílem získání větší kontroly státu nad společností. Přestože mu mnozí experti vyčítají překrucování základního porozumění islámským textům, zmíněný důraz na islamistický aspekt jím hlášané politiky podporuje jeho postavení jako skutečného muslimského vůdce v očích tuniských mas (Shahin 1997: 37).

8.2 Arabské země a demokracie

Vlna protestů, která zasáhla arabský svět v roce 2011, měla v každé z dotčených zemí odlišné příčiny, přestože mnoho témat jim bylo společných – např. frustrace vyplývající z ekonomického vývoje, míry korupce, existujícího politického systému včetně požadavku vlády, která by se skutečně starala o své občany a zajistila jim důstojný život. Tato povstání v mnoha případech dramaticky změnila rovnováhu mezi státem a společností, vyústila v pád diktátorů a odvrácení od deliberalizačního procesu, který v mnoha zemích v rámci regionu probíhal po více než jednu dekádu. Opakované výzkumy z let 2006-07, resp. 2010-11 dokládají znatelný nárůst touhy obyvatel po životě v demokracii, markantní je rovněž posílení tolerantního postoje vůči jiným etnikům, pokles podpory ve vztahu k náboženství a roli, kterou by mělo sehrávat v politickém životě země; také vzrostl počet stoupenců většího zastoupení žen na pracovišti či obecný zájem o širší názorové spektrum jednotlivých politiků promítnuté do pestřejších politických proudů a myšlenek. První vlna těchto průzkumů prováděných pod hlavičkou Arab Barometer cílila na občany starší 18 let v celkem sedmi zemích: Alžírsku, Jordánsku, Kuvajtu, Libanonu, Maroku, Palestině a Jemenu. Druhá část se následně znovu zaměřila na tytéž státy vyjma Kuvajtu, chyběl také Egypt, Tunisko, Irák, Saúdská Arábie a Súdán, kde tehdejší politická situace bránila naplnění shodných podmínek pro výzkum v porovnání s dalšími zkoumanými lokalitami.

Dle výroční zprávy Freedom House za rok 2010 žádná z arabských zemí v době provádění první či druhé vlny zmíněného výzkumu nebyla demokracií, přestože lidé zde žijící tento koncept široce podporovali, konkrétně 83%, resp. 96%. K největší změně došlo v případě Alžírsko, kde sympatie vůči demokratickému uspořádání posílily o 6%. Juan Linz a Alfred Stepan stejně jako mnozí další autoři uvádějí, že demokracie bude pravděpodobně plně konsolidována v okamžiku, kdy není pouze jednou z mnoha variant, nicméně je jedinou hrou ve městě. Výzkum realizovaný prostřednictvím Arab Barometer nepředstavuje jen všeobecnou podporu demokracii, ale také závazky občanů vůči demokratizačnímu procesu. Navzdory předloženým otázkám vztahujícím se k možným problémům demokratického uspořádání (pomalý ekonomický růst, nerozhodnost, slabé udržování pořádku), na které respondenti odpovídali, se všichni oslovení shodli na tom, že demokracie představuje nejlepší politický systém.

Chápání demokracie se v arabském světě pojí se svobodnými volbami, svobodou slova, zanedbatelnou mírou ekonomické nerovnosti a zajištěním základních životních potřeb pro všechny bez rozdílu. Všechny země regionu mají s demokracií bezprostředně spojeny volby a parlament. S ohledem na demokratickou politickou kulturu v jednotlivých arabských zemích nicméně více než polovina respondentů uvedla, že většině lidí v konkrétní zemi nelze věřit. V otázce občanské angažovanosti se pak její míra ukázala být jako poměrně nízká; v případě tolerantního přístupu k národnostním menšinám a jiným etnikům včetně osob s odlišným náboženským vyznáním se nejvýše umístil Libanon. Zvláštní kapitolu představovalo šetření zaměřené na islám a politiku, přičemž překvapivým zjištěním může být skutečnost, že naprostá většina oslovených (s výjimkou Libanonu) souhlasila s myšlenkou implementace islámského práva sharia do praxe. V případě utváření zákonů na základě přání obyvatel majoritní názor obhajoval zdroj legislativy jako přímý odraz vůle občanů. Tentýž poměr odpovědí se objevil také v případě upozadění role náboženství v rámci politického systému, přičemž většina upřednostňovala uspořádání bez silné pozice islámu či dalších náboženských aktérů (Diamond, Plattner 2014: 54-62).

V případě Egypta a průzkumu provedeného pod hlavičkou Arab Barometer v letech 2011-12 se široké podpoře těšila Nejvyšší rada ozbrojených sil, tehdejší hlavní mocenská autorita; celková míra podpory demokracie jako nejlepší formy vládnutí, navzdory jejím problémům, dosáhla 80%; většina Egyptanů ji primárně nahlížela optikou ekonomických podmínek k životu, zajištění základních životních potřeb či vymýcení korupce. Pouhých 6% egyptských respondentů pak uvedlo, že svobodné a spravedlivé volby pokládají za základní

charakteristiku demokracie. Výzkum současně ukázal, že Egyptany více zajímají ekonomické dopady vývoje ve společnosti na úkor problémů spojených s politikou, přičemž drtivá většina z nich pokládala ekonomiku za největší výzvu a domnívala se, že revoluce významným způsobem napomůže zlepšení ekonomických podmínek v zemi (Elbadawi, Makdisi 2017: 160-161).

Tento optimismus se také promítl do dalších oblastí, např. očekávání spojených s úspěšnou demokratickou tranzicí či zlepšení celkové situace panující na poli lidských práv; u 89% všech dotázaných nicméně převládaly obavy z pomalého zavádění reform, přičemž upřednostňovali jejich pozvolné zavádění do praxe a nikoli jednorázové skokové překlenutí revolučního období v rámci tzv. arabského jara. Obdobně jako v případě dalších zemí regionu průzkum ukázal, že podpora politickému islámu v Egyptě byla poměrně nízká: jen 37% oslovených podporovalo zapojení duchovních do ovlivnění rozhodnutí přijímaných vládou; plných 87% pak uvedlo, že v žádném případě nesouhlasí s případným ovlivňováním voličů v rámci předvolební kampaně. V souvislosti s případným větším zapojením prominentních postav náboženské obce do politického života celkem 47% dotázaných podporovalo jejich veřejné angažmá v podobě zastávání postů ve veřejné správě, přestože 80% v případě odpovědi týkající se náboženství uvedlo, že jej pokládá za čistě osobní záležitost, která by měla být striktně oddělena od sociálněpolitického života. Šetření proběhlo před parlamentními volbami koncem listopadu 2011. Spojení s konkrétní politickou stranou bylo ve zmíněném období velmi nízké, pouze zanedbatelný počet respondentů veřejně stvrdil svou osobní silnou vazbu ke konkrétní z nich; také kampaň jednotlivých stran spojená s prvními porevolučními volbami v té době ještě neprobíhala. Na otázku týkající se zvolení nejlepšího možného politického reprezentanta, jehož postoje by nejlépe korespondovaly s politickými, ekonomickými a sociálními názory účastníků průzkumu, pouhá 3% z nich uvedla Muslimské bratrstvo a jeho politickou odnož v podobě Strany svobody a spravedlnosti, zatímco 47% potvrdilo, že důvěřuje hnutí Muslimského bratrstva (Diamond, Plattner 2014: 65).

Uvedené poznatky do jisté míry předznamenávají rozladěné reakce mnoha Egyptanů s ohledem na budoucí vývoj v polovině roku 2012, kdy Ústavní soud nařídil rozpuštění parlamentu a formálně posvětil kandidaturu prezidentského kandidáta Ahmeda Shafiq, posledního ministerského předsedy z dob Mubarakova režimu. Významná část společnosti tento krok pokládala za zradu vládnoucích armádních kruhů a snahu ukrást Egyptu jeho revoluci. Dokonce i ti, kteří se vymezovali vůči roli islámu v politice, tj. dle průzkumu

provedeného Arab Barometer většina Egyptanů, došla k velmi obtížnému závěru v podobě 1) komplikované volby mezi podporou kandidáta ve jménu změny ztělesněné Muslimským bratrstvem či 2) podpory kandidáta armády a faktického zachování statu quo. Ve volbě nakonec zvítězil Morsi, který se stal v červnu 2012 prvním porevolučním egyptským prezidentem; o dva měsíce později pak penzionoval nejvyššího vojenského velitele země Tantawiho, což představovalo jednu ze snah nové hlavy státu odklonit se od armády.

V Tunisku průzkum probíhal během září a října 2011, tj. krátce před volbami do Konstitučního shromáždění. Během sledovaného období podpora demokracii nadále zůstávala vysoká a dosahovala téměř 90%; stejně jako obyvatelé dalších zemí v regionu Tunisany rozdělovalo chápání demokracie, přičemž 52% všech dotázaných ji označilo za klíčový politický prvek spojený se svobodnými volbami, politickou rovností či svobodou slova. Stejně jako v případě Egypta většina (konkrétně 68% oslovených) nepochybovala o obtížných výzvách ekonomického rázu, mezi nimi nezaměstnanosti, inflaci či korupci, které měly zemi v budoucnu čekat; pouhá 2% označila zkonsolidovanou demokratickou tranzici jako vůbec nejnáročnější úkol. Celkem 63% respondentů pak kořeny tzv. Jasmínové revoluce v Tunisku spatřovalo v ekonomické rovině, zatímco 14% se domnívalo, že k událostem tzv. arabského jara v jejich vlasti došlo primárně z politických důvodů. Tunisané v drtivé většině (90%) věřili v úspěšné naplnění demokratické vize, vytvoření nových ekonomických příležitostí, celkové zlepšení v oblasti lidských práv, vlády práva a posílení sociální spravedlnosti.

Navzdory úspěchu islamistické strany Ennahda v tuniských říjnových volbách 2011 do Konstitučního shromáždění nebyla většinová společnost v zemi nakloněna politickému islámu v praxi; konkrétně 79% dotázaných uvedlo, že duchovní by neměli jakýmkoli způsobem ovlivňovat voliče; 30% oslovených pak považovalo za přínosné větší zapojení duchovních do tuniského politického života a pouhá čtvrtina respondentů uvedla, že by takoví lidé měli ovlivňovat rozhodování vlády. Plných 79% potvrdilo, že náboženství pokládají za věc zcela soukromou, která by měla být jasně oddělena od veřejné sféry.

Přestože politický islám v obecné rovině obdržel relativně nízkou podporu, téměř polovina všech respondentů nahlížela na Ennahda poměrně příznivě; celkem 49% dotázaných jí v rámci průzkumu vyjádřilo důvěru, čímž předběhla všechny ostatní politické i nevládní organizace, nicméně zaostala za vyjádřením podpory přechodné vládě po dobu tranzice, kterou vyslovilo 66% respondentů, resp. podpory tuniským ozbrojeným silám prostřednictvím

93% všech odpovědí. Pouhých 12% nicméně stranu Ennahda označilo za nejlepšího reprezentanta politického, sociálního a ekonomického rozvoje, ale 20% předběžně hovořilo o tom, že ji ve volbách podpoří. Stejně jako v případě egyptského vítězství islamistů celková mobilizace Ennahda včetně jejího historického zakořenění ve společnosti, zejména s ohledem na působení v opozici vůči režimu a chybějící dobře zorganizovanou alternativu, byla hlavním z důvodů jejího volebního úspěchu. Mnozí voliči, možná až polovina všech hlasů, které Ennahda obdržela, se k ní přiklonili stejně jako v případě egyptských voleb proto, aby jasně vyjádřili touhu po změně, nikoli podporu islamistické platformě (Diamond, Plattner 2014: 66-67).

Demokratizační teorie se ve spojitosti s tzv. arabským jarem dle Alfreda Stepana a Juana Linze zaměřuje na 1) vztah mezi demokracií a náboženstvím, zejména v rámci zemí, v nichž převažuje muslimská většina, 2) charakter hybridních režimů, kde dochází k promíchání autoritářských a demokratických prvků, 3) původ tzv. sultanismu a jeho dopad na demokratickou tranzici. Konflikty týkající se náboženství či rozpory mezi jeho různými typy nejsou bezprostředně svázány s jejím úspěšným završením, nejedná se tudíž o totožný scénář jako v případě role katolické církve v rámci tranzice v Polsku, Chile nebo Brazílii (Linz, Stepan 2013: 17). Úlohu, kterou islám sehrával během protestů spojených s tzv. arabským jarem, je potřeba chápat jako nový fenomén. Alfred Stepan rozvinul myšlenku týkající se vztahu mezi náboženstvím a demokratizací, resp. islámu jako překážky demokracie. Kládl si otázku, jaké atributy od sebe demokracie i náboženství vzájemně potřebují či nepotřebují, aby mohly obě z nich vzkvétat. Tento stav označoval jako dvojitou toleranci (angl. twin tolerations). V zemi, kde takový stav existuje, náboženské autority nekontrolují demokratické představitele, kteří jednájí v souladu s ústavou; opačně platí, že demokraticky zvolení zástupci nevstupují do náboženské roviny, pokud duchovní plně respektují práva občanů. Různé typy vzájemných vztahů mezi státem, náboženstvím a společnostmi zapadají do konceptu zmíněné dvojité tolerance; v podstatě se jedná o vícenásobný sekularismus. Stepan také hovoří o tom, že laicismus ani žádný jiný typ sekularismu hlásající celkové oddělení náboženství od státu není bezprostřední podmínkou pro posílení demokracie (Stepan 2012: 89).

Tunisko se v roce 2012 stalo z hlediska politických práv po třech dekádách první arabskou zemí hodnocenou známkou 3 na sedmistupňové škále Freedom House, přičemž 1 znamená nejsvobodnější systém jako celek. Tento výsledek se dostavil navzdory vlivným islámským stoupencům demokracie, kteří ve své rétorice používali klíčové koránské principy

konsensu, konzultace či spravedlnosti; demokracii pokládají za skutečně efektivní a legitimní nástroj, jestliže dokáže zareagovat na jedinečnost historické zkušenosti v příslušném státě (Diamond, Plattner 2014: 83). Rachid Ghannouchi v čele tuniské Ennahda opakovaně uváděl, že jím vedená politická strana stojící u moci po tzv. arabském jaru 2011 dokázala obsáhnout specifičnost Tuniska jako nejvíce progresivního arabského státu, o čemž např. svědčí jeho rodinný zákoník významně nakloněný ženám.

Další koncept, který v tuniském případě hraje důležitou roli, není sekularismus s protináboženským vyzněním jako takovým, ale pojetí občanského namísto náboženského státu. V občanském státě náboženství respektuje demokratické hodnoty – lid je suverénem vytvářejícím zákony; stát občanů uznává výsady náboženství a jeho legitimní roli ve veřejné sféře.

V rámci dělení režimů na jednotlivé typy, tj. demokratický, autoritářský, totalitní, posttotalitní a sultanistický, se nabízí vytvoření autoritářsko-demokratického hybridu; stejně jako v případě totalitarismu a posttotalitarismu se jedná o historicky vytvořenou kategorii, která obsáhne nový fenomén objevující se v arabském světě i za jeho hranicemi. Žádná z arabských zemí (ani Sýrie, Egypt, Libye či Tunisko pod Mubarakovou, resp. Qaddafiho a Ben Aliho vládou) nikdy nebyla plně institucionalizovaným totalitním režimem²⁶. Takové země nemohou být adekvátně označovány jako autoritářské či sultanistické; nejsou však (dosud) ani demokraciemi, proto je na místě zmíněné pojmenování (Elbadawi, Makdisi 2017: 17).

Většina tzv. hybridů v arabském světě tento stav pravděpodobně, v porovnání s již zakotvenými režimy, překoná. Revoluční možnosti zahrnují i tranzici směrem k demokracii; přestože je pro donucovací aparát některých států příliš obtížné koexistovat s demokratickými prvky, může dojít k jisté formě tranzice, např. prostřednictvím vojenského puče, tj. příklonu k autoritářské vládě. Jak vlastně hybridní situace, resp. hybridní režimy, vznikají?

Konkrétní historické události jako zhroucení komunismu, vstup deseti bývalých komunistických zemí do EU, pád vojenských vlád v Latinské Americe či aspirace spojené s káhirskými protesty na náměstí Tahrir nepředstavují konec dějin ani plné usazení demokracie. V případě Egypta sehrávala hlavní roli důstojnost jedince a statut občana; navíc

---

²⁶ Termín posttotalitní automaticky neoznačuje arabské země, v nichž došlo k pádu tamějších diktátorů (Diamond, Plattner 2014: 85).

po šedesáti letech pasivní tolerance vojenské vlády reprezentované důstojníky v prezidentském úřadu lidé v ulicích chtěli změnu. Na scéně se etablovaly tři skupiny s mocenskými nároky: Nejvyšší rada ozbrojených sil, hnutí Muslimského bratrstva a sekulární liberálové. Všichni tito hráči usilovali o zajištění vlastní ochrany v rámci domácí politické scény skrze omezení práv jednotlivých demokratických institucí: krátce po Mubarakově odstoupení z funkce se mladí liberálové objevili na Tahriru a začali namítat, že Muslimské bratrstvo představuje příliš silnou nedemokratickou entitu ohrožující liberálně-demokratické hodnoty, které mohou zachránit pouze liberálové díky uzavření dohody se zdrojem nedemokratické vlády, tj. armádou.

Stoupenci liberálního proudu dokonce navrhovali, že právě vojáci by měli napomoci úpravě celkové porevoluční struktury včetně sepsání nové egyptské ústavy ještě před volbami do Konstitučního shromáždění či jmenování expertů zvláštní komise s úkolem předložit první návrh nové konstituce, čímž by Muslimské bratrstvo nezískalo v tomto procesu a tělesu většinu. Místo toho armáda pouhých několik týdnů před parlamentními volbami konanými v listopadu 2011 vydala zvláštní dokument hovořící o výhradní zodpovědnosti a kompetencích Nejvyšší rady ozbrojených sil v záležitostech týkajících se vojska včetně otázky rozpočtu (Blanga 2014: 374).

Muslimské bratrstvo se mezitím cítilo být atakováno sekulárními liberály a pozvolna zahájilo dialog s nejvyššími představiteli egyptské armády; následně podpořilo rozhodnutí generality ve věci vyhlášení ústavního referenda a mlčelo, když během posledního čtvrtletí roku 2011 pronikly na veřejnost informace o vojácích a policistech zabíjejících demonstranty včetně nejméně 28 obětí z řad koptské menšiny. Na oplátku se Muslimští bratři mohli částečně podílet na vládě v rámci kontrolované demokracie; cenou za jejich zisky včetně křesla egyptského prezidenta bylo mj. zvláštní postavení armády v rámci nového ústavního pořádku, ekonomiky i regionálního vládnutí. Nová ústava sepsaná hnutím Muslimského bratrstva obsahovala četné předpisy chybějící v konstitucích demokratických zemí: např. ministrem obrany se mohl stát výhradně armádní důstojník, rozpočet armády měla řešit Národní rada pro obranu složená z osmi vojáků a sedmi civilistů, vojenským soudům připadlo právo soudit civilisty, jestliže se se dopustili zločinů hodnocených jako újma způsobená egyptským ozbrojeným silám.

Prezident Morsi poté odvolal z funkcí několik vysoce postavených generálů, kteří se však záhy v návaznosti na jeho rozhodnutí objevili na vlivných ekonomických postech,

např. ve vztahu k administraci Suezského kanálu, civilnímu letectví či rozšíření sítě továren spravovaných armádou majících velký význam pro celou egyptskou ekonomiku. Egypt přijetím první porevoluční ústavy zcela opomněl volby v regionech vedených bývalými armádními důstojníky, kteří již byli v penzi, nicméně se svých vlivných postů nevzdali. Právě tato skutečnost představuje jeden z několika příkladů autoritářsko-demokratického hybridního státu (Diamond, Plattner 2014: 87).

V porovnání s Egyptem se porevolučnímu Tunisku, navzdory pokusu o vnitřní destabilizaci prostřednictvím vraždy opozičního vůdce Chokriho Belaida počátkem února 2013, dařilo vyhnout autoritářství, které by přispělo k vytvoření hybridní situace či režimu. Důvody byly celkem tři. Za prvé vůdčí postavy strany Ennahda od počátku 80. let 20. století trvaly na tom, že demokracie není pouze přijatelnou, nýbrž nezbytnou součástí veřejného života; tato skutečnost mj. přispěla ke sjednocení postojů islamistů z Ennahda a sekulárních liberálů, kteří se společně vymezili vůči dalším skupinám a usilovali o odstranění Ben Aliho režimu. Za druhé s ohledem na dohody uzavřené mezi sekularisty a islamisty ještě před začátkem tranzice v Tunisku panovaly jisté obavy z důsledků demokracie, která by otevřela cestu hybridnímu autoritářství, resp. proměně arabského autoritářství v tranzici směrem nikam (Valbjørn 2014: 159); přispěli k nim oba bývalí sekulární prezidenti Tuniska, Bourguiba a Ben Ali, cíleně vytvářející atmosféru strachu a obav ze soutěživých voleb, jež by vynesly k moci islamisty, případně teroristy, čímž mělo případně dojít k rozbourání klidné vnitropolitické scény, oslabení práv žen či potlačení liberálního proudu. Přesto sekulární liberálové dokázali nalézt styčné body s islamisty, tj. nespojili se s vládnoucím Ben Aliho režimem, resp. jeho pozůstatky; jisté obavy ve vztahu k Ennahda nemusely zcela vymizet, nicméně autoritářská forma vládnutí představuje obranný štít proti její případné expanzi mimo mantinely tolerované sekulárními liberály. Za třetí Tunisko oproti Egyptu začalo úspěšně rozvíjet občanskou i politickou společnost; občanská společnost může sehrávat konstruktivní roli v narušení struktur autoritativního režimu, ale pro vytvoření demokracie je potřeba společnosti politické, tzn. musí existovat organizovaná skupina politických aktivistů, kteří jsou schopni zahájit odbojovou činnost namířenou proti osobě diktátora, dokáží se zbavit svých vlastních obav z budoucnosti a stanovit jasná pravidla hry spojená s demokratickou alternativou.

Navzdory tomu, že Egypt disponoval více kreativní občanskou společností než Tunisko, egyptská politická společnost byla jen velmi málo rozvinutá; např. ani čtyři měsíce po odstoupení prezidenta Mubaraka z funkce, k němuž došlo v únoru 2011,

se dvě hlavní opoziční skupiny ztělesněné sekulárními liberály a Muslimským bratrstvem nesešly k jediné společné schůzce, na níž by prodiskutovaly možnosti dalšího demokratického směřování země. Muslimští bratři navíc nerevidovali např. obsah svých webových stránek, který se nadále opíral o vizi představenou v roce 2007 včetně nedemokratických prvků hlásajících odmítnutí myšlenky ženy či nemuslima v úřadu egyptského prezidenta, potažmo revizi veškerých právních předpisů v souladu s islámským právem sharia. V Tunisku se naopak sekulární liberálové společně s islamisty začali pravidelně stýkat osm let před Ben Aliho politickým pádem, což lze označit za začátek ustavení politické společnosti. Tento rozdíl mezi oběma zeměmi je patrný především ve vytvoření porevolučního uspořádání a potlačování politického dialogu ze strany egyptské Nejvyšší rady ozbrojených sil, která fakticky vládla po více než deset měsíců výhradně prostřednictvím jednotlivých dodatků, jejichž počet nakonec přesáhl 150.

V souvislosti s nadějemi vkládanými do tuniské tranzice směrem k demokracii nebyla ani tato země, z hlediska nejistoty spojené s budoucností, výjimkou. Alfred Stepan během svého výzkumného pobytu v Tunisku v listopadu 2012 (v pořadí čtvrtého od roku 2011) nicméně definoval několik kladných trendů, o které opíral slibné vyhlídky. Za prvé jednotliví předsedové nejpočetněji zastoupených politických stran v Konstitučním shromáždění potvrdili, že po uzavření četných kompromisů budou schopni získat většinovou dvoutřetinovou podporu v rámci zmíněného tělesa pro přijetí ústavy, na jejímž znění společně pracovali. Za druhé každá z předních tváří domácí politiky v čele jednotlivých stran věřila, že během osmi měsíců po přijetí nové tuniské ústavy proběhnou spravedlivé volby. Za třetí členové vládnoucí koalice i zástupci opozice v Konstitučním shromáždění pro případ neschopnosti Ennahda vládnout prostřednictvím koaliční většiny po plánovaných volbách předpokládali, že Ennahda s ohledem na demokratické zvyklosti v jiných zemích odstoupí, případně se zapojí do nových jednání o koalici jako juniorní partner. Za čtvrté návrh ústavy nedořešil pravomoci exekutivy, nicméně v listopadu 2012 obecně převažoval názor, že nové řešení v podobě konsensu bude nalezeno; Ennahda upřednostňovala typ britského parlamentního systému, ale s proporčním zastoupením; další politické strany zastoupené v Konstitučním shromáždění pak volaly po tom, aby Tunisané s ohledem na všelidovou revoluci 2011 měli právo sehrávat klíčovou roli při volbě hlavy státu; na scéně se tak objevil nový model v podobě parlamentarizovaného semiprezidencialismu portugalského typu, tj. slabší prezident a silnější parlament např. v porovnání s francouzským systémem včetně

výrazné role Ústavního soudu při řešení případných sporů mezi parlamentem a hlavou státu (Stepan 2016: 95-108).

V Tunisku však existovaly i částečně zneklidňující skutečnosti, které někteří pozorovatelé pokládali za jedny z největších výzev demokracie zaváděné po Ben Aliho politickém pádu. Především se Ennahda stala zcela legálním hráčem v rámci zahájení demokratické tranzice; v jejích řadách došlo k jisté myšlenkové revizi, která se však primárně dotkla jejího bývalého exilového vedení v Londýně a Paříži; sekulární diktátoři Bourguiba i Ben Ali téměř zcela odstranili systém islámského vzdělávání v Tunisku, čímž vzniklo vakuum pro činnost teokratických extremistů financovanou státy Zálivu s cílem vytvořit podmínky pro větší náboženskou svobodu; Ennahda v tomto ohledu nicméně nebyla schopna účinně vyplnit alternativním způsobem prostor v největších městech a jejich bezprostředním okolí.

Za druhé tuniské bezpečnostní složky v září 2012 podcenily shromáždění zhruba tisícovky lehce ozbrojených salafistických radikálů, kteří na několik hodin obsadili vstupní prostory amerického velvyslanectví v Tunisu - nakonec bylo uvězněno několik set z nich; útočníci také zapálili jednu z amerických vzdělávacích institucí. Tyto incidenty pouze zesílily kritiku liberálů a sekularistů vůči ministrům spravedlnosti a vnitra z řad Ennahda, kterým vytýkali zejména nulovou kontrolu radikálního islamistického proudu ztělesněného polovojenskou Ligou na obranu revoluce, jejíž členové mj. opakovaně napadali protestující ze sekulárního protivládního křídla.

Za třetí Linz a Stepan hovoří o tzv. pololoajální opozici v podobě nové politické strany Nidaa Tounes, do jejíhož čela se v červnu 2012 postavil veterán domácí politické scény Beji Caid Essebsi; mohl se opřít o podporu bohatších vrstev dříve loajálních vůči Ben Alimu a primárně argumentoval ztrátou legitimacy vlády, která dle jeho slov nedokázala dokončit práce na nové ústavě během jediného roku, jak bylo původně přislíbeno po volbách konaných dne 23. října 2011. Narůstající vnitropolitická krize zesílila 6. února 2013, kdy se jeden z předních kritiků vlády a první politiký aktivista demokratizujícího se Tuniska Chokri Belaid stal obětí chladnokrevné vraždy; jeho smrt donutila ministerského předsedu Hamadiho Jebaliho z Ennahda vytvořit nový vládní kabinet složený z bezpartijních technokratů, což však jeho domovská strana odmítla a Jebali na svou funkci dne 19. února 2013 rezignoval. Ennahda nakonec během následujícího měsíce ze svých pozic ustoupila a přepustila rezorty

obranu, spravedlnosti, zahraničních věcí a vnitra nestraníkům, načež tento nový vládní kabinet získal dne 13. března 2013 důvěru (Linz, Stepan 2013: 15-30).

Ennahda nicméně během svého historicky prvního aktivního angažmá v tuniské politice a jejího skutečného ovlivňování dokázala poměrně rychle a konstruktivně řešit rozpory s dalšími hráči domácí politické scény; dle některých názorů se pouze nedokázala razantně postavit problémovému salafistickému proudu, jenž se nedokázal smířit se skutečností, že nepromlouval do porevolučního vývoje v zemi. Proto zvolil cestu obstrukcí v podobě svolávání opakovaných početných protestů v rámci snahy zvrátit nastavené demokratizační směřování vnitropolitického dialogu, který zaštitila právě Ennahda.

Někteří autoři hovoří o islamistech jako nedílné součásti politického procesu jednotlivých zemí, která vznikla jako částečná odpověď západním zemím angažujícím se na Blízkém východě; z jejich působení se zrodily nefungující korupční arabské režimy potlačující opozici. Na druhé straně však přispěly ke vzniku moderátních islamistických stran opírajících se o demokratické principy. Zvláštní případ moderního politického islámu představuje hnutí Muslimského bratrstva, jehož historický a geostrategický význam je nezpochybnitelný. Po svém založení roku 1928 v egyptské Ismailia se jeho myšlenky rozšířily napříč světem islámu (Aknur 2013: 5). V rané fázi se vymezovalo vůči represivnímu egyptskému státu (království, poté Nasserově republice) prostřednictvím výzvy k pokojné politické angažovanosti; postupem času bylo konfrontováno se všemi egyptskými režimy a jeho veřejné působení se neslo ve znamení období střídavé represe včetně věznění jeho vůdčích postav a přežívání na okraji společnosti.

Otázkou však zůstává, do jaké míry a za jakých podmínek se demokratické hodnoty skutečně promítají do vlastní ideologie a chování Muslimského bratrstva; někteří experti jej z tohoto pohledu pokládají za vysoce diversifikované politické hnutí, jehož pozice se ve vztahu ke všeobecným politickým otázkám, demokracii obzvláště, v rámci jednotlivých zemí liší - především v závislosti na specifických historických, kulturních, intelektuálních a socioekonomických podmínkách. Zakladatel Muslimského bratrstva Hassan al-Banna v rámci ustavení nového, jím vedeného hnutí primárně volal po obnovení chalífátu a uvedení islámského práva sharia do praxe. K uvolnění poměrů ve vztahu k hnutí došlo v 70. letech 20. století, kdy prezident Sadat propustil jeho členy z věznic; také jim dovolil (nicméně bez legálního statutu) neformálně vstoupit do procesu egyptské liberalizace. Díky tomu se Muslimští bratři účastnili voleb jako nezávislí kandidáti, kteří si velmi rychle osvojili nový

politický slovník, mj. v podobě konceptu demokracie, občanské společnosti, lidských práv, rovnosti či občanství.

Krátce po svém založení odmítali myšlenku vytvoření politické strany, protože tento formát chápali jako nástroj západních zemí používaný k rozdělení umma, tj. společenství muslimů. Postupem času, v závislosti na jejich větším zapojení do veřejného života, se však začali ideou založení vlastní strany zabývat. Poprvé tento záměr veřejně oznámili v roce 1986 prostřednictvím návrhu ustavit stranu Shura; vrátili se k němu začátkem 90. let 20. století, poté v roce 1995 pod názvem Reforma. Následoval další pokus v podobě Wasat (česky Střed), který však vyústil v částečný odchod zejména mladších členů z řad Muslimského bratrstva. Před tzv. arabským jarem 2011 došlo k poslední myšlenkové mobilizaci v souvislosti se vznikem jeho vlastní politické strany v roce 2007, kdy hnutí vypracovalo detailní program, v němž se zabývalo hlavními tématy v rámci vztahu mezi náboženstvím a státem. Vůdčí postavy Muslimského bratrstva tehdy uvedly, že se bude jednat o stranu v podobě občanské politické entity s náboženským přesahem, tj. nadací.

Na vytváření vlastního obrazu jako moderátního a demokratického politického uskupení začalo egyptské Muslimské bratrstvo pracovat ihned po svém zmrtvýchvstání během Sadatovy éry. Tehdejší typologie amerických expertů jej řadila mezi národní skupiny s lišícími se názory, v jejichž řadách se různé frakce nedokáží shodnout na tom, jakým způsobem naplnit své poslání; odmítá však myšlenku světového džihádu a naopak se nevymezuje vůči volbám, potažmo dalším prvkům demokracie (Aly 2007: 3). Několik uplynulých desetiletí pak mělo potvrdit, že se hnutí s konečnou platností zařadilo do moderátního proudu.

Tento dojem mj. vycházel z aktivního působení Muslimských bratrů na půdě egyptského parlamentu a jejich veřejných vystoupení, v nichž vytrvale kritizovali vládu a korupci; současně volali po větší transparentnosti. Jeho členové se zapojili do činnosti odborů, které brzy přešly do rukou státu. Domácí i zahraniční arabská média průběžně referovala o Muslimském bratrstvu jako nedílné součásti občanského státu a demokratického politického systému, jeho tolerantním smýšlením, podpoře rovnosti a vymezení se vůči teokracii.

Mezitím však v řadách hnutí probíhala debata, ve které mj. vystupoval tehdejší nejvyšší vůdce Mohammed Mahdi Akef. Podle jeho slov jsou vládcové lidskými bytostmi nemajícími žádnou náboženskou pravomoc či autoritu; legitimnost vlády v muslimské společnosti je založena na spokojenosti lidí a vládcově schopnosti zajistit občanům prostor

k vyjádření jejich názorů a zapojení do veřejných záležitostí; vše nicméně záleží na tom, kdy a kde je princip shura (tj. konzultace) uplatňován. Má-li, dle Akefa, shura v rámci islámu skutečný význam, přibližuje se demokratickému systému²⁷, v němž jsou problémy státu v rukou většiny a kde neexistují předsudky různých menšin s legitimním právem vyjádřit a bránit svůj názor.

V tomto kontextu islám, očima Muslimských bratrů, věří v lidská práva a rovnost lidí bez ohledu na jejich vyznání, barvu pleti, původ či národnost; také Koptové jsou tudíž rovnocennými partnery ve své vlasti. Hnutí současně potvrdilo, že k dosažení svých cílů bude vždy užívat pouze nenásilné prostředky; odsoudilo násilí a teror, přičemž je označilo za velký hřích před Bohem i všemi lidmi. Bližší pohled na jednotlivá prohlášení egyptského Muslimského bratrstva nicméně odhaluje konzervativní a radikální pohled na vztah mezi náboženstvím a státem: četné výpůjčky z liberálního slovníku jednotlivých politických konceptů hnutí vždy doplnilo o tzv. omezení principy islámu. Politika není hnutím primárně nahlížena jako vydávání zákonů sloužících veřejnému zájmu, nýbrž správný výklad božského a posvátného; zákonodárství představuje proces objevování boží moudrosti. Samotné vládnutí má být vykonáváno prostřednictvím vydávaných fatew, tj. islámských nábožensko-právních dobrozdání (Vannetzel 2017: 222).

Muslimské bratrstvo ve vztahu k politice opakuje, že islám je řešením; v případě svobody vyznání hovoří o zjevených náboženstvích, tj. judaismu, křesťanství a islámu, což potvrzuje, že hnutí nikdy neuznalo jinou víru (např. hinduismus či buddhismus). Muslimové mají činit veškerá rozhodnutí na základě sharia; ta se dotýkájí všech bez výjimky – vyjma osobních záležitostí a svobody vyznání. Jestliže muslim konvertuje ke křesťanství, jedná se o odpadlictví od víry a takový člověk si zaslouží smrt; v opačném případě je však takový krok vítán a nejedná se o záležitost, která by vyžadovala další kroky (Pahwa 2013: 193-194).

Detailní pohled na teorii a praxi v podání egyptských Muslimských bratrů současně ukazuje, že se znění jednotlivých dokumentů v angličtině a arabštině liší. Záměr ustavit náboženskou tyranii se opírá o čtyři pilíře: 1) věřícího/loajálního člověka, 2) ustavení teokratického občanského řádu a 3) intervenistického státu, 4) přijetí konfrontační zahraniční i národně bezpečnostní strategie (Munson 2001: 494-495).

---

²⁷ V témže duchu hovořil v roce 2005 před parlamentními volbami jiný prominentní člen hnutí, Mahmoud Ghozlan. Muslimské bratrstvo dle jeho slov usiluje o demokratický, konstituční, parlamentní a republikánský systém (Aly 2007: 3).

Věřící/loajální člověk představuje základní stavební kámen celého konceptu; v podstatě se jedná o přímý rozpor s jinými prohlášeními hnutí hovořícími o podpoře svobody slova, zakládání politických stran či právu demonstrovat; fakticky je však toto popřeno a podřízeno jiné dimenzi v podobě islámské náboženské angažovanosti. Obdobnou paralelu lze spatřit ve spartánských válečnících či pokusech komunistických režimů o vytvoření tzv. socialistického člověka.

Zamýšlený projekt egyptského Muslimského bratrstva spočíval ve faktickém ustavení monopolu napříč veškerými způsoby socializace včetně mešit, médií a škol. Hnutí neplánovalo snížit míru vládní kontroly nad vysíláním státního rozhlasu a televize, resp. tištěnými médii; chtělo však šířit boží slovo a vymezit se vůči těm, kteří se dopouštěli údajného pokrucování islámu, k čemuž mělo přispět i plánované vysílání nových televizních kanálů v angličtině, francouzštině, němčině a španělštině. Navíc se rozhodlo zaměřit na vyčištění veřejných institucí od veškerého rozkladu zevnitř včetně korupce.

Program hnutí také obsahoval výzvu k možnému rozšíření sítě soukromých rozhlasových a televizních stanic, které již v Egyptě existovaly: nově měly vysílat pouze v souladu s hodnotami a principy egyptské společnosti, tzn. islámu. První pilíř v podobě tzv. věřícího/loajálního člověka jednoznačně diskriminuje menšiny, včetně žen a Koptů²⁸; navíc se ukázalo, že se mnozí členové hnutí stavějí proti myšlence přijetí zákona o svatostáncích, tj. kostelích i mešitách bez rozdílu. Místo toho v případě kostelů hovoří o potřebách komunity případně braných do úvahy. Ženskou obřízku hodnotí jako požehnaní; zaměstnání žen jako soudkyň pak dle jejich názoru podléhá společenskému konsensu – zde se projevuje jasné genderové vymezení.

Druhý pilíř v podobě teokratického státu vychází z 1) islámu jako státního náboženství, 2) principů práva sharia jako hlavního zdroje legislativy, 3) islámu jako řešení pro všechna sociální a politická témata, 4) islámského státu nutně pojatého jako státu občanů, v němž hlavní roli sehrávají experti sdružení ve zvláštní komisi zastupující přední náboženské autority; tento orgán by sehrával konzultační roli napříč jednotlivými celospolečenskými tématy, ale nezahrnoval by ve svých řadách ženy ani zástupce koptské menšiny, 5) primárně náboženské funkce státu včetně nejvyšších funkcí zastávaných muslimy (hlava státu, premiér), v nichž nemohou sloužit nemuslimové – jedná se o součást sharia, která

---

²⁸ Obě skupiny jsou např. vyloučeny z tzv. wilayat al-uzma, tedy vrcholných ústavních funkcí (prezident, předseda vlády).

jim nesvěřuje povinnosti jsoucí v rozporu s jejich vyznáním, 6) vyhlášení války hlavou státu či předsedou vlády (v závislosti na konkrétním politickém systému) jako náboženského rozhodnutí plně v souladu s sharia.

V případě národní ekonomiky Muslimské bratrstvo opírá své základní myšlenky o nezbytné zajištění egyptské soběstačnosti ve vztahu k potravinám, lékům či zbrojnímu arzenálu; všem občanům země musí být zajištěny jejich potřeby spojené s odíváním, bydlením, dopravou a jídlem. Navýšené vládní investice by měly primárně směřovat do zdravotnictví a školství; je potřeba zlepšit jejich kvalitu a podpořit zaměstnanost. Hnutí rovněž navrhuje rozvoj tzv. gigantických národních projektů zaměřených na rozvoj Sinaje, Západní pouště, Západního pobřeží a Východní pouště; dále jaderný program, vesmír, letectví a bioinženýrství (Tavana 2011: 565).

Poměrně bojovné vyznění zahraniční politiky vyznačující se konfrontačním tónem se pak opírá zejména o pokračující militarizaci státu. Za největší vnitřní hrozbu hnutí pokládá zaostalost Egypta, korupci, nekompetentní vládu, despotického vládce, chudobu, sociální a ekonomické oslabení jako celek²⁹. Naopak hlavní vnější ohrožení z jeho pohledu představuje tzv. sionistická entita (tj. Izrael), dále rozličné americké plány týkající se regionu Blízkého východu, Perského zálivu, Rudého moře, Iráku či Libanonu; současně se jedná o hrozbu panarabskou dotýkající se sousedních islámských zemí. Muslimské bratrstvo navrhuje ukončit veškeré stránky normalizace vztahů s Izraelem; mírová smlouva mezi oběma zeměmi by měla být podrobena referendu, v němž by každý Egyptan rozhodl o míru s tzv. sionistickou entitou. Dle hnutí je dále potřeba 1) ustavit islámskou a arabskou koalici, 2) reformovat mezinárodní systém vedený USA, tj. takový, který mylně podléhá americké kontrole a jejímu rozhodování. V rámci palestinské otázky hnutí hovoří o právu Palestinců na všechna okupovaná území a ustavení vlastního státu s Jeruzalémem jako hlavním městem (Roy 2012: 25).

Klíčovou otázkou však zůstává, kde v případě politického islámu existuje hranice mezi extremismem a moderátním postojem. Muslimské bratrstvo v Iráku, Sýrii, Maroku a Turecku dokázalo přijmout umírněné pozice ve vztahu k domácí i zahraniční politice, zatímco jejich egyptská, jordánská či pákistánská odnož takto nejednala. V tomto ohledu bezprostředně záleží na vztahu mezi státem a náboženstvím, míře státních zásahů do ekonomiky a národní bezpečnostní strategii (Werenfels 2014: 276). Moderátní názory islamistických hnutí jsou

---

²⁹ Např. terorismus v žádném z dokumentů hnutí vnitřní hrozbu nepředstavuje (Aly 2007: 6).

podporovány v rámci politických systémů nacionalistického či totalitního charakteru (např. Irák či Sýrie v nedávné minulosti), kde Muslimské bratrstvo bylo díky vlastnímu utrpení pod křídly tyranie nuceno spolupracovat, jednat a vytvářet koalice se sekulárními opozičními skupinami (Aly 2007: 7). Druhým pozitivním faktorem ve vztahu k zastávání moderátních islamistických pozic je zkušenost společnosti s hlubšími politickými a ekonomickými reformami. Egyptské Muslimské bratrstvo však v tomto ohledu nespadá ani do jedné z obou kategorií.

9 KOMPARACE POLITICKÝCH SYSTÉMŮ V TUNISKU A EGYPTĚ PO PŘEVZETÍ POLITICKÉ MOCI

Podle Maxe Webera má patrimonialismus, v extrémním případě sultanismus, tendenci posilovat, jestliže se ovládnutí veškeré administrativy a vojenské síly stávají čistě osobními nástroji používanými vůdcem; pokud je tato dominance primárně skryta, označuje ji jako sultanismus, tzn. neexistující funkční samostatnost místní samosprávy včetně faktické podřízenosti generálů i admirálů, kteří jsou pouhými členy sultánovy domácnosti (Weber 1978: 993).

Režimy jsou z hlediska vlastní charakteristiky téměř plně sultanistické či mohou, v menším počtu případů, obsahovat jisté sultanistické rysy. Je-li režim pouze částečně sultanistický, těší se některé skupiny v rámci společnosti větší autonomii; totéž platí mj. pro některé důstojníky a jejich odklon od konceptu armády jako instituce, kteří mohou v pokračující podpoře sultána/vládce spatřovat ohrožení svých klíčových zájmů.

9.1 Egypt: od autokracie k autokracii?

Mezi důležité momenty egyptské revoluce 2011 ovlivňující její směřování a výsledky patřila 1) role armády jako hlavního arbitra, 2) neokorporátní/stavovské uspořádání společnosti, jehož prostřednictvím vládnoucí režim koptoval cíleně roztržštěnou opozici, 3) politizace soudnictví. Ústřední roli sehrávala armáda a její spojenci z bezpečnostních složek řízených Ministerstvem vnitra. Po vynucené rezignaci prezidenta Mubaraka a následném ustoupení stranou v okamžiku, kdy se objevila obvinění z použití násilí vůči protestujícím, egyptská armáda naplno rozvinula svou nacionalistickou rétoriku; nejdůležitější motiv jejího počínání však představovala ochrana vlastních ekonomických zdrojů a podnikatelských aktivit (Bou Nassif 2017: 158), tzn. ponechat si hlavní rozhodcovskou roli v systému. Po Mubarakově odstoupení z funkce hlavy státu generálové z Nejvyšší rady ozbrojených sil zahájili rozhovory s islamisty i jejich ideovými protějšky; egyptská sekulární střední třída i Muslimské bratrstvo usilovaly o získání patronátu armády jako klíčového spojence.

Neokorporativní odkaz nicméně vytvořil druhou strukturální překážku pro uzavření dohody postavené na demokratických principech. Pod křídly liberalizované autokracie vládnoucí elita nově přistoupila k otázce patronátu nad jednotlivými organizacemi v rámci

sociálního prostoru: svévolně vynucované předpisy přispěly k vytvoření různých stupňů autonomie těchto skupin, což ve výsledku napomohlo islamistům. Jimi řízené charitativní organizace podporovaly oficiálně zakázané, nicméně v praxi tolerované Muslimské bratrstvo, které začalo vystupovat jako sociální hnutí i kvaziprávní politická strana. V rámci slabého egyptského stranického systému, kterému dominovala Mubarakova NDP, dokázali zmobilizovat větší počet voličů pouze Muslimští bratři.

Rok 2011 však přinesl změnu dosavadního pořádku. Egyptský bezpečnostní sektor již nedokázal nadále bránit demokratické soutěži či volbě autoritářského parlamentu. Nejvyšší rada ozbrojených sil plánovala jmenovat 100 členů Konstitučního shromáždění s úkolem vypracovat novou egyptskou ústavu (Ottaway 2017: 156). Ovládli jej však islamisté, kteří nerespektovali pravidla demokratického konsensu beroucího v potaz zájmy všech hráčů; v Egyptě tudíž začal jediný hráč diktovat podmínky všem zbylým stranám. V referendu o zmíněném návrhu Nejvyšší rady ozbrojených sil dne 19. března 2011 se neislamistické skupiny spojily a hlasovaly proti předložené variantě. Tato taktika, kromě viditelného posílení salafistického aktivismu, však vyburcovala muslimy žijící ve venkovských oblastech, kteří tvořili dvě pětiny celkového elektorátu. Konečný výsledek hlasování se nakonec promítl do souhlasných 77%.

Parlamentní volby ohlášené na konec roku 2011 a začátek 2012 opoziční skupiny chápaly jako součást scénáře předepsaného Nejvyšší radou ozbrojených sil. Mladí aktivisté z hnutí 6. dubna stejně jako další stoupenci levicového proudu odmítli uzavření jakéhokoli kompromisu s armádou, zatímco starší generace oponentů dosavadního režimu upřednostňovala zahájení rozhovorů s elitními důstojníky. Muslimské bratrstvo zvolilo taktiku občasného svolávání a zapojení do protestů na Tahriru s cílem vytvořit tlak na nejvyšší armádní velení, jindy naopak volilo usmiřovací tón pro případ, kdy mu vojáky přijaté rozhodnutí politicky pomohlo - např. ve chvíli, kdy si Nejvyšší rada ozbrojených sil skrze jedno z mnoha přechodných nařízení vyhradila právo dohledu nad ústavní legitimitou v Egyptě, Muslimské bratrstvo tuto myšlenku okamžitě zavrhl; ohlášení data prezidentských voleb na konec roku 2012 či počátek 2013, což znamenalo faktické pokračující zapojení armády do přípravy nové ústavy, však hlasitou reakci u Muslimských bratrů nezbudilo, resp. se rozhodli vyhnout přímé konfrontaci s muži v uniformách (Alexander 2011: 548).

Oportunismus Muslimských bratrů současně přispěl k přerušení vazeb mezi islamisty a dalšími opozičními skupinami, ale zdá se být logický: s parlamentními volbami na obzoru

a polním maršálem Tantawim ve funkci ministra obrany (současně čele Nejvyšší rady ozbrojených sil slibující jmenování nově zvoleného prezidenta do funkce k 30. červnu 2012) se hnutí zaměřilo na vzájemnou soudržnost svých předních tváří a mobilizaci členské základny. Někteří z mladších členů se pokusili o narušení hierarchie a nastaveného kurzu, který je frustroval. Utužení vnitřní disciplíny se však vyplatilo: ve volbách do dolní komory parlamentu, které proběhly mezi listopadem 2011 a lednem 2012, politická odnož hnutí v podobě Strany svobody a spravedlnosti společně s dalšími ideovými sympatizanty získala téměř 38% hlasů, které se promítly do 235 z celkových 489 volených křesel³⁰. Salafistická strana al-Nour překvapivě ovládla necelou čtvrtinu všech mandátů, čímž neislamistická opozice souhrnně disponovala 30% míst v dolní komoře. Jako šance na případnou změnu se jevily být egyptské prezidentské volby 2012: první z výzev se stalo hledání shody na kandidátovi s možností podpory od všech opozičních frakcí. Jedna z hlavních tváří Muslimského bratrstva Abdel Moneim Abul Futuh ji však nezískal - v prvním kole obsadil čtvrtou příčku; do druhé části souboje naopak postoupil jeho kolega Mohamed Morsi společně s posledním ministerským předsedou Mubarakova režimu Ahmedem Shafiqem. Mnoho voličů možnost výběru mezi zmíněnými dvěma kandidáty neoslovila; neislamističtí voliči k urnám nepřišli, z čehož Morsi profitoval. Získal 51,7%; jeho protikandidát Shafiq 48,3% (Diamond, Plattner 2014: 101).

Odpověď armády na změnu poměrů stvrzenou Morsiho vítězstvím a nepravděpodobné sblížení mezi islamistickým a neislamistickým táborem se odrazily v konstitučních principech, které omezily autoritu hlavy státu a daly generálům nové pravomoci včetně případného veta na usnesení Konstitučního shromáždění. Přestože se tento krok zdál být bezprostředně zacíleným na Muslimské bratrstvo, hnutí pohotově přijalo složení nového vládního kabinetu, v němž posty spojené s vnitřním i vnější bezpečností zůstaly v rukou armády. Dohoda o dělbě moci ve státě mezi islamisty a generály však postupně odsouvala neislamistické síly pryč ze scény.

Po parlamentních volbách několik nevládních a lidskoprávních organizací nespokojených s tím, že neislamisty zastupovalo pouze 15 ze 100 osob, které parlament pověřil sepsáním nové ústavy, požadovalo přerušování činnosti Konstitučního shromáždění.

---

³⁰ Deset dalších křesel je obsazováno prostřednictvím přímé nominace, nikoli volbou.

9.2 Demokratizace v Tunisku: příliš mnoho konsensu?

Tuniské tranzici se postavilo mnoho překážek, ale celý proces oproti Egyptu provázelo několik výhod. Mezi jednu z hlavních patřila skutečnost, že autoritativní systém v Tunisku s tehdejší populací 10,6 milionu byl o poznání jednodušší a více centralizovaný než jeho rozložitý egyptský protějšek. Tunická armáda představovala malého a politicky neutrálního hráče, jenž nedisponoval žádnými obchodními aktivitami. Pretoriánská garda autoritářského režimu nebyla složena z vojáků, nýbrž policistů a zástupců bezpečnostních služeb, jejichž hlavní úkol spočíval v represii islamistů. Neislamisté stejně jako sekulárně orientovaní obchodníci, odborníci v různých profesích či studenti spoléhali na ochranu, kterou jim poskytoval režim přinejmenším částečně spoléhající na jejich loajalitu. Tento záměr korporativního uspořádání navíc posiloval také poměrně pevný vztah mezi státem a odborovou centrálou UGTT, která neměla islamisty v oblibě.

Díky této konstelaci v Tunisku po několik dekád nehrozila změna politických poměrů. Režim se primárně věnoval městům, méně rozvinutý venkov ponechával stranou a domníval se, že jej cíleným odstřížením dokáže bezpečně oddálit centru. Vše tomu nasvědčovalo až do prosince 2010, kdy se ve městě Sidi Bouzid upálil mladý pouliční prodavač. Demonstrace se rozšířily napříč Tuniskem včetně velkých měst. Stejně jako v Egyptě se během prvních dní revoluce zdálo, že všechny politické možnosti jsou otevřené. Optimismus však nedokázal zcela zakrýt skutečnost v podobě zcela legitimního vnitropolitického procesu, který otevřel dveře islamistům; vynořily se obavy z ohrožení nové tuniské demokracie (Boduszyński et al. 2015: 132).

První etapa tuniského porevolučního období se vyznačovala snahou islamistů i neislamistických hráčů na politické scéně o nalezení společného výchozího bodu, tj. politické tabula rasa. K jejich sblížení do velké míry přispělo ochromení jakéhokoli rozhodovacího mechanismu v podobě soudů či bezpečnostního aparátu po pádu Ben Aliho režimu, který by mohly podpořit. Důležitou skutečnost představoval také dlouhodobý pobyt vedení tuniské Ennahda v západoevropském exilu, což přispělo k její myšlenkové revizi. Rachid Ghannouchi, vůdčí postava hnutí, po svém návratu do Tuniska vyzdvihoval nutnost pluralismu, neopomíjel však ani historické dědictví tuniské mystiky či vliv reformního islamismu spojeného s univerzitou Zaytouna v Tunisu.

První snahy o zahájení dialogu mezi tuniskými islamisty a sekulární opozicí proběhly na evropské půdě v roce 2003, nicméně ve skutečné politické praxi se oba proudy setkaly

až během tzv. arabského jara. Zejména roky 2012-13 poukázaly na nerealistická očekávání spojená s některými prvky kulturního nebo ideologického odkazu včetně romantizace tzv. užitečné minulosti, která podcenila přicházející porevoluční výzvy v podobě 1) trvalé povahy konfliktů - tzv. tuniská zkušenost z hlediska historie ukazuje, jak obtížné je pro islamistické vůdce upozadit jejich tradiční agendu, aniž by své hnutí zbavili jeho symbolické síly, 2) otevřené politické soutěže, zejména s ohledem na dohodu elit a veřejnou politickou kampaň; islamisté totiž nevyhnutelně formují prohlášení určená svým příznivcům, která se opírají o koncept identity a přispívají k rozdmýchání protiislámských obav (Diamond, Plattner 2014: 105).

S okamžikem Ghannouchiho návratu z londýnského exilu mnozí v řadách Ennahda doufali v širší politickou shodu a inkluzi, která by straně napomohla k vítězství nad neislamisty. Náhlá ofenziva Ennahda částečně vyvedla z míry sekulární intelektuály a aktivisty, kteří obsadili místa ve zvláštní komisi ustavené v březnu 2011 s cílem dohlížet na započatou demokratickou tranzici. Přestože Ennahda v této instituci získala menší počet křesel, opakovaně bojkotovala jednotlivá setkání a ostatní členové ji museli přemlouvat, aby se k jednáním této platformy znovu vrátila. V případě projednávání tématu Konstitučního shromáždění pak sekulární aktivisté trvali na tom, aby zmíněné těleso disponovalo výhradně pravomocemi spojenými s navrhováním jednotlivých ústavních předpisů, nikoli však kompetencí ke schvalování zákonů. Ennahda s touto myšlenkou hluboce nesouhlasila a nabyla přesvědčení, že sekulární skupiny měly ve skutečnosti sklon k maření tranzice. Nakonec byl tento spor vyřešen prostřednictvím poměrně vágní společné deklarace, která ošetřila nejpálčivější témata včetně ústřední otázky týkající se legislativního mandátu Konstitučního shromáždění.

Spor o podobu nové tuniské ústavy se nesl ve znamení dvou let eskalujících sporů týkajících se slovníku nové konstituce. Říjnové volby 2011 do Konstitučního shromáždění však celou věc zkomplikovaly díky výsledku, který nikdo neočekával: Ennahda získala 89 křesel z celkových 217; navíc prostřednictvím spojení s menšími sekulárními stranami v podstatě ovládla dalších 28. V čele této instituce stanula známá opoziční tvář a lidskoprávní aktivista Moncef Marzouki, který však nedokázal rozptýlit obavy neislamistického proudu z dvojího jazyka Ennahda a snaze zabránit jejímu mocenskému vzestupu.

Navzdory pochopitelnému vnímání hlavních tváří Ennahda jejími názorovými oponenty však nelze plně porozumět všem motivům a měnícím se okolnostem, které ovlivnily

její rozhodování. Podobně jako jiní islamističtí intelektuálové žijící na Západě či částečně myšlenkově ukotvení v západním politickém myšlení nedokázal sám Ghannouchi ani jeho blízcí spojenci srozumitelně vysvětlit, jakým způsobem může být hledání demokratické a pluralistické politiky spojeno s islamistickou agendou. Tato disharmonie ji v rámci rychle se množících forem islámského aktivismu oslabila, zejména na úkor džihádistických uskupení. Dle některých autorů se názorová polarizace ve věci nové tuniské ústavy stala rukojmím širšího islamisticko-sekulárního konfliktu; konstituce z roku 1959 definovala islám jako náboženství státu, přičemž někteří členové Ennahda navzdory původním prohlášením Ghannouchiho během tzv. arabského jara trvali na tom, že preambule nové ústavy by měla obsahovat formulí týkající se islámského práva jako zdroje veškeré legislativy (Pargeter 2016: 206-207).

Obdobná situace panovala v otázce odívání muslimek; Ghannouchi v říjnu 2011 veřejně prohlásil, že Ennahda nebude žádným způsobem měnit způsob života v Tunisku a veškerá rozhodnutí spojená s oblékáním žen ponechá jen na nich samotných. V platnosti nadále zůstával rodinný zákoník, který v tuniském případě, potažmo celém arabském světě představoval liberální a rovnostářskou sbírku; z hlediska vnitropolitické scény se zdála být nedotknutelnou, nicméně se objevily snahy tento stav změnit. Jisté obavy se týkaly také navrhované revize ústavního článku garantujícího svobodu slova, která měla být nově podmíněna povinností vlády kriminalizovat všechny útoky na tzv. posvátné věci. Ghannouchi nicméně dál věřil tomu, že prostřednictvím dialogu, vzdělání a politické participace skrze volby mohou být i salafistické strany součástí pluralitní demokracie. Sekularisté však toto tvrzení tvrdě odmítli; jejich obavy z islamistického proudu ještě více prohloubila vražda prominentního opozičního politika Chokriho Belaida počátkem února 2013.

Návrh tuniské ústavy z dubna 2013 lze pak označit za pragmatický kompromis, který neopomíjí islamisty a chrání základní demokratické svobody. Ennahda nakonec upustila od své předchozí, přinejmenším částečně kontroverzní rétoriky ve věci islámského práva či statutu žen. Tento postoj ostře kontrastuje s egyptskou porevoluční ústavou; tuniská úprava na rozdíl od ní vymezuje politickou neutralitu armády i nezávislost soudnictví (El Houssi et al. 2016: 21). Také předpis týkající se Nejvyššího soudu a nově definovaného práva na právní přezkum dosud neměl v tuniském systému obdobu. Pokračující demokratizace bude nicméně primárně záviset na politickém konsensu islamistů a sekularistů zejména ve vztahu k vytvoření širší rovnováhy v rovině sociální, politické, ekonomické či na poli změn spojených se životním prostředím.

Hlavní rozdíl mezi porevolučním vývojem v Tunisku a Egyptě spočívá v konfliktu mezi islamisty a neislamisty, jehož rozměr má vnitřní psychologickou a symbolickou dimenzi, která nutně nevyklučuje pragmatický přístup spojený s demokratickým uzavíráním dohod. V obou zemích vzestup salafistického proudu přímo konfrontoval islamisty tzv. hlavního proudu, kteří měli na výběr mezi jimi dosud zastávanými principy nebo mobilizací pro podporu těchto myšlenek včetně zastrašení neislamistů. Je však takové uskupení, jež se vzdá svých symbolů a ideálů, které mu dodávají autentičnost, i nadále islamistickou stranou? V tomto smyslu politický islám nepředstavuje skutečný problém, nýbrž vskutku obtížnou výzvu. V tuniském případě ji může prohloubit případná ekonomická krize, která by zhoršila situaci v nejzranitelnějších regionech, v nichž vypuklo tzv. arabské jaro v roce 2011. Tato místa navíc zůstávají slabinou z hlediska radikálního islámu (Elbadawi, Makdisi 2017: 309). Další vyhlídky spojené s konsolidací tuniské demokracie budou v neposlední řadě záviset na dalších regionálních i domácích faktorech.

V případě Egypta je krátkodobá i střednědobá perspektiva spíše chmurná. Třídní rozvrstvení v islamistickém táboře brání sjednocení opozice, která by se stala pro sekulární proud základem úspěšného výsledku v budoucích parlamentních volbách. Další překážkou byla kromě armády islamistická nadvláda Muslimského bratrstva a jemu přidružené Strany svobody a spravedlnosti v rámci soudnictví; faktická kontrola nad soudy a soudci Egypt významně přiblížila tureckému modelu, tj. odklonu od liberalizované autokracie k volebnímu autoritářství. Povrchová politická stabilita však obecně ustupuje strachu a hrozbě lidového odporu; pokud se zhorší také ekonomické podmínky, vnitropolitický svár může vyústit k přímému zásahu armády a jejímu aktivnímu vstupu do politiky, přestože sama není této myšlence nakloněna.

Vzájemné srovnání Tuniska a Egypta rovněž ukazuje na obtíže spojené s překonáním rozdílných identit, přičemž tato výzva je větší než štepění dle sektářského, kmenového či regionálního klíče.

9.3 Tranzice od autoritářské vlády po arabských povstáních 2011

Každý proces tranzice je komplexní a dynamický vyznačující se mnoha proměnnými, které mohou být označeny jako aktéři a faktory, tj. skutečnosti ovlivňující období tranzice. Ennahda v Tunisku je příkladem jedné z islamistických stran, která se dostala k moci po arabských povstáních 2011 a čelí nyní nejméně několika obtížným výzvám; egyptský

Nejvyšší soud je pak příkladem posilování role ústavních soudů po událostech tzv. arabského jara. Navzdory změnám, k nimž došlo v regionu MENA, existují početné a různorodé faktory bránící reformnímu procesu.

Jednou z hlavních charakteristik společnou několika zemím regionu v rámci událostí tzv. arabského jara 2011 je vzestup islamistických hnutí: Ennahda v Tunisku a Muslimské bratrstvo prostřednictvím své politické Strany svobody a spravedlnosti v Egyptě. Hlavní důvod jejich vítězství ve volbách představuje odvolávání se na islámskou náboženskou a kulturní identitu lidí, kteří se již neobávají vzývat islamismus. V období hlubokého sociálního rozkolu v rámci muslimské společnosti vyznačující se silným konzervatismem nelze předpokládat okamžitý příklon k liberálnímu proudu, přinejmenším v krátkodobém výhledu. Naopak dochází k návratu základních hodnot islámu, které odkazují na důležitost otázky spojené s identitou jednotlivých muslimských zemí v 21. století.

Z konstitučního hlediska a zmíněného úspěchu islamistických hnutí v několika zemích severní Afriky stojí za pozornost vzájemné srovnání Tuniska a Egypta, tj. Ennahda a Muslimského bratrstva, poukazující na diametrálně odlišný přístup s ohledem na hlavní výzvy spojené s tranzicí a přípravou nové ústavy. Rozbor tuniské ústavy z roku 2014 a egyptské konstituce 2012 naznačuje čtyři významné rozdíly mezi oběma islamistickými stranami: 1) Ennahda zvolila během vyjednávání o nové ústavě konsenzuální přístup, zatímco Muslimské bratrstvo jednalo v souladu s postojem vítěz bere vše, 2) Ennahda se společně s dalšími politickými stranami zastoupenými v Konstitučním shromáždění rozhodla zbavit platnosti tuniskou ústavu z roku 1959 a zvolila nový začátek; Muslimské bratrstvo naopak upřednostnilo použití egyptské konstituce z roku 1971 jako právní základny pro návrh nového dokumentu, 3) proces utváření nové tuniské ústavy trval, v rámci srovnání s jinými moderními ústavami, standardní dobu lehce přesahující 2 roky; Muslimské bratrstvo v Egyptě souhlasilo s časovým rámcem šesti měsíců uložených armádou pro sepsání nové ústavy, 4) Ennahda se nebránila případné účasti zahraničních expertů a jejich doporučením, zatímco Muslimské bratrstvo upřednostňovalo pohled dovnitř, nikoli ven (Frosini, Biagi 2015: 134-135).

Důležitý rozdíl mezi procesem vytváření nové ústavy v Tunisku a Egyptě se pojí také s časovým rámcem. Jedním z největších pochybení prezidenta Morsiho bylo jeho rozhodnutí ponechat celý proces navrhování nové konstituce v mezích určených Nejvyšší radou ozbrojených sil během března 2011. Egyptské armádní špičky, které nebyly experty

na demokratickou tranzici, určily dobu 6 měsíců jako dostatečnou pro dokončení celého procesu spojeného s novou konstitucí; neporozuměly výzvam, kterým Egypt čelil, resp. upřednostňovaly vytěsnění těchto problémů ze svého dohledu. Pouhý půlrok je velmi krátkou dobou pro vypracování návrhu nové ústavy; vyšel z ní dokument, které prosincové referendum 2012 schválilo jako konstituci Muslimského bratrstva, nikoli Egypta.

Tunisko naopak profitovalo ze spolupráce s experty Benátské komise, která se promítla také do činnosti celého Konstitučního shromáždění v rámci prací na nové ústavě (El Houssi et al. 2016: 18). Muslimské bratrstvo jakoukoli asistenci ze zahraničí odmítlo. Jednotlivé návrhy byly zpracovávány výhradně pověřenými osobami, nabídnutá pomoc ze strany OSN, USA či expertů z jiných koutů světa zůstala nevyužita.

Ennahda v porovnání s Muslimským bratrstvem zvolila více demokratický přístup, což dle některých badatelů představuje jeden z důvodů, které přispěly k pádu Morsiho režimu v červenci 2013. Pragmatický postoj tuniských vyjednávačů je pozitivním příkladem úspěšného sepsání nové ústavy a řešení konfliktu nejen v arabském regionu, nýbrž i celého světa.

Během období po revolučních událostech tzv. arabského jara došlo mj. k posílení role ústavních soudů v regionu MENA. Důležité novely konstitučního rozhodování byly přijaty v Maroku, Tunisku, Egyptě či Jordánsku.

Tunisané podílející se na přípravě nové porevoluční ústavy se rozhodli posílit ochranu nové konstituce nahrazením dosavadní Konstituční rady novým Ústavním soudem. Nejvýznamnější změny obsažené v ústavě z roku 2014 se pojí k personálnímu obsazení tohoto tělesa; Konstituční radu tvořilo celkem 9 členů, z nichž 4 byli jmenováni prezidentem republiky a další 2 předsedou parlamentu. Nová ústava tuto praxi změnila: Ústavní soud tvoří celkem 12 soudců; 4 navrhuje hlava státu, další 4 předseda parlamentu a zbylé 4 Nejvyšší soudní rada (Frosini, Biagi 2015: 140).

Případ Egypta je v tomto ohledu mimořádně zajímavý, zejména s ohledem na uplynulých 40 let, kdy byl velmi vlivným hráčem domácí politické scény. Předsedu Ústavního soudu jmenoval vždy prezident republiky, dokonce i řadoví členové obsadili své funkce díky dekretu hlavy státu. Ústava z roku 1971 ani Zákon č. 48 z roku 1979 nespécifikovaly počet členů zmíněného tělesa. Konstituce Muslimského bratrstva z roku 2012 však tuto praxi změnila: Nejvyšší ústavní soud nově tvořil jeho předseda a dalších 10 soudců.

Někteří autoři, např. Nathan Brown, hovoří o tom, že pevně daný počet soudců by měl být preferován z důvodu zabránění exekutivě, aby příslušný soud ovládla – tento princip je potřeba bránit zejména v zemích procházejících tranzicí od autoritářské vlády, tj. Egypt nevyjímaje (Brown 2013: 51).

Další důležitá změna je spojena s fungováním egyptského Ústavního soudu. Ústava z roku 2012 mu dala pravomoc k přezkumu nejen ex post, tj. pro zákony a předpisy přijaté v minulosti, nýbrž i ex ante, tzn. pro očekávané či zamýšlené právní úpravy. Prezident republiky i předseda parlamentu mohli nově předkládat zákony týkající se politických práv či voleb. Článek 177 pak určoval, že zákony vztahující se k revizi ex ante nebylo možno přezkoumat v rámci ex post. Tento předpis byl reakcí na rozhodnutí Nejvyššího ústavního soudu v červenci 2012, kdy prohlásil některé části zákona o parlamentních volbách za protiústavní, což následně vedlo k rozpuštění parlamentu.

Všechny výše uvedené změny však neměly dlouhého trvání; egyptská ústava z roku 2014 zrušila novely obsažené v konstituci vypracované Muslimským bratrstvem a schválené prosincovým referendem 2012. Nejnovější text, tj. platné znění z roku 2014, neuvádí přesný počet členů Nejvyššího ústavního soudu; hovoří pouze o tom, že tato instituce je složena z předsedy a dostatečného počtu dalších členů, přičemž není oprávněna vynášet rozsudky typu ex ante týkající se volebních zákonů (Frosini, Biagi 2015: 142).

Tuniský prezident Moncef Marzouki, první hlava státu zvolená po pádu Ben Aliho režimu, pak v rámci mezinárodní scény představil myšlenku spojenou s vytvořením Mezinárodního ústavního soudu. Poprvé obrysy tohoto konceptu nastínil během svého vystoupení na půdě Valného shromáždění OSN koncem září 2012, následně na summitu Africké unie v lednu 2013. Marzouki argumentoval především autoritou tohoto případně ustaveného orgánu ve vztahu k vymýcení diktátorských režimů; zatímco se Mezinárodní soudní dvůr zabývá pouze zločiny včetně dalších forem zneužití moci po jejich spáchání, jím navrhované nové těleso mělo být použito jako zastráovací nástroj proti despotickým a tyranským režimům.

Za jedno z největších rizik spojených s vývojem v Tunisku a Egyptě po tzv. arabském jaru 2011 někteří autoři považovali možnou kontrarevoluci vedenou armádními konzervativci, tj. skupinou, která získala vliv v okamžiku, kdy byl tzv. sultán odstraněn. V případě Egypta se tyto obavy zcela naplnily – Morsiho vláda byla svržena elitními důstojníky dne 3. července 2013. Armáda zůstala ve svých kasárnách, jelikož nepochybovala o zachování vlastního

privilegovaného statutu navzdory jakémukoli dalšímu vývoji. Skutečnost, že byla považována za jednoho z vítězů revoluce během Morsiho vlády, mj. potvrzuje několik článků konstituce z roku 2012. V jejím znění se objevilo ustanovení hovořící o tom, že 1) funkci ministra obrany může zastávat výhradně armádní důstojník, 2) Národní rada pro obranu byla rozdělena do dvou orgánů: Národní bezpečnostní rady, tj. převážně civilní instituce a nové Obranné rady, v níž měli mít personální většinu důstojníci. Armáda si ponechala veškerou kontrolu nad svým rozpočtem, přičemž o veškerých záležitostech s ním spojených měla rozhodovat Obranná rada. Národní rada pro obranu si ponechala pravomoc vyhlášení války či vyslání vojáků do zahraničí (Landolt, Kubicek 2014: 1000). Z geopolitického hlediska je jasné, že hlavním důvodem těchto změn byla snaha armády zabránit vládnoucímu Muslimskému bratrstvu, aby přistoupilo k jednostrannému vyhlášení války Izraeli na základě většiny, kterou disponovalo v parlamentu.

Muslimské bratrstvo nedokázalo naplno rozvinout své mocenské ambice z důvodu nepřátelského postoje armády i dalších státních institucí; upřednostňovalo změnu, nikoli případné zakonzervování stávajících poměrů, nicméně nemělo sílu uvést svůj záměr plně do praxe. Nejužší vedení hnutí mj. pocíťovalo koordinovanou snahu s cílem jej odstranit, proto Morsi bránil jakékoli kritické revizi nově sepsané ústavy v listopadu 2012 a celý proces včetně všelidového prosinsového referenda 2012 o nové konstituci z důvodu obav spojených s vlastním politickým přežitím urychlil.

V případě Tuniska nebylo možné absolutně vyloučit provedení vojenského převratu, nicméně tunická armáda nesehrávala v porovnání s Egyptem prominentní roli. Kompromisy učiněné ze strany Ennahda přispěly ke konstituční dohodě; jedním z ústupků bylo vynechání práva sharia z nové ústavy, dalším např. přijetí poloprezidentského systému vlády. Potenciální problém se však nadále dotýká přímé volby hlavy státu. V rámci procesu tuniské tranzice může být populistický lídr případnou hrozbou. Poloprezidentský systém pak přináší obavy spojené s přítomností dvou různých mocí na vrcholu celé struktury; prezident se teoreticky může vymezit vůči legislativě jmenováním ministerského předsedy. Proto sekularisté usilovali o přímou volbu hlavy státu prostřednictvím dvoukolové volby, jelikož se domnívali, že většina Tunisů si (v okamžiku, kdy Ennahda získala většinu v parlamentu) zvolí neislamistického kandidáta. Cindy Skach pracuje s hypotézou, že prezident, premiér, politická strana ani žádná koalice nedisponuje legislativní většinou. Důsledkem tohoto stavu je legislativní blokáda, vládní nestabilita a prezidentův sklon vládnout prostřednictvím dekretů (Skach 2005: 7-8). Přijetí této formy vlády v Tunisku může teoreticky zvýšit možné

riziko návratu zpět k autoritářskému režimu. Jisté obavy budí také článek 77 tuniské porevoluční ústavy hovořící o pravomocích hlavy státu, které však přinejmenším částečně zasahují do funkce premiéra. Prezident dle všeobecně rozšířené dikce reprezentuje stát navenek, také však zodpovídá za veškeré záležitosti spojené s obranou, zahraniční politikou a národní bezpečností včetně ochrany před vnitřními a vnějšími hrozbami, což však spadá mezi kompetence předsedy vlády.

Rozdíly v přístupu vůči principům obsažených v nových porevolučních ústavách v Tunisku a Egyptě i rozdělení jednotlivých kompetencí v rámci tamější národní politiky jednoznačně odrážejí rozhodnutí tuniské armády nevstupovat do procesu tranzice, resp. snahu jejího egyptského protějšku do těchto klíčových otázek významnou měrou promlouvat a ovlivňovat je. V případě Tuniska navíc absentovaly myšlenky islamistického proudu ztělesněného Ennahda a jejich zavádění do praxe, čemuž se naopak během vládnutí egyptského Muslimského bratrstva zabránit nepodařilo – proto armáda přistoupila k radikálnímu kroku v podobě červencového puče 2013, neboť nedokázala (ostatně ani zástupci liberálního či sekulárního proudu) během uplynulé první fáze demokratické tranzice po revoluci 2011 korigovat kroky zmíněného islamistického hnutí.

Arabský svět zůstává převážně nedemokratickým, ale žádný z jeho nedemokratických režimů není sultanistický; před tzv. arabským jarem 2011 tehdejší Libye, Sýrie, Jemen, Egypt či Tunisko vykazovaly jisté prvky sultanismu, přičemž bližší pohled na hlavní proměnnou, tj. nahlížení armády jako instituce, se jeví být klíčovým rozdílem přispívajícím k pěti různým výsledkům. V případě Mubarakova Egypta se prvky sultanismu odrážely např. v přebujelé korupci, tzv. kamarádkém kapitalismu či dynastické přípravě předání moci z otce na syna, tj. do rukou Gamala Mubaraka. Egyptská armáda si udržovala poměrně velkou míru své institucionální autonomie (více než její protějšky v Libyi, Sýrii či Jemenu), přičemž dokázala snadno a rychle bránit své zájmy včetně pokojného odstavení prezidenta od moci. Armáda se obávala možného nástupu nejstaršího syna dosavadní hlavy státu k moci – hovořil mj. o přijetí ekonomických změn, které mohly ohrozit obchodní zájmy armádní průmyslové výroby a dalších firem vedených špičkami egyptského vojska (Korotayev et al. 2016: 344). V Tunisku naopak jeden z nejhmatatelnějších prvků sultanismu během Ben Aliho vlády spočíval ve zvycích prezidentovy manželky a její rodiny, která národní ekonomiku pojala za osobní vlastnictví. Ben Aliho represivní aparát však nedokázal zabránit opozici v exilu, aby vytvořila poměrně dobře fungující komunikační kanál mezi jednotlivými skupinami; v okamžiku, kdy Ben Aliho režim padl, se nablízku objevila poměrně ucelená demokratická

alternativa. Ben Ali navíc, v rámci tzv. špinavé práce, primárně spoléhal na policii, čímž relativně malé tuniské armádě dovolil zůstat profesionální. Tato skutečnost neumožnila vojenským kruhům, resp. armádě jako instituci v porovnání s Egyptem sehrát klíčovou roli v rámci přivedení dosavadní diktatury k rychlému a nenásilnému konci. Armáda zabránila policejním složkám v použití smrtící síly k ochraně Ben Aliho; zároveň se postarala o vyrozumění sultána, aby nepočítal se zajištěním ochrany před protestujícími (Weber 1978: 993); garantovala mu bezpečný odchod do Saúdské Arábie, pokud by tak učinil okamžitě. Ben Ali tento návrh přijal. Tuniská armáda poté vyslovila podporu demokratické tranzici v zemi a svým počínáním se fakticky odlišila od egyptských vojenských elit, které se obávaly možného ohrožení vlastního výsadního postavení v rámci systému. Maďarská revoluce 1956, Pražské jaro 1968 ani polská Solidarity v roce 1981 neuspěly se svými požadavky ihned; každý z těchto historických milníků se však vymezil vůči diktátorskému režimu, jemuž čelil. Události tzv. arabského jara 2011 v tomto ohledu přinejmenším upozornily na neudržitelnost konceptu doživotní prezidentské vlády a narůstající touhu občanů po vlastní důstojnosti.

10 ZÁVĚR

Revoluce v Tunisku vyústila přechodem k liberální demokracii, zatímco v Egyptě nikoli. Hlavní důvod tohoto jevu představují ekonomické zájmy egyptské armády, která se cítila být ohrožena případným nástupnictvím Gamala Mubaraka v prezidentském úřadu; proto nebránila revoluční alternativě, z níž nakonec jako její hlavní nový partner vyšlo hnutí Muslimského bratrstva, které nebylo nejdůležitějším hybatelem revolučních událostí v Egyptě – pouze jedním z účastníků demonstrací.

Muslimské bratrstvo obratně využilo své popularity u početné části egyptské populace, váhání sekulárního proudu a uzavřelo spojenectví s armádními kruhy. Jeho agresivní nástup v podobě zaváděných změn po regulérních demokratických volbách (nová ústava s islamistickými prvky, neoprávněné zásahy do soudní soustavy aj.) včetně cíleného upozadění Nejvyšší rady ozbrojených sil v rámci procesu tranzice však vyvolal v řadách armádní elity nevoli a stal se hlavním důvodem gradujícího napětí mezi oběma stranami, které ukončil vojenský puč v červenci 2013.

Muslimské bratrstvo se po své historicky první zkušenosti v aktivní egyptské politice a faktické (zcela legitimně a demokraticky získané) moci díky zákazu ze strany obnoveného autokratického režimu navrátilo zpět do ilegality. Jeho politickému pádu nicméně také významně napomohla absence konkrétního programu pro největší problém egyptské společnosti v podobě neefektivně řešené pokračující ekonomické krize.

Podle původní hypotézy disertační práce se ukazuje, že příčiny neúspěšné egyptské tranzice souvisí s problematickou rolí hlavního politického aktéra, tj. armádních kruhů a ochrany jejich ekonomických zájmů (včetně snahy promlouvat do egyptského legislativního procesu). V okamžiku, kdy si Muslimské bratrstvo začalo pohrávat s myšlenkou kontroly armádního rozpočtu ze strany státu, armáda zpozorněla a začala se připravovat na konfrontaci s vládnoucím islamistickým hnutím. Absence tohoto faktoru v podobě podnikající armády tvrdě hájící své ekonomické zájmy, který v Tunisku zcela chybí, je důvodem konkrétních pozitivních změn v rámci tuniského tranzičního procesu.

Díky vzájemné komparaci vybraných zemí autorka dospěla k závěru, že tuniská i egyptská tranzice prokázaly neschopnost dalších klíčových aktérů v podobě islamistických stran vytvořit model fungujícího islámského státu. Utopické myšlenky, které se neopírají

o realitu současného Tuniska a Egypta, nedokáží přispět k nalezení vhodného receptu pro řešení problémů primárně sociálního a ekonomického charakteru ani ustavení entity ztělesňující z hlediska jejich vnitřního historického ideologického vývoje nejvyšší cíl. S odkazem na původní hypotézu disertační práce se autorka domnívá, že egyptská zkušenost s aktivním zapojením islamistického proudu do demokratizačního procesu včetně konzervativního elektorátu, který vynesl islamistické elity k moci, významnou měrou ovlivňuje jeho konečný výsledek. Určující je přitom také navázání případného spojení se salafisty představujícími skutečně radikální proud politického islámu, čemuž však Ennahda i Muslimské bratrstvo v rámci porevolučního vývoje zabránily.

Zkušenost obou zmíněných entit s aktivním vládnutím se však s ohledem na zvolenou strategii vůči potenciálnímu elektorátu liší: Ennahda prokázala schopnost vnitřní transformace včetně uzavření konsensu se sekulárními, resp. liberálními partnery, zatímco Muslimské bratrstvo při výkonu reálné politiky nebylo schopno opustit své extremistické kořeny ztělesňující hlavní překážku demokratické stability. Díky vzájemné komparaci obou islamistických hnutí autorka zastává názor, že politika dvojího metru je patrná zejména v rámci strategie zvolené egyptským Muslimským bratrstvem, která se vyznačovala lavírováním mezi moderátní fází (tj. snahou profilovat se jako catch-all konzervativní Strana svobody a spravedlnosti) v rámci jednotlivých volebních kampaní (parlamentní, prezidentské) a následným časovým úsekem charakterizovaným zastáváním extremistických názorů včetně jejich zavádění do praxe (schválení nové ústavy obsahující prvky islámského práva sharia, např. faktická nerovnost mužů a žen či menšin žijících uvnitř egyptské společnosti); v případě tuniské Ennahda tento prvek chybí.

Hlavní příčinou neúspěšné egyptské tranzice je agresivní ideologická ofenziva Muslimského bratrstva i salafistického proudu, který významně posílil díky povolení k registraci nových politických stran v zemi. Kromě uplatnění některých principů islámského práva sharia v egyptské ústavě z roku 2012 Muslimské bratrstvo nedokázalo představit, natož uvést do politické praxe efektivní opatření vztahující se k řešení sociálně-ekonomické krize v Egyptě.

Samotný model tranzice v Tunisku a Egyptě lze porovnat ze čtyř hledisek: vůdčích aktérů, soupeření mezi jednotlivými hráči na politické scéně, shody na jednotlivých etapách tranzičního procesu a všelidové mobilizace včetně zapojení občanské společnosti. Vyloučení dalších politických sil a zásah jiných aktérů (např. armády) jednoznačně ovlivnil

demokratickou tranzici (případ Egypta); naopak dohoda mezi konkurenty a ústupky strany mající většinu napomohly k vyústění v úspěšnou tranzici (případ Tuniska).

Z hlediska typologie nedemokratických režimů se autorka domnívá, že výsledkem egyptské kontrolované liberalizace a snahou vládnoucích elit (tj. armády) udržet daný politický režim je odklon od demokratické tranzice započaté Muslimským bratrstvem (přestože lze poměrně krátké období jeho vlády označit za počátek zavádění prvků teokracie do politické praxe v Egyptě, zejména v kontextu schválení nové islamistické ústavy všelidovým referendem v prosinci 2012). Egypt tudíž nadále zůstává hybridním režimem, přičemž zde není patrný rozdíl mezi konzervativním a liberálním křídlem vládnoucí armádní elity.

V porovnání s Tuniskem výsledky tzv. arabského jara ukazují, že prvek v podobě konsensu a aplikace dosaženého kompromisu v praxi ztělesněného zejména islamistickou Ennahda nebrání se dialogu s dalšími hráči domácí politické scény (v kontrastu se strategií zvolenou egyptským Muslimským bratrstvem, tj. nadřazenosti vůči ostatním subjektům a chybějící diskuse v klíčových tématech porevolučních změn např. právního charakteru), včetně nalezení shody mezi vládnoucími liberalizátory a umírněnou částí opozice, je klíčem úspěšné demokratické tranzice. Samotný přechod v rámci tzv. pozitivní tranzice v Tunisku proběhl směrem od autoritářského, potažmo hybridního režimu k demokratickému.

Z hlediska časové osy a přípravné fáze revoluce spjaté s tzv. arabským jarem v Tunisku i Egyptě dominovala nedobrá ekonomická situace, jejíž parametry je možno vysledovat zpětně: v obou zemích reálně existovala hrozba vypuknutí větších nepokojů sociálního charakteru, k nimž nakonec skutečně došlo. Do čela nejzranitelnější skupiny v tuniské i egyptské společnosti se postavily islamistické entity v podobě Ennahda a Muslimského bratrstva vyznačující se rétorikou spjatou s ustavením tzv. islámského státu včetně rovnosti všech jeho obyvatel a spravedlivou distribucí společného bohatství. Zmíněná islamistická agenda významnou měrou přispěla k mobilizaci nižších společenských vrstev, které ji prostřednictvím řádných demokratických soutěživých voleb poprvé v historii Tuniska i Egypta vynesly k moci.

Egyptská revoluce představuje z hlediska mobilizace ve společnosti unikát. Předcházela jí strukturální krize a politická stagnace, která mj. vyvrcholila aktivním zapojením mládeže do veřejného života, používáním sociálních sítí jako prostředku k pohotovostní přípravě a vznikem nových opozičních skupin, např. Hnutí 6. dubna. Přijetí

nenásilné strategie protestů v kombinaci s politickými a socioekonomickými požadavky se stalo širokou základnou podporovanou miliony Egyptanů, kteří se připojili k mladým a neozbrojeným demonstrantům. Většina z nich cíleně odmítla násilí, protože se obávala, že případné násilné střety s policií a dalšími ozbrojenými složkami by zcela zastínily skutečné požadavky aktivistů v ulicích.

Egyptská revoluce byla skutečnou revolucí lidu obsahující několik specifických prvků. Zapojily se do ní různé sociální třídy, skupiny a hnutí. Přesáhla ideologické rozdíly a soustředila se na seznam požadavků, které sjednotily demonstranty během 18 revolučních dnů. Události tzv. arabského jara 2011 v Egyptě jsou příkladem nevšedního stupně pluralismu a tolerance, které se z tamější společnosti během několika uplynulých desetiletí vytratily. Klíčovou roli v přípravě lidového povstání sehrála egyptská mládež, přestože k němu vedly primárně socioekonomické důvody. Následný vstup egyptského Muslimského bratrstva do revolučního procesu ukazuje na propojení části vládnoucích elit (tj. armády) s oportunistickou částí opozice (tzn. islamistů) prostřednictvím přijetí určitých ústupků obou stran s cílem uzavření spojenectví výhodného pro obě strany.

Jednotlivé etapy v rámci demokratizačního procesu v Tunisku i Egyptě definuje nenásilný zlom iniciovaný zdola a zevnitř společnosti započatý po vynucené rezignaci tamějších autoritářských vůdců v důsledku všelidového povstání. Revoluce v obou zemích spustila demokratickou tranzici dle tradičního vzorce: posílení pluralismu, uzákonění nové ústavy a uspořádání soutěživých voleb. Obě tranzice, tuniskou i egyptskou, potkal totožný scénář v podobě polarizace mezi islamisty a sekulárními politickými stranami; na jejich konci se však objevují odlišné výsledky v podobě demokratizovaného Tuniska a nového hegemonického autoritářského režimu v Egyptě. Model demokratické tranzice v egyptském případě ze své podstaty nedovoloval změnu režimu; její charakter zabránil možnosti ustavení režimu demokratického. V Tunisku naopak dohoda mezi jednotlivými aktéry a ústupky dominantní strany, tj. Ennahda, vyústily v úspěšnou tranzici.

V případě obou zemí nebyl přítomen žádný vnější faktor, který by napomohl pádu autoritářských režimů v obou zemích. Pozice západních vlád k revolučním událostem v obou zemích byla v souladu s jejich trvalými ekonomickými a bezpečnostními zájmy v regionu; upřednostňovaly postupnou demokratizaci, nikoli revolucionářské vykročení směrem k demokracii. Mnohé z nich navíc překotný vývoj událostí překvapil.

Z hlediska jednotlivých aktérů do dění na revoluční scéně v Tunisku i Egyptě během roku 2011 významně promlouvali vládnoucí i noví političtí aktéři, přičemž prvotní impuls vyšel od mas, na jejichž požadavky byli tunišští reformisté i egyptské konzervativní egyptské křídlo nuceni zareagovat. V rámci nových elit se z hlediska časové osy poměrně rychle etablovaly nové elity: egyptské konzervativní Muslimské bratrstvo, tuniská reformistická (umírněná) Ennahda a revoluční (radikální) proud salafistů v obou uvedených zemích.

Tuniský případ lze nahlížet optikou redemokratizace zahájené civilisty a tamějším politickým vedením země, zatímco v Egyptě se jednalo o redemokratizaci zahájenou armádou jako institucí – navíc zde byl přítomen aspekt obětování vojenského kolegy, tj. prezidenta Mubaraka, s cílem zachování jejího privilegovaného postavení v rámci režimu za cenu částečných ústupků ve vztahu k demonstrujícím masám a mobilizované liberální opozici. Egyptské události v rámci porevolučního vývoje 2011 v zemi vyústily v negativní tranzici, která se promítla do konsolidace tamějšího nedemokratického režimu. Způsob použití síly během událostí tzv. arabského jara 2011 v Tunisku lze označit za minimální, v Egyptě jako proměnlivý. Kompromisu bylo v tuniském případě dosaženo mezi vládnoucí a opoziční elitou; egyptská zkušenost ukazuje na převažující hledání kompromisu uvnitř vládnoucí elity, tj. armády. Tempo prováděných změn v Tunisku vyústilo v postupné etablování demokratického uspořádání prostřednictvím sjednaného přechodu, zatímco rychlé změny v Egyptě skončily zacyklením rozhodující fáze přechodu k demokracii.

Existence politického soutěžení a veřejné participace je jednou z nezbytných součástí všech fází tranzičního procesu. Skrze ni hegemonie islamistů určila podobu vylučujícího modelu tranzice v Egyptě na rozdíl od inkluzivní tuniské tranzice v důsledku zapojení opozice a rozhodnutí vlády nepoužít svou institucionální moc, přestože na začátku tranzice v Tunisku i Egyptě existovala shoda na základních krocích směrem k demokracii: reformě volebních zákonů, uspořádání parlamentních a prezidentských voleb, schválení nové ústavy, vytvoření demokratické vlády.

První důsledek revolucí tzv. arabského jara v Tunisku a Egyptě představuje vstup nových politických stran do systému. Zákony týkající se politických stran byly reformovány, což přispělo k udělení nových licencí během prvních měsíců probíhající tranzice. V Egyptě Nejvyšší rada ozbrojených sil vydala dne 28. března 2011 dekret č. 12, který upravoval některé články zákona č. 40 z roku 1977. Tuniská vláda schválila obdobné dekrety vztahující se na politické strany i asociace, konkrétně pod označením 87-2011, resp. 88-2011 datované

k 24. září 2011. Upravený právní rámec a vyhlášení voleb vytvořilo nový stranický systém vyznačující se širokým pluralismem a konkurencí. V případě Tuniska o přízeň voličů během prvních svobodných voleb po pádu Ben Aliho režimu usilovalo celkem 117 politických stran, z nichž pouze 8 existovalo již dříve. Nové strany vznikly během tranzice, mnohé z nich mj. v důsledku rozštěpení jejich hlavních předchůdkyň.

Do voleb spojených s ustavením egyptského Lidového shromáždění se zapojilo celkem 42 stran a další 4 koaliční bloky. Tunisané stejně jako Egyptané pokládali parlamentní volby za spravedlivé, transparentní a soutěživé. Do porevolučního stranického systému se promítly mj. sociální cleavages představující jeden z důsledků demokratické tranzice. Nejdůležitějšími štěpnými liniemi se v obou zemích stalo náboženství (tj. sekularisté vs. islamisté) a ideologie (převážně liberální, tj. progresivní vs. konzervativní). Systém jako celek byl ovšem charakterizován velkou fragmentací a polarizací. V Egyptě na nich nenesly hlavní podíl ideologické rozdíly mezi jednotlivými politickými silami, ale vyloučení sekulárních stran z procesu tranzice kvůli monopolu islamistů. Dosavadní hegemonické politické strany v obou zemích, Ben Aliho RCD i Mubarakova NDP, ztratily po lidových revolucích svou sílu. Navzdory tomu si však mnozí z vysoce postavených členů bývalého režimu uchovali své pozice v armádě, soudním systému či vládním kabinetu.

V případě Tuniska lze za výchozí bod označit sebeupálení Mohameda Bouazizih dne 17. prosince 2010 následované masovou mobilizací, vyjednáváním mezi umírněným a radikálním křídlem vládnoucích elit (kolem 20. prosince 2010), odletem prezidenta Ben Aliho ze země (13. ledna 2011), volbami do Konstitučního shromáždění (23. října 2011) a nakonec přijetím nové liberální ústavy (26. ledna 2014). Jednotlivé instituce spadající pod občanskou společnost byly úspěšně integrovány do národního tranzičního rámce, což se mj. odrazilo v ustavení Komise pro naplnění cílů revoluce, politickou reformu a přechod k demokracii, kterou vedl sekulární intelektuál Yadh Ben Achour. Toto poradní těleso převážně zodpovědné za přípravu plánovaných voleb a nové ústavy bylo společně s nevládními organizacemi a dalšími účastníky národního dialogu, tj. odborovou centrálou UGTT, Tuniskou ligou pro lidská práva, Asociací právních zástupců, Tuniskou unií obchodu a řemeslné výroby určeno za hlavního dohlázeatele procesu naplnění jednotlivých cílů revoluce prostřednictvím načrtnuté cestovní mapy.

Revoluci v rámci tzv. arabského jara v Tunisku nezpůsobilo probuzení občanské společnosti, která by požadovala veřejnou politickou participaci. Místo toho se jednalo

o povstání, do jehož čela se postavili ti, na které nejnaléhavěji dopadala nerovnost rozvoje v zemi; primárně se vymezili vůči upřednostňovaným severním regionům země a narůstající nerovnosti na domácím trhu práce vyznačující se širokou poptávkou po nekvalifikované pracovní síle pro textilní průmysl a turistický ruch, zatímco se zvyšoval počet absolventů středních škol a univerzit. Kořeny tuniské demokratizace započaté v prosinci 2010 jsou spjaty především se socioekonomickými faktory v podobě nerovnosti, nezaměstnanosti a zvyšujících se cen potravin, přítomna byla však i politická marginalizace velké části tamější populace.

Přestože trajektorie tuniského povstání nepředstavovala vyústění politického aktivismu, je potřeba připomenout první náznaky možné kumulace a následné exploze problémů, na kterou poprvé upozornily protesty horníků z regionu Gafsa se stejnojmennou metropolí na jihozápadě Tuniska během roku 2008. Za zajímavou lze v tomto ohledu mj. pokládat skutečnost, že odborová centrála UGTT, která v současnosti ztělesňuje jednu z hlavních sil tuniské občanské společnosti, byla tehdy jedním z cílů rozhořčených demonstrantů. UGTT však následně prošla vnitřní proměnou: jedna z bývalých opor Ben Aliho režimu se po boku dalších stala součástí porevolučního uspořádání.

Z hlediska samotné tranzice je možno případ tzv. arabského jara v Egyptě rozdělit do dvou etap: 1) únor 2011 až srpen 2012, tj. tranzice vedené Nejvyšší radou ozbrojených sil po Mubarakově odstoupení z funkce prezidenta republiky, 2) srpen 2012 až červenec 2013, tzn. faktického převzetí moci Muslimským bratrstvem po Morsiho vítězství v prezidentských volbách, přičemž klíčový mezník představuje přijetí nové islamistické ústavy v roce 2012 a pokus hnutí o veškerou kontrolu moci ve státě, zejména legislativní.

V době vypuknutí revoluce 2011 nebylo jasné, těší-li se Muslimští bratři podpoře široké egyptské veřejnosti, resp. jaké jsou jeho šance pro případný vstup do aktivní politiky. Také nebylo zcela zřetelné, zdali hnutí zamýšlelo podpořit demokratickou tranzici či upřednostňovalo jiné porevoluční uspořádání (Wickham 2011: 205). Muslimské bratrstvo se nicméně během posledních zhruba čtyřiceti let uchýlilo k pozici odmítající násilí a za jedinou možnost politické a sociální změny v rámci své oficiální doktríny pokládalo strategii, která jeho použití odmítá (Ranko, Nedza 2016: 528).

Změna v tomto ohledu nicméně nastala po faktickém odstavení demokraticky zvoleného prezidenta Morsiho z úřadu hlavy egyptského státu po červencových událostech roku 2013. Současná ideologická krize hnutí spojená s hledáním vlastní identity spouští proces vnitřní obnovy Muslimského bratrstva (Ranko, Nedza 2016: 528), který může

doprovázet posílení mládežnického křídla hnutí odhodlaného neustoupit od přímé konfrontace s režimem al-Sisiho; použití násilí se v tomto případě z jejich pohledu stane legitimním.

K významnému rétorickému obratu hnutí však došlo poměrně záhy: například od požadavku spojeného se zavedením islámského práva do reálného života, který dominoval jeho agendě především během 70. a 80. let 20. století, se přesunulo k podpoře demokratických reforem včetně reinterpretační vlastních postojů v různých otázkách. Někteří analytici v tomto kroku spatřují promyšlenou taktiku a klamavý manévr, který měl skrýt skutečný radikální záměr Muslimského bratrstva schovaný za pozlátkem umírněnosti. Tento postoj dle jejich názoru nepředstavuje nic jiného než velkou a propracovanou lež; hnutí podporovalo demokratizační tendenci, protože pochopilo, že může posloužit jeho vlastním zájmům (Wickham 2011: 207).

Hnutí se však téměř neustále potýkalo s vnitřním pnutím; samo o sobě nikdy nepředstavovalo ucelený monolit, což se promítlo i do názorů jeho vedení, resp. zformování několika křídel. Podpora demokracii od Muslimského bratrstva se vyznačovala výhradně strategickým rozměrem; hnutí představovalo silnou organizaci schopnou oslovit větší část veřejnosti, její pozice byla oproti sekulárním politickým stranám silnější, tudíž i výhled případné kandidatury ve svobodných a spravedlivých volbách vyzníval příznivě. Muslimští bratři navíc spoléhali na svou rétoriku svázanou s ochranou egyptské islámské identity a hodnot s ní spojených, tj. tématem, na které slyšela široká veřejnost.

Účast v prvních svobodných volbách po revoluci 2011 dosáhla v případě obou zemí poměrně vysokých čísel: v Tunisku 52% všech oprávněných voličů (tj. 86% registrovaných voličů a 16% neregistrovaných voličů); v případě Egypta se jednalo v průměru o 65% během několika fází legislativního hlasování. První egyptské porevoluční prezidentské volby přilákaly k urnám 46,4% v prvním kole, resp. 51,8% v kole druhém.

V Tunisku naopak říjnové parlamentní volby 2014 a následné prezidentské klání v listopadu téhož roku potvrdily nasměrování procesu spojeného se změnou režimu. Oboje volby jsou považovány domácími i zahraničními pozorovateli za svobodné a spravedlivé; sekulární Nidaa Tounes v nich získala 38% křesel v parlamentu, zatímco islamistická Ennahda obsadila druhou příčku s 31%. Demokratizace v Tunisku uspěla, nicméně politická změna ještě není ukončena. Největší výzvy spočívají v zamezení korupci, zneužití veřejné moci, zajištění všeobecných práv a svobod; v neposlední řadě je důležité zajistit nezávislost soudů, upevnění národní jednoty, demokratickou kontrolu nad bezpečnostními složkami,

posílení role politických stran i občanské společnosti a uspokojení základních potřeb obyvatelstva.

Navzdory roztržičnosti dokázaly tuniské politické strany vytvořit koalici nejen mezi jednotlivými silami, které spojovala ideologická blízkost, ale také sekularisty a nejsilnějším hráčem v podobě islamistické Ennahda. Kontakty mezi ní a dalšími opozičními skupinami existovaly již před revolucí, nicméně nejdůležitějším bodem demokratické tranzice se stala dohoda mezi Ennahda a opozicí podepsaná koncem 2013 po několika týdnech vyjednávání. Ennahda přijala navrhovanou cestovní mapu obsahující mj. odstoupení vlády a ustavení nového technokratického kabinetu, přijetí nové ústavy, volebního zákona, rychlé uspořádání prezidentských a parlamentních voleb. Závěrem ledna 2014 vyslovil tuniský parlament této vládě důvěru.

Obě země se liší vzájemným působením mezi politickými aktéry a konsensem na procesu tranzice. V Tunisku se podařilo shody dosáhnout a hlavní političtí hráči se na tranzici podíleli, zatímco v egyptském případě ji charakterizovala nadřazenost armády a islamistů. Volební pluralismus a práva spojená s účastí na veřejném politickém životě v zemi však nejsou dostačujícími okolnostmi pro zaručení demokratické tranzice. Vyjednávání a uzavírání jednotlivých paktů představuje nezbytné podmínky úspěchu tuniské tranzice; naopak její egyptský model ukazuje, že demokraticky zvolená vláda není dostatečnou podmínkou, přičemž je důležité, aby legitimní autorita vládla v souladu s demokratickými principy, které však nejsou formovány armádou či náboženskými vůdci.

Modely tranzice použité v obou zemích vyústily v odlišný výsledek z hlediska povahy nového politického režimu. Egypt zůstal hegemonickým autoritářským režimem navzdory všem procesům politické změny, které v zemi proběhly. Demokratická budoucnost je za těchto okolností v egyptském případě velmi nepravděpodobná: vyloučení Muslimského bratrstva a jeho politické odnože v podobě Strany spravedlnosti a svobody z veřejného života společně s koncentrací veškeré moci v rukou armády po vítězství generála al-Sisiho v květnových prezidentských volbách 2014 (opětovně 2018) nesevřel o demokratickém ovzduší v zemi. Tunisko dosáhlo inkluzivní a konsensuální tranzice, nicméně se slabým vnitřním vedením. Egypt naopak prošel vylučující, nekonsensuální tranzicí taktéž charakterizovanou slabým vnitřním vedením opozičních sil (Muslimské bratrstvo, liberální proud). Důležitost vedení ani sociální participace v rámci demokratické tranzice nicméně nejsou rozhodujícími faktory pro vysvětlení úspěchu či selhání demokratizace.

Následující události v Egyptě gradující během července 2013 ukazují na selhání dvouletého pokusu o realizaci přechodu k demokracii po vypuknutí povstání proti autoritářské vládě v roce 2011, prvních volbách po Mubarakově pádu, sepsání a přijetí nové ústavy. Mezi elitami zcela absentovala širší shoda týkající se pravidel tranzice a procedury, kterou by lid stvrdil svou vůlí. Za extrém lze označit opakované volby, které politickou krizi dále prohlubovaly, mj. díky jejich nepřilíš vhodnému načasování; tato skutečnost byla navíc umocněna chováním vládnoucího Muslimského bratrstva i opozice, která volby blokovala; v rámci politické scény obstruovala i dalšími způsoby. Autoritářské rysy nového egyptského režimu v čele s Muslimským bratrstvem sílily mj. díky skutečnosti, že klíčový hráč v podobě armády zůstal na scéně i během tranzice. Vojáci se nechtěli vzdát kontroly nad veřejnými záležitostmi a odmítli civilní dohled nad vlastní agendou; po dobu více než jednoho roku si egyptská armáda držela monopol nad klíčovými rozhodnutími týkající se veřejné sféry a politického života v zemi.

Několik desetiletí autoritářské vlády, kterou Egypt zažil, se bezprostředně odrazilo do rozkolísané politické scény včetně nedůvěry občanů ve volby. Proměnila se sociální agenda islamistů, kteří se postupem času začali více zabývat aktivním vstupem do politické arény; jejich neislamističtí ideoví protivníci nebyli schopni pružně a včas zareagovat. Celková podoba autoritářského režimu nicméně zůstala beze změny, postupem času se rovněž prohlubovala obecná skepse veřejnosti, resp. společnosti jako celku vůči porevolučnímu vývoji.

Zásadní problém však v případě Egypta představuje skutečnost, že tranzice nebyla vůbec narýsována; za významné pochybení lze také pokládat ponechání hlavní politické kontroly v rukou nejvyššího vojenského velení země, které fakticky formou dekretů vytvořilo dodatky k ústavě z roku 1971. Samotné revoluční hnutí se pak v červenci 2013 dopustilo totožných chyb jako během dvou předcházejících let, jelikož ponechalo nástroje moci a další nasměrování původně lidových nepokojů plně v rukou armády. Tento faktor, společně s náhlým úspěchem Muslimského bratrstva v parlamentních i prezidentských volbách včetně jeho dominance v rámci procesu vytváření nové ústavy, je tudíž s velkou pravděpodobností současně příčinou jeho náhlého konce. Navzdory tomu však může být inspirací pro rivaly z okrajů islamistického spektra, jelikož dokázalo svou vizi prosadit u voličů, kteří jej svými hlasy po několika dekádách působení hnutí v ilegalitě vynesli k moci (Brown 2013: 45-58).

Obecně lze shrnout, že arabská povstání v severní Africe byla reakcí na období neoliberální globalizace napříč regionem, která přispěla k vytvoření sociálních nerovností a trvalé závislosti na západním centralizovaném mezinárodním finančním systému, čímž mj. došlo k odstranění jednoho z předních témat v podobě redistribuce bohatství z domácí politické agendy. Kořeny tuniské i egyptské revoluce spočívají v protestu spojeném s hledáním neoliberálního řešení, které však zůstalo pouze v politické rovině a fakticky se nedotklo snahy bojovat s ekonomickou nespravedlností a dysfunkčním uspořádáním společnosti. Během tranzičního období v letech 2011-13 naopak došlo ke zpomalení ekonomického růstu, zvýšení nezaměstnanosti a odlivu investorů. Hledání socioekonomických alternativ přehlušila čistě politická agenda soustředící se na kulturní střet týkající se islámské identity (tj. islamisté vs. sekularisté).

Tzv. arabské jaro 2011 lze označit za selhání státu a kompetitivního vládnutí souvisejícího mj. se zvláštní identitou arabských států, konkrétně omezenou inkluzí jednotlivých skupin a destabilizačním potenciálem státu v případě jeho aktivního zapojení do vzniklé krize (Hinnebusch 2015: 366).

Ibn Khaldun, uznávaný islámský sociolog přelomu 14. a 15. století, hovoří o periodicky se opakujících cyklech kolapsu státu a reformě v regionu MENA vedenou novou dynastií či režimem v čele s charismatickým vůdcem, dle jehož podporovatelů je taková osoba rovněž úzce spojena se sociální solidaritou a náboženskou horlivostí. Muslimské bratrstvo opíralo svou politickou doktrínu o morálně čistou společnost; spoléhalo však na elektorát méně početné střední třídy a technokraty loajální k oporám bývalého režimu, přičemž postrádalo politickou zkušenost, což se projevilo ve faktickém ochromení státu během gradující krize v letech 2012-13 (Létourneau 2016: 305-306).

Zůstane-li státní uspořádání nedotčeno a režim dokáže povstání vzdorovat, jediným možným výsledkem je jeho plné obnovení. V souvislosti s arabskými povstáními potřebovaly tamější elity autoritářský upgrade, jehož prostřednictvím by dokázaly lépe ovládat mobilizované masy. Poslední možnost je spojena s vyústěním demokratické tranzice v polyarchii, přičemž lepším vyhlídkám ve vztahu k demokratizaci se těší homogenní společnosti s historickými kořeny (typu Tuniska či Egypta) v porovnání s uměle vyvolanou fragmentací zemí Levanty.

Demokratická konsolidace pak spočívá ve vyšším stupni modernizace i rovnováze mezi vzdělanou střední třídou a organizovanou pracovní silou; polyarchie vyžaduje schopnost

být obsažena v jednotlivých institucích (tj. centralizovaných byrokraciích) a rozptýlena prostřednictvím masové participace pocházející od politických stran: příkladem je Atatürkovo Turecko, které jako první soustředilo svou moc v institucích. Egypt v rámci uvedené typologie představuje reverzní tranzici charakterizovanou relativně poklidným předáním Mubarakovy vlády armádě a porevolučním bojem o moc mezi sekulárními revolucionáři a islamisty. Absence silného prodemokratického hnutí v porovnání se zpolitizovanou, početně silně zastoupenou armádou včetně rozkolu mezi sekularisty a islamisty představují pilíře obnovení původního režimu z dob Mubarakovy vlády.

Upgrade vládnoucích armádních kruhů se opíral o velmi dobře promyšlenou verzi okřídleného rozdělení a panuj; prvotní spojenectví s Muslimským bratrstvem neváhalo později vyměnit za podporu protestů vůči prezidentu Morsimu. Žádná demokracie v případě Egypta nemůže vyloučit jednu z nejdůležitějších sociopolitických složek tamějších vládnoucích struktur, což je příčinou vzniku hybridního režimu opírajícího se o mimoústavní pravomoci bezpečnostních složek.

Klíčovou roli v podpoře kontrarevoluce v čele s al-Sisim sehrála Saúdská Arábie³¹, která se podílela (mj. z hlediska finanční stránky) na přesvědčení salafistů, aby se odklonili od Muslimského bratrstva a přešli na stranu armády. Muslimskému bratrstvu nicméně významně uškodil jeho přístup vůči neislamistické části egyptské společnosti, konkrétně faktické podryvání legitimacy demokratizačního procesu a argumentace prostřednictvím protestů v ulicích, nikoli ústavních nástrojů. S hlavní výzvou v podobě odstranění příkopů mezi vítěznými islamisty a dalšími částmi egyptské společnosti se hnutí vypořádat nedokázalo.

Tuniská tranzice se nesla ve znamení institucionalizace, na níž se podílela aktivní občanská společnost; armáda odmítla chránit prezidenta, což umožnilo vytvořit demokratickou koalici. Významnou roli sehrála také tuniská tradice sekularismu: moderátní islamisté v podobě Ennahda usilovali o nalezení kompromisu se sekularisty. Oproti Egyptu zde existoval významný rozdíl v podobě početnější střední třídy, větší míry gramotnosti a apolitické armády. Islamistická Ennahda v prvních porevolučních volbách uspěla, ale v porovnání s egyptským Muslimským bratrstvem se rozhodla sdílet moc se dvěma sekulárními politickými stranami; sekulární politik se stal prezidentem, zatímco ministerským předsedou byl islamista. Moderátní islamisté byli silnější než salafisté – toto v případě Egypta

---

³¹ Kromě ní také Spojené arabské emiráty a Kuvajt (Pioppi 2013: 66).

neplatilo. Tuniské Konstituční shromáždění v rámci srovnání se svým egyptským protějškem vykazovalo větší míru inkluze a schopnost dosáhnout dohody. Roli egyptské armády jako pomyslného strážce revoluce v Tunisku převzala odborová hnutí.

Naopak strategie vládnoucího režimu v Egyptě se jeví jako chybná: celkem pět kroků jej přivedlo ke svému konci. Prvním z nich je pomalá odpověď na požadavky demonstrantů: prezident Mubarak nechtěl opakovat Ben Aliho chybu v Tunisku, který se rychle vzdal a odletěl ze země. Mubarakovi poradci v čele s jeho synem Gamalem a ministrem vnitra egyptského prezidenta přesvědčovali o tom, že protestující jsou pouze skupinkou mládeže trávící většinu svého času připojením k internetu a situace je plně pod kontrolou. Režim neztrácel sebevědomí a věřil, že protesty skončí během několika dní. Klíčové pro něj bylo získat co možná nejvíce času a použít represivní sílu proti demonstrantům. Mubarakovi trvalo čtyři dny, od 25. ledna 2011 do popůlnočních hodin 28. ledna 2011, než se veřejně objevil a promluvil k národu, přičemž představil konkrétní opatření s cílem překonat nastalou situaci.

Pomalá politická odpověď režimu protestující rozlítla a prohloubila jejich odhodlání pokračovat v konfrontaci s Mubarakem. Tlak sílil: počáteční demonstrace s požadavky socioekonomického a politického charakteru včetně apelu na odstoupení ministra vnitra, upuštění od mučení zadržených osob, odvolání výjimečného stavu či zvýšení minimální mzdy se stupňovaly. Mnozí z řad demonstrantů také tvrdili, že Mubarak promarnil několik příležitostí, aby zmírnil napětí v zemi a vyšel vstříc některým z požadavků zformulovaných demonstranty. Pokud by se takto zachoval a odvolal např. ministra vnitra či celý vládní kabinet a nahradil jej novým, mohl oddálit svůj politický konec.

Druhou chybou, která přispěla k pádu Mubarakova režimu, byla přehnaná míra použití násilí. Od 25. ledna do 2. února 2011 na egyptských náměstích a ulicích probíhaly převážně pokojné protesty, kterých se účastnili neozbrojení demonstranti. Jim se však postavila policie neváhající použít smrtící sílu. Prostřednictvím přijetí strategie masových represí režim nasadil slzný plyn, obušky, kulky i násilníky vybavené noži nebo mačetami proti neozbrojeným demonstrantům.

Třetím Mubarakovým omylem se stala digitální železná opona: během přípravy na finální tvrdý zákrok proti protestujícím režim dne 27. ledna 2011 vypnul internetovou i mobilní síť, která poté nefungovala několik dní. Toto opatření však nezabránilo organizátorům demonstrací v jejich plánování a celý Egypt v předstihu věděl o protestních akcích, které probíhaly každou neděli, úterý a pátek.

Čtvrtým pochybením byla systematická perzekuce zahraničních médií a zacílení na některé televizní stanice i jejich korespondenty, kteří zprostředkovali realistický obraz Mubarakovy vlády v Egyptě. Režim např. rozhodl o uzavření kanceláře katarské televizní stanice al-Jazeera v Káhiře a uvěznění jejího zpravodaje.

Poslední, pátou chybou je Mubarakova tvrdohlavost, potažmo neústupnost. Měl nejméně tři příležitosti k tomu, aby nabídl řešení adekvátní prohlubující se vnitropolitické krizi a tuto vyostřenou situaci zmírnil. Mohl veřejně vyjádřit pochopení pro demonstranty zformulované požadavky v jejich samotném zárodku, vyměnit vládní kabinet a přivést do něj důvěryhodné osobnosti. Místo takového kroku pouze přistoupil k částečné obměně vlády, přičemž v ní ponechal 15 dosavadních zkorumpovaných ministrů. Také mohl oznámit, že upouští od svého záměru ucházet se o případný šestý prezidentský mandát v řadě i plánu týkajícího se nástupnictví v čele Egypta pro jeho syna Gamala. Když konečně pochopil, že není cesty zpět a je nutné přijmout změnu, jeho příznivci brutálně napadli pokojně protestující demonstranty.

Popsaná trajektorie zformování porevolučního egyptského státu během příštích let s největší pravděpodobností povede k autoritářské kontinuitě a nikoli demokratické změně. Prvním důvodem je skutečnost, že povstání v roce 2011 vedlo k politické mobilizaci, s níž si nedokázaly instituce poradit. Zároveň zde chyběla shoda na pravidlech hry, zejména ve vztahu k armádě; totéž platí pro roli náboženství v politice. Obojí nepřispělo ke konsolidaci demokracie. Povstání současně odhalilo přítomnost islamistické cleavage, která podrývala sdílenou identitu potřebnou pro demokratizaci. Egyptská armáda využila obav veřejnosti z dalších nepokojů a prohlubujícího se zmatku k omezení demokratizace v zemi.

Morsi a jeho vláda představuje plod egyptské revoluce. Panoval obecný předpoklad, že se pokusí vyřešit základní problémy sužující zemi v podobě chudoby, nezaměstnanosti mladých lidí, nerovných příjmů, nízké úrovně vzdělávání, korupce či obtížně dostupné zdravotní péče. Místo toho se Muslimské bratrstvo soustředilo na vlastní priority v podobě klíčové mise, tj. učinit z Egypta islámský stát včetně zavedení islámského práva do praxe a faktického ustavení společnosti vybudované na těchto základech.

Navzdory úspěšnému svržení Mubarakova režimu však celkového zlepšení ekonomického rázu (např. posílení zaměstnanosti či zvýšení platů) nebylo Morsim dosaženo. Přestože mohou být příčinou této skutečnosti různé faktory, převažuje jediný: role armády v rámci egyptské ekonomiky promítající se do kontroly 15% národního HDP. Po nástupu

al-Sisiho do čela země ji však čekala horší situace než roku 2010 před vypuknutím revolučních událostí: nezaměstnanost v roce 2014 dosahovala napříč celkovou egyptskou populací 13%, z toho 25% představovali mladí lidé; platy nekvalifikované pracovní síly dosahovaly úrovně 90. let 20. století, zatímco roční inflace rostla o 10%. Národní HDP kleslo na 2,3% v porovnání s 5,1 v roce 2010; tento nepříliš optimistický vývoj navíc doprovázel nedostatek elektřiny a pohonných hmot. Celkem 25% egyptské populace žilo v roce 2012 pod hranicí chudoby; roku 2014 se jednalo o 40% (Hove, Ndawana 2017: 43).

Muslimské bratrstvo se v rámci islámské občanské společnosti těšilo výsadnímu postavení; jeho organizační schopnosti a mobilizační potenciál byly obdivuhodné, což se ostatně odrazilo v porevolučním volebním úspěchu hnutí zosobňujícího jednoho z předních sociálních a politických aktérů v Egyptě. Jednou z hlavních výzev, která jej však během nejbližších let čeká, je stárnutí konzervativní členské základny, s nímž se pojí požadovaná revize postojů v různých otázkách; po tomto kroku volají především mladší členové. Zmíněný apel by v případě svého naplnění Muslimskému bratrstvu zabránil, aby se vydalo směrem k radikálnímu islamismu.

Hnutí bylo ze strany státu po prosincových bombových útocích v egyptské Mansoura roku 2013 opětovně prohlášeno za teroristickou organizaci; většina jeho vůdčích postav putovala za mříže, mnohým z nich soudy udělily trest smrti. Stát, tj. armáda, tímto krokem vyhlásila tzv. válku s terorem (van de Bildt 2015: 258) a vymezila se vůči Muslimskému bratrstvu i dalším politickým oponentům: po červencových událostech roku 2013 fakticky nerozlišovala mezi účastníky pokojných či násilných protestů, přičemž vložila rovnítko mezi různé formy disentu a terorismu. Tento stav fakticky představuje návrat k omezení svobody slova v Egyptě a připomíná Mubarakův režim, což lze v důsledku označit za obnovení hybridního režimu.

Příklad tuniské Ennahda naopak ukazuje na její pevné ukotvení v rámci tamějšího stranického systému a aktivní zapojení do politického života v zemi, což symbolizuje významný rozdíl mezi reálným uplatněním dvou islamistických vizí v praxi. S ohledem na zmatečné a často nefundované zásahy zásadního charakteru prováděné egyptským Muslimským bratrstvem v rámci právního řádu země včetně nesystémových změn na různých úrovních se lze domnívat, že by jej dříve či později potkal podobný osud jako Mubarakův režim. Hnutí v rámci své historicky první mise z hlediska vykonávání aktivní politiky selhalo; pokud by jej fakticky od moci v červenci 2013 neodstavila armáda, učinil by tak zřejmě

egyptský lid prostřednictvím zopakování revolučního scénáře roku 2011 primárně svázaného s obtížnou ekonomickou situací v zemi a bojem proti klientelismu v nejvyšších patrech domácí politiky.

Ennahda na rozdíl od egyptských islamistů poměrně rychle pochopila, že lpění na dogmatech z minulosti včetně vize ustavení islámského státu je z hlediska moderního společenského vývoje v sekulárním Tunisku překonáno a musí se přizpůsobit novým poměrům, jinak nemá šanci v moderním politickém životě své domovské země obstát. Rovněž si, také oproti svému egyptskému protějšku ztělesněnému Muslimským bratrstvem, uvědomovala nutnost přijetí hlubších systémových změn ekonomického charakteru s cílem zabránit dalšímu pnutí uvnitř společnosti s odkazem na tragickou pochodeň první oběti tzv. arabského jara, kterou byl pouliční prodavač ovoce a zeleniny Mohamed Bouazizi.

Následující politický vývoj v obou zemích je nicméně velmi obtížné predikovat. Zatímco v Egyptě můžeme čekat v dalších letech pokusy o změnu politického režimu (odstranění armády z politiky), Tunisko se bude muset vypořádat s nástrahami demokratické konsolidace.

11 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Dekmejian, Richard Hrair. 1995. *Islam in Revolution: Fundamentalism in the Arab World*. New York: Syracuse University Press.
- Diamond, Larry a Plattner, Marc. 2014. *Democratization and Authoritarianism in the Arab World*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Elbadawi, Ibrahim a Makdisi, Samir. 2017. *Democratic Transitions in the Arab World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- El Houssi, Leila, Melcangi, Alessia, Torelli, Stefano et al. 2016. *North African Societies after the Arab Spring: Between Democracy and Islamic Awakening*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Fishman, Ben. 2015. *North Africa in Transition. The Struggle for Democracies and Institutions*. Abingdon: Routledge.
- Frosini, Justin O. a Biagi, Francesco. 2015. *Political and Constitutional Transitions in North Africa. Actors and Factors*. Abingdon: Routledge.
- Haddad, Yvonne. 1998. *Islam, Gender and Social Change*. New York: Oxford University Press.
- Haynes, Jeff. 2001. *Democracy and Political Change in the 'Third World'*. London: Routledge.
- Hill, Jonathan. 2016. *Democratisation in the Maghreb*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Huntington, Samuel. 1973. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Huntington, Samuel. 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Huntington, Samuel. 2008. *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Ibn Khaldun, Abd al-Rahman. 1967. *The Muqaddimah. An Introduction to History*. Princeton: Princeton University Press.
- Křížek, Daniel a Záhořík, Jan. 2017. *Beyond the Arab Spring in North Africa*. Lanham: Lexington Books.
- Kunc, Jiří a Dvořáková, Vladimíra. 1994. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Linz, Juan J. a Stepan, Alfred. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, London: John Hopkins University.
- Lipset, Seymour Martin. 1960. *Political man: the social bases of politics*. New York: Garden City.
- O'Donnell, Guillermo, Schmitter, Philippe C. a Whitehead, Laurence. 1986. *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Ottaway, David B. 2017. *The Arab World Upended: Revolution and Its Aftermath in Tunisia and Egypt*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Pargeter, Alison. 2016. *Return to the Shadows. The Muslim Brotherhood and An-Nahda since the Arab Spring*. London: Saqi Books.
- Przeworski, Adam. 1991. *Democracy and the Market. Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rivetti, Paola a Di Peri, Rosita. 2016. *Continuity and change before and after the Arab uprisings. Morocco, Tunisia and Egypt*. Abingdon: Routledge.
- Sadiki, Larbi. 2017. *'Democratic Knowledge' and Knowledge Production. Preliminary reflections on democratisation in North Africa*. Abingdon: Routledge.
- Schulze, Reinhard. 2002. *A Modern History of the Islamic World*. London, New York: I. B. Tauris.
- Scruton, Roger. 2002. *The West and the Rest. Globalization and the Terrorist Threat*. London, New York: ISI Books.
- Shahin, Emad Eldin. 1997. *Political Ascent. Contemporary Islamic Movements in North Africa*. Boulder: Westview Press.
- Sivan, Emmanuel. 1995. *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics*. Binghamton, New York: Vail-Ballou Press.
- Skach, Cindy. 2005. *Borrowing Constitutional Designs. Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- Weber, Max. 1978. *Economy and Society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Články

Abbate, Tania. 2015. „The revival of Political Islam in the MENA region: the case of Ennahda in Tunisia.“ *Renista Ballot* 1, č. 1, 67-82.

Abdul-Majid, Wahid. 2013. „Egypt at the crossroads. Egypt's future: three scenarios.“ *Contemporary Arab Affairs* 6, č. 1, 17-27.

Aknur, Müge. 2013. „The Muslim Brotherhood in Politics in Egypt. From Moderation to Authoritarianism?“ *Ulustararasi Hukuk ve Politika* 9, č. 33, 1-25.

Al Attar, Mohsen. 2012. „Counter-revolution by Ideology? Law and development's vision(s) for post-revolutionary Egypt.“ *Third World Quarterly* 33, č. 9, 1611-1629.

Al-Awadi, Hesham. 2013. „Islamists in power: the case of the Muslim Brotherhood in Egypt.“ *Contemporary Arab Affairs* 6, č. 4, 539-551.

Al-Anani, Khalil. 2012. „Islamist Parties Post-Arab Spring.“ *Mediterranean Politics* 17, č. 3, 466-472.

Albrecht, Holger. 2015. „Does Coup-Proofing Work? Political-Military Relations in Authoritarian Regimes amid the Arab Uprisings.“ *Mediterranean Politics* 20, č. 1, 36-54.

Albrecht, Holger a Bishara, Dina. 2011. „Back on Horseback: The Military and Political Transformation in Egypt.“ *Middle East and Governance* 3, 13-23.

Alexander, Anne. 2011. „Brothers-in-arms? The Egyptian military, the Ikhwan and the revolutions of 1952 and 2011.“ *The Journal of North African Studies* 16, č. 4, 533-554.

Allinson, Jamie. 2015. „Class forces, transition and the Arab uprisings: a comparison of Tunisia, Egypt and Syria.“ *Democratization* 22, č. 2, 294-314.

Aly, Abdel Monem Said. 2007. „Understanding the Muslim Brothers in Egypt.“ Crown Center for Middle East Studies, 1-7.

Barany, Zoltan. 2011. „The Role of Military.“ *Journal of Democracy* 22, č. 4, 24-35.

Bernard-Maugiron, Nathalie. 2011. „Egypt's Path to Transition: Democratic Challenges behind the Constitution Reform Process.“ *Middle East and Law Governance* č. 3, 43-59.

Bhuiyan, Shahjahan H. 2015. „Can Democratic Governance Be Achieved in Egypt?“ *International Journal of Public Administration* 38, č. 7, 496-509.

Blanga, Yehuda. 2014. „Turmoil in Egypt – 1968-2011: the status of the armed forces in citizen uprisings in Egypt.“ *Contemporary Politics* 20, č. 3, 365-383.

Boduszyński, Mieczysław P., Fabbe, Kristin a Lamont, Christopher. 2015. „Are Secular Parties the Answer?“ *Journal of Democracy* 26, č. 4, 125-139.

- Bou Nassif, Hicham. 2017. „Coups and nascent democracies: the military and Egypt's failed consolidation.“ *Democratization* 24, č. 1, 157-174.
- Brown, Nathan J.. 2013. „Egypt's Failed Transition.“ *Journal of Democracy* 24, č. 4, 45-58.
- Carey, John M. a Reynolds, Andrew. 2011. „The Impact of Election Systems.“ *Journal of Democracy* 22, č. 4, 36-47.
- Caromba, Laurence a Solomon, Hussein. 2008. „Understanding Egypt's Muslim Brotherhood.“ *African Security Review* 17, č. 3, 117-124.
- Carothers, Thomas. 2002. „The End of the Transition Paradigm.“ *Journal of Democracy* 13, č. 1, 5-21.
- Colombo, Silvia a Voltolini, Benedetta. 2017. „The EU's Engagement with Moderate Political Islam. The Case of Ennahda.“ *London School of Economic and Political Science*, 1-19.
- Croissant, Aurel a Merkel, Wolfgang. 2004. „Introduction: Democratization in the Early Twenty-First Century.“ *Democratization* 11, č. 5, 1-9.
- Diamond, Larry. 2002. „Thinking About Hybrid Regimes.“ *Journal of Democracy* 13, č. 2, 21-35.
- Drevon, Jérôme. 2015. „The Emergence of Ex-Jihadi Political Parties in Post-Mubarak Egypt.“ *Middle East Journal* 69, č. 4, 511-526.
- Dunne, Michele a Radwan, Tarek. 2013. „Egypt: Why Liberalism Still Matters.“ *Journal of Democracy* 24, č. 1, 86-100.
- Durac, Vincent. 2015. „Social movements, protest movements and cross-ideological coalitions – the Arab uprisings re-appraised.“ *Democratization* 22, č. 2, 239-258.
- Ehrenfeld, Rachel. 2011. „The Muslim Brotherhood Evolution: An Overview.“ *American Foreign Policy Interests* 33, 69-85.
- El-Beshry, Tarek. 2013. „Relationship between state and religion: Egypt after revolution.“ *Contemporary Arab Affairs* 6, č. 3, 404-421.
- El-Mahdi, Rabab. 2010. „Does Political Islam Impede Gender-Based Mobilization? The Case of Egypt.“ *Totalitarian Movements and Political Religions* 11, č. 3-4, 379-396.
- Farag, Mona. 2012. „Egypt's Muslim Brotherhood and the January 25 Revolution: new political party, new circumstances.“ *Contemporary Arab Affairs* 5, č. 2, 214-229.
- Filali-Ansary, Abdou. 2012. „The Languages of the Arab Revolutions.“ *Journal of Democracy* 23, č. 2, 5-18.
- Fradkin, Hillel. 2013. „Arab Democracy or Islamist Revolution?“ *Journal of Democracy* 24, č. 1, 5-13.

- Fradkin, Hillel a Roy, Olivier. 2013. „Debating the Arab Transformation.“ *Journal of Democracy* 24, č. 1, 5-13.
- Friedrich, Carl Joachim. 1969. „The Evolving Theory and Practise of Totalitarian Regimes.“ In: *Totalitarianism in Perspective*. Ed. Carl J. Friedrich a Michael Curtis. New York: Three Views, 3-52.
- Frisch, Hillel. 2013. „The Egyptian Army and Egypt's 'Spring'.“ *Journal of Strategic Studies* 36, č. 2, 180-204.
- Gauvain, Richard. 2010. „Salafism in Modern Egypt: Panacea or Pest?“ *Political Theology*, 802-825.
- Hafez, Sherine. 2014. „The revolution shall not pass through women's bodies: Egypt, uprising and gender politics.“ *The Journal of North African Studies* 19, č. 2, 172-185.
- Haqqani, Husain a Fradkin, Hillel. 2008. „Islamist Parties. Going Back to the Origin.“ *Journal of Democracy* 19, č. 3, 13-18.
- Haynes, Jeffrey. 2013. „The 'Arab Uprisings', Islamists and Democratization.“ *Mediterranean Politics* 18, č. 2, 170-188.
- Härdig, Anders C. 2015. „Beyond the Arab Revolts: conceptualizing civil society in the Middle East and North Africa.“ *Democratization* 22, č. 6, 1131-1153.
- Hinnebusch, Raymond. 2015. „Conclusion: agency, context and emergent post-uprising regimes.“ *Democratization* 22, č. 2, 358-374.
- Hove, Mediel a Enock, Ndawana. „Regime-change agenda: the Egyptian experience from 2011 to 2015.“ *Contemporary Arab Affairs* 10, č. 1, 32-50.
- Joffé, George. 2011. „The Arab Spring in North Africa: origin and prospects.“ *The Journal of North African Studies* 16, č. 4, 507-532.
- Karl, Terry Lynn a Schmitter, Philippe. 1991. „What Democracy Is... and Is Not.“ *Journal of Democracy* 2, č. 3, 75-88.
- Kenney, Jeffrey T. 2012. „Millennial Politics in Modern Egypt: Islamism and Secular Nationalism in Context and Contest.“ *Numen* 59, 427-455.
- Kessler, Oren. 2012. „Moderates or Manipulators? Tunisia's Ennahda Islamists.“ *The Henry Jackson Society*.
- Khalil, Andrea. 2014. „Gender paradoxes of the Arab Spring.“ *The Journal of North African Studies* 19, č. 2, 131-136.
- King, Ebony. 2012. „The Future of Tunisian Islamism: The Case of Ennahda.“ *Crossroads* 4, č. 1, 4-12.

- Korotayev, Andrey, Issaev, Leonid a Shishkina, Alisa. 2016. „Egyptian Coup 2013: an ‘econometric’ analysis.“ *The Journal of North African Studies* 21, č. 3, 341-356.
- Landolt, Laura K. a Kubicek, Paul. 2014. „Opportunities and constraints: comparing Tunisia and Egypt to the coloured revolutions.“ *Democratization* 21, č. 6, 984-1006.
- Lang, Hardin, Awad Mokhtar, Juul, Peter et al. 2014. „Tunisia’s Struggle for Political Pluralism After Ennahda.“ *Center for American Progress*, 1-31.
- Larémont, Ricardo René. 2012. „Demographics, Economics, and Technology: Background to the North African Revolutions.“ *The Journal of Middle East and Africa* 3, č. 1, 3-17.
- Lavie, Limor. 2017. „The Idea of the Civil State in Egypt. Its Evolution and Political Impact following the 2011 Revolution.“ *Middle East Journal* 71, č. 1, 23-44.
- Létourneau, Jean-François. 2016. „Explaining the Muslim Brotherhood’s Rise and Fall in Egypt.“ *Mediterranean Politics*, 21, č. 2, 300-307.
- Madhi, Khalid. 2013. „Islamism(s) and the Arab uprisings: between commanding the faithful and mobilising the protestor.“ *The Journal of North African Studies* 18, č. 2, 248-271.
- Maiwaring, Scott, 1989. *Transitions to Democracy and Democratic Consolidation: Theoretical and Comparative Issues*. Working paper. Helen Kellogg Institute for International Studies. Dostupné na https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/130_0.pdf (22.4.2018)
- Malmwig, Helle. 2014. „Power, Identity and Securitization in Middle East: Regional Order after the Arab Uprisings.“ *Mediterranean Politics* 19, č. 1, 145-148.
- Marks, Monica, 2015. *Tunisia’s Ennahda: Rethinking Islamism in the context of ISIS and the Egyptian coup*. Working paper, Brookings Institution. Dostupné na https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/Tunisia_Marks-FINALE-5.pdf (8.5.2018)
- Marks, Monica. 2017. „Tunisia’s Islamists and the ‘‘Turkish Model’’.“ *The Journal of Democracy* 28, č. 1, 102-115.
- Martini, Jeffrey. 2009. „The Muslim Brotherhood in Egypt: old age fighting time?“ *Contemporary Arab Affairs* 2, č. 2, 328-330.
- Masoud, Tarek. 2011. „The Upheavals in Egypt and Tunisia.“ *The Journal of Democracy* 22, č. 3, 20-34.
- Mellor, Noha. 2014. „Who Represents the Revolutionaries? Examples from the Egyptian Revolution 2011.“ *Mediterranean Politics* 19, č. 1, 82-98.
- Morsy, Maya. 2014. „Egyptian women and the 25th of January Revolution: presence and absence.“ *The Journal of North African Studies* 19, č. 2, 211-229.

- Moussa, Mohammed. 2015. „Protests, Islamism and the waning prospect of revolution in Egypt.“ *The Journal of North African Studies* 20, č. 5, 784-796.
- Munck, Gerardo L. a Skalnik Leff, Carol. 1997. „Modes of Transition and Democratization. South America and Eastern Europe in Comparative Perspective.“ *Comparative Politics* 29, č. 3, 343-362.
- Munson, Ziad. 2001. „Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood.“ *The Sociological Quarterly* 42, č. 4, 487-510.
- Nafaa, Hassan. 2016. „Parliamentary elections and the future of the political system in Egypt.“ *Contemporary Arab Affairs* 9, č. 2, 163-186.
- Ozzano, Luca. 2013. „The many faces of the political god: a typology of religiously oriented parties.“ *Democratization* 20, č. 5, 807-830.
- Ozzano, Luca a Cavatorta, Francesco. 2013. „Conclusion: reassessing the relation between religion, political actors, and democratization.“ *Democratization* 20, č. 5, 959-968.
- Pace, Michelle a Cavatorta, Francesco. 2012. „The Arab Uprisings in Theoretical Perspective – An Introduction.“ *Mediterranean Politics* 17, č. 2, 125-138.
- Pahwa, Sumita. 2013. „Secularizing Islamism and Islamizing Democracy: The Political and Ideational Evolution of the Egyptian Muslim Brothers 1984-2012.“ *Mediterranean Politics* 18, č. 2, 189-206.
- Pioppi, Daniela. 2013. „Playing with Fire. The Muslim Brotherhood and the Egyptian Leviathan.“ *The International Spectator* 48, č. 4, 51-68.
- Plaetzer, Niklas. 2014. „Civil Society as Domestication: Egyptian and Tunisian Uprisings Beyond Liberal Transitology.“ *Journal of International Affairs* 68, č. 1, 255-265.
- Ramazan, Yildirim. 2017. „Transformation of the Ennahda Movement from Islamic Jama'ah to Political Party.“ *Insight Turkey* 19, č. 2, 189-214.
- Ranko, Annette a Nedza, Justyna. 2016. „Crossing the Ideological Divide? Egypt's Salafists and the Muslim Brotherhood after the Arab Spring.“ *Studies in Conflict & Terrorism* 39, č. 6, 519-541.
- Rosefsky Wickham, Carrie. „The Muslim Brotherhood and Democratic Transition in Egypt.“ *Middle East Law and Governance*, č. 3, 204-223.
- Roy, Olivier. 2012. „The Transformation of the Arab World.“ *Journal of Democracy* 23, č. 3, 5-18.
- Roy, Olivier. 2013. „There Will Be No Islamist Revolution.“ *Journal of Democracy* 24, č. 1, 14-19.

- Rustow, Dankwart A. 1970. „Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model.“ *Comparative Politics* 2, č. 3, 337-363.
- Saouli, Adham. 2015. „Back to the future: the Arab uprisings and state (re)formation in the Arab World.“ *Democratization* 22, č. 2, 315-334.
- Salzman, Philip Carl. 2011. „When They Proclaim ‘Islam is the Answer’, What is the Question? The Return of Political Islam.“ *The Journal of Middle East and Africa* 2, č. 2, 129-152.
- Selim, Gamal M. 2015. „Egypt under SCAF and the Muslim Brotherhood: the Triangle of Counter-Revolution.“ *Arab Studies Quarterly* 37, č. 2, 177-199.
- Shahin, Emad El-Din. 2012. „The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir Square.“ *The Journal of the Middle East and Africa* 3, č. 1, 46-69.
- Stacher, Joshua. 2015. „Fragmenting states, new regimes: militarized state violence and transition in the Middle East.“ *Democratization* 22, č. 2, 259-275.
- Starkman, Ruth. 2013. „The concept of brotherhood: beyond Arendt and the Muslim Brotherhood.“ *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 16, č. 5, 595-613.
- Stein, Ewan. 2014. „Studying Islamism after the Arab Spring.“ *Mediterranean Politics* 19, č. 1, 149-152.
- Stepan, Alfred a Linz, Juan J. 2013. „Democratization Theory and the ‘Arab Spring’.“ *Journal of Democracy* 24, č. 2, 15-30.
- Stepan, Alfred. 1986. „Paths toward Redemocratization: Theoretical and Comparative Consideration.“ In: *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Ed. O'Donnell, Guillermo, Schmitter, Philippe C. a Whitehead, Laurence. Baltimore, Maryland: The John Hopkins University Press, 64-84.
- Stepan, Alfred. 2012. „Tunisia's Transition and the Twin Tolerations.“ *Journal of Democracy* 23, č. 5, 89-103.
- Strasheim, Julia a Fjelde, Hanne. 2014. „Pre-designing democracy: institutional design of interim governments and democratization in 15 post-conflict societies.“ *Democratization* 21, č. 2, 335-358.
- Szmolka, Immaculada. 2015. „Exclusionary and non-consensual transitions versus inclusive and consensual democratizations: the cases of Egypt and Tunisia.“ *Arab Studies Quarterly* 37, č. 1, 73-95.
- Tavana, Daniel L. 2011. „Party proliferation and electoral transition in post-Mubarak Egypt.“ *The Journal of North African Studies* 16, č. 4, 555-571.

- Tudoroui, Theodor. 2011. „Assesing Middle Eastern trajectories: Egypt after Mubarak.“ *Contemporary Politics* 17, č. 4, 373-391.
- Valbjørn, Morten. 2015. „Reflections and self-reflections – On framing the analytical implications of the Arab uprisings for the study of Arab politics.“ *Democratization* 22, č. 2, 218-238.
- Valbjørn, Morten. 2014. „Three Ways of Revisiting the (post-)Democratization Debate After the Arab Uprisings.“ *Mediterranean Politics* 19, č. 1, 157-160.
- Van de Bildt, Joyce. 2015. „The Quest for Legitimacy in Postrevolutionary Egypt: Propaganda and Controlling Narratives.“ *The Journal of Middle East and Africa* 6, č. 3-4, 253-274.
- Van der Krogt, Christopher. 2014. „The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt: Democracy Redefined or Confined?“ *Islam and Christian-Muslim Relations* 26, č. 3, 382-384.
- Vannetzel, Marie. 2017. „The party, the Gama'a and the Tanzim: the organizational dynamics of the Egyptian Muslim Brotherhood's post-2011 failure.“ *British Journal of Middle Eastern Studies* 44, č. 2, 211-226.
- Volpi, Frédéric. 2013. „Explaining (and re-explaining) political change in the Middle East during the Arab Spring: trajectories of democratization and of authoritarianism in the Maghreb.“ *Democratization* 20, č. 3, 969-990.
- Volpi, Frédéric. 2014. „Framing Political Revolutions in the Aftermath of the Arab Uprisings.“ *Mediterranean Politics* 19, č. 1, 153-156.
- Volpi, Frédéric a Stein, Ewan. 2015. „Islamism and the state after the Arab uprisings: Between people power and state power.“ *Democratization* 22, č. 2, 276-293.
- Yefet, Bosmat. 2017. „Authoritarianism, jihadist ideology, and renewal of the religious discourse in Egypt.“ *The Journal of the Middle East and Africa* 8, č. 2, 211-232.
- Way, Lucan. 2011. „Comparing the Arab Revolts. The Lessons of 1989.“ *The Journal of Democracy* 22, č. 4, 17-27.
- Werenfels, Isabelle. 2014. „Beyond authoritarian upgrading: the re-emergence of Sufi orders in Maghrebi politics.“ *The Journal of North African Studies* 19, č. 3, 275-295.
- Wilmot, Jennifer. 2015. „A commitment to politics: the trajectory of the Muslim Brotherhood during Egypt's 2011-13 political opening.“ *Contemporary Arab Affairs* 8, č. 3, 379-397.
- Zahid, Mohammed. 2010. „The Egyptian nexus: the rise of Gamal Mubarak, the politics of succession and the challenges of the Muslim Brotherhood.“ *The Journal of North African Studies* 15, č. 2, 217-230.